

ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

навчально-методичний посібник

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ

**О. Войтенко, М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий,
В. Потапова, О. Стокоз, Н. Хендель**

ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

*За загальною редакцією Т. Р. Короткого,
к.ю.н., радника президента Товариства Червоного Хреста
України з міжнародного гуманітарного права*

Київ-Одеса
Фенікс
2021

УДК 341.3(075.8)

В 41

Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник. Друге видання / О. Войтенко, М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, В. Потапова, О. Стокоз, Н. Хендель ; за заг. ред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, к.ю.н. Т. Короткого. – Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2021. – 268с.

ISBN 978-966-928-687-1

Рецензенти:

Гнатівський М. – Президент Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покарання, Рада Європи (2015-2021 рр.), перший віце-президент Української асоціації міжнародного права, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к.ю.н., доц.;

Лобода С. – завідувачка кафедри комп'ютерних мультимедійних технологій Національного авіаційного університету, д.п.н., проф.

Освітній редактор посібника: Костюк І. – методистка кабінету НУ ШІМ Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Дана публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Права людини в дії», яка виконується УГСПЛ. Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США. Товариство Червоного Хреста України та Українська Гельсінська спілка з прав людини не несуть відповідальності за інформацію, яка викладена в даному посібнику. Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори.

Більше про USAID за тел. Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні (+38 044) 521-57-53, на веб-сайті: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або ФБ-сторінці: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

@ О. Войтенко, М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, В. Потапова, О. Стокоз, Н. Хендель

@ Українська Гельсінська група з прав людини, 2021

ВІТАННЯ

Серед найбільш емоційно складних, дилемних у застосуванні з усіх галузей права є міжнародне гуманітарне право. Адже воно регулює тисячолітнє явище - війни, що доволі часто супроводжуються втратами, біллю та агресією. І, на жаль, зацікавленість у ньому доволі часто виникає тоді, коли відбувається акт агресії, нападу на країну.

Міжнародне гуманітарне право є частиною міжнародного публічного права, яке має на меті захистити життя і людську гідність під час збройних конфліктів, а також зменшити та відвернути страждання, які є результатом війни. Держави-учасниці Женевських Конвенцій не тільки взяли на себе зобов'язання дотримуватись цих норм, але і популяризувати, ознайомлювати людей з цим правом. І ці знання, зважаючи на динаміку збройних конфліктів у світі, вже поступово стають невід'ємною частиною базової освіти 21 століття.

Усвідомлюючи важливість поширення знань з міжнародного гуманітарного права для українського суспільства, як частини міжнародних зобов'язань нашої держави, розуміючи пріоритетність питань, пов'язаних з питаннями деокупації та реінтеграції тимчасово окупованого Криму та східних територій України, важливість реалізації плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, з метою розвитку громадянської і миротворчої освіти експертами Української Гельсінської спілки з прав людини та Товариства Червоного Хреста України розроблений курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право».

Курс складається з 10 тематичних модулів з основ міжнародного гуманітарного права, правосуддя перехідного періоду та основ безпечної поведінки під час збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій. Методичне забезпечення курсу включає в себе навчально-методичний посібник «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», навчальну програму курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для учнів 9-11-х/12-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (17 годин), а також розроблений онлайн курс з викладання МГП в закладах освіти.

Поширення знань з міжнародного гуманітарного права та формування на їх основі громадянських компетентностей школярів та освітян є критично важливим кроком для формування суспільного та особистісного розуміння необхідності застосування норм МГП в умовах збройної агресії Російської Федерації. Створення умов для реінтеграції тимчасово окупованих територій, формування системи поведінки заради особистої безпеки дітей, усвідомлення неприпустимості воєнних злочинів та необхідності юридичної відповідальності за їх здійснення, застосування принципів перехідного правосуддя для українського суспільства є завданням миротворчої освіти для українських шкіл.

ЗМІСТ

Вітання	2
Вступ	5
Як працювати з посібником	7
Модуль 1. Права людини та збройний конфлікт	11
Модуль 2. Основні положення міжнародного гуманітарного права	37
Модуль 3. Історія міжнародного гуманітарного права	63
Модуль 4. Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій	81
Модуль 5. Міжнародні гуманітарні організації, що надають допомогу в період збройного конфлікту та під час надзвичайних ситуацій	99
Модуль 6. Відмітні емблеми і розпізнавальні знаки, встановлені міжнародним гуманітарним правом	125
Модуль 7. Захист цивільних осіб у період збройного конфлікту	145
Модуль 8. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права	177
Модуль 9. Основи безпеки та правила поведінки у період збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій	209
Модуль 10. Правосуддя перехідного періоду	229
Навчальна програма курсу «Вивчаючи Міжнародне гуманітарне право» для учнів 9–11-х/12-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (17 годин)	257

ВСТУП

Ви тримаєте в руках навчально-методичні матеріали для вчителя з міжнародного гуманітарного права. Авторський колектив розробляв ці матеріали, усвідомлюючи важливість розповсюдження знань про міжнародне гуманітарне право в Україні та необхідність практичного використання його норм. Цей посібник – не для підготовки юристів чи формування бездоганних правових знань. Він – для створення певного підґрунтя й зацікавленості, для мотивації вивчати його більш глибоко і всеохоплююче. Адже попри суттєву гуманізацію другої половини ХХ століття, війни та їх наслідки, як і раніше, нерозривно пов'язані з історією людства, а наявність міжнародного збройного конфлікту на території України актуалізувала ці знання для кожного громадянина нашої держави безпосередньо.

Україна з 2014 року стала державою, для якої норми міжнародного гуманітарного права перетворилися з теоретичних на життєво необхідні. Будучи суто абстрактними у мирний час, вони перетворюються на механізм виживання та забезпечення життєдіяльності в період збройного конфлікту. Тому розповсюдження знань з міжнародного гуманітарного права – це не тільки обов'язок держави, це – об'єктивна необхідність і сфера відповідальності усього суспільства та країни в цілому.

Усвідомлюючи важливість знань з міжнародного гуманітарного права для українського суспільства – в період міжнародного збройного конфлікту на території України, була сформована група експертів-практиків: юристів-міжнародників з більш як п'ятнадцятирічним досвідом у викладанні та застосуванні міжнародного гуманітарного права, спеціалістів з трансформації конфліктів, розробки освітніх продуктів у сфері соціальної згуртованості та прав людини. з досвідом викладання права прав людини. Ця група, спираючись на наявний практичний досвід і запит від закладів освіти та громад, розташованих як на лінії розмежування, так і тих, що знаходяться далеко від безпосередніх наслідків збройного конфлікту, розробила практичний і, головне, доступний освітній ресурс.

Цей посібник насамперед покликаний сприяти одній з головних цілей міжнародного гуманітарного права – просуванню ідеї та суспільного запиту щодо обмеження насильства під час війни. Це важливий місток між загальними принципами гуманності та їхнім нормативним змістом у міжнародному гуманітарному праві. Без розуміння гуманітарної суті міжнародного гуманітарного права усвідомлення його значущості на жодному рівні неможливо. Це пов'язано з умовами, в яких зазначене право застосовується – умовами збройного конфлікту.

Окрім традиційних тем з міжнародного гуманітарного права та методики роботи з ними цей посібник містить дилеми, наприклад, як співвідносяться гуманність і військова необхідність, мир і справедливість, пам'ять і забуття. Саме вони покликані допомогти учням і вчителям (а через них і українському суспільству) спробувати самостійно відшукати рамку майбутнього миру, власну позицію та власні червоні лінії. Адже це є питання вибудовування способу співіснувати разом без збройного конфлікту та насильства, узгодження в суспільстві різних бачень щодо війни та майбутнього після війни. Тому поставлені питання щодо правосуддя перехідного періоду – це процес, який дасть змогу громадянам відчувати свою відповідальність за співіснування у майбутньому і свою залученість до процесів перехідного правосуддя.

Пропонований навчальний посібник є не лише збіркою певних правничих норм та їх тлумачення, а представляє інноваційну спробу разом з учнями розібратися, що уявляє собою міжнародне гуманітарне право, як воно впливає на безпосереднє життя та безпеку людей, які живуть поряд або безпосередньо в зоні збройного конфлікту. Процес вивчення тематичних модулів посібника спрямований на самостійне дослідження, групову взаємодію та аналіз запропонованих ситуацій, постановку запитань і пошук відповідей на складні виклики, пов'язані з ситуаціями, на які поширюються норми міжнародного гуманітарного права.

Під час підготовки матеріалів автори прагнули максимально втілити підхід «навчання через відкриття», вибудовуючи увесь процес відповідно принципу проблемності, який є основним підґрунтям самого курсу і поетапно розкривається у кожному з його елементів.

У межах посібника/курсу від учнів і вчителів не вимагається бездоганного знання міжнародного гуманітарного права чи права прав людини, ґрунтовної дискусії щодо дефініцій і підходів. Це застарілий підхід до викладання та розуміння явища, який має вельми обмежений вплив на практичні навички щодо застосування правових норм. Посібник, перш за все, – це набір методичних інструментів, покликаних надати загальне уявлення про міжнародне гуманітарне право. Здобуття знань і формування навичок відбувається під час роботи з підібраними джерелами – документами, зображеннями, відео, та в процесі їх послідовного обговорення. Особливо важливим для користувачів посібника має стати усвідомлення значущості ключових принципів міжнародного гуманітарного права – гуманності, розрізнення, пропорційності (сумірності), вжиття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

Попри пропедевтичний характер посібника, він містить значний обсяг історичної та правової інформації щодо історії виникнення, розвитку й основ міжнародного гуманітарного права, особливостей його застосування.

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПОСІБНИКОМ

Представлені у посібнику навчально-методичні матеріали спрямовані на оволодіння базовими знаннями з міжнародного гуманітарного права, поглиблення правової та громадянської компетентності, комунікативної культури школярів, розвиток допитливості, відповідального ставлення до власного вибору та комплексного погляду на збройний конфлікт.

Структура посібника включає модулі з десяти тем, які розкривають основні концепти міжнародного гуманітарного права. Кожен модуль має дві частини: матеріали для вчителя та матеріали для учня. Матеріали для вчителя містять обґрунтування та особливості заняття за кожною темою, теоретичну частину для створення у вчителя потрібного змістового контексту, покрокову інструкцію щодо ходу заняття з описом вправ і питань для обговорення, орієнтовний хронометраж кожного етапу заняття. Частина занять може бути втілена в межах уроку (45 хвилин), частина потребує спареного уроку в 90 хвилин або проведення заняття у два етапи. Матеріали для учня містять колекцію текстових джерел, серед яких витяги з міжнародно-правових актів, повідомлення ЗМІ щодо тих чи інших ситуацій, пов'язаних із проблемами збройного конфлікту, джерела іншого характеру.

На початку рекомендацій з вивчення кожної теми для викладача зазначено приблизний вік учнів, час, необхідний для вивчення теми у класі, мета заняття, ключові ідеї та поняття для засвоєння, очікувані компетентності учнів і необхідні ресурси для підготовки вчителя до уроку.

Навчальний час розраховано орієнтовно, відтак учителю важливо самостійно визначити особливості кожної групи учнів, які будуть вивчати ту чи іншу тему, та встановити обсяг необхідного навчального часу для того чи іншого етапу заняття.

Всі модулі цього посібника вибудовувались у певній логіці викладу тематики міжнародного гуманітарного права. Вони можуть складати як окремий спецкурс чи факультатив для класів з правовим або гуманітарним профілем, так і зміст роботи правничого гуртка у школі.

Водночас модулі можуть вивчатися окремо від інших і бути інтегрованими в уроки правознавства, громадянської освіти, всесвітньої історії та історії України ХХ століття, у виховні години, тематичні позаурочні заходи тощо. Всі модулі зорієнтовані на

постановку певної проблеми і, відповідно, на пошук фактів, а також правових норм, які мають її розтлумачити, допомогти знайти можливості її вирішення, зрозуміти моральні та ціннісні виклики, дилеми при вирішенні тих чи інших питань, пов'язаних із застосуванням норм міжнародного гуманітарного права. Тому важливо при роботі з використанням цих матеріалів організувати відкритий діалоговий простір, де учасникам буде комфортно, і водночас вони зможуть динамічно опрацьовувати досить складні й неоднозначні теми. Саме тому в методичних блоках модуля для користувачів пропонується широкий перелік різноманітних методів і освітніх інструментів для організації індивідуальної чи групової роботи.

Окрім того, модулі мають додатки та переліки рекомендованих матеріалів, що стануть у нагоді вчителю при бажанні оновити, додати чи адаптувати представлений матеріал до потреб та інтересів учнів, з якими вчитель планує працювати.

У методичних рекомендаціях для вчителя також наведені особливості організаційної підготовки класного приміщення, якщо планується робота в групах із наступним загальним обговоренням, дискусії, групові презентації тощо.

Варто звернути увагу і на перелік додаткових джерел для отримання викладачем поглиблених знань за певним змістом і тематикою. Оскільки більша частина джерел є англомовною і лише окремі з них перекладені українською мовою, то серед *рекомендованих* можна зустріти відео та літературу російською мовою, яка є однією з офіційних мов Міжнародного Комітету Червоного Хреста, або, за необхідності, забезпечити переклад з англомовного аналогу.

Розгортання змісту посібника побудовано від загальних понять, пов'язаних із захистом прав людини, до специфіки захисту жертв війни, особливостей застосування міжнародного гуманітарного права та питань відповідальності за його порушення.

Кожен модуль концентрується навколо ключових понять, пов'язаних з міжнародним гуманітарним правом: гуманність – збройний конфлікт – міжнародні норми – захист жертв війни – розрізненість – застосування – відповідальність.

Три теми є суміжними з міжнародним гуманітарним правом. Це перелік гуманітарних організацій, що надають допомогу в період збройного конфлікту і під час надзвичайних ситуацій, а також їх функції; основи безпеки та правила поведінки в період збройного конфлікту й інших надзвичайних ситуацій; правосуддя перехідного періоду. Ці теми безпосередньо пов'язані з міжнародним гуманітарним правом, базуються на приписах його норм,

їх включення поглиблює практичне спрямування матеріалів посібника.

Для вчителів, які виявляють бажання працювати з цим навчально-методичним посібником, важливо розуміти потребу власної підготовки, вміти аналізувати ціннісні установки підлітків і позитивно впливати на них, розвивати власну психолого-педагогічну компетентність і бути переконаними у надзвичайній суспільній актуальності пропонованих матеріалів.

БАЖАЄМО ВАМ УСПІХУ!

СПИСОК АБРЕВІАТУР

- ДП** – Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року;
- ДП I** – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року;
- ДП II** – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II), від 8 червня 1977 року;
- ДП III** – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 8 грудня 2005 року; Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року
- ЖК** – (Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.);
- ЖК I** – Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року;
- ЖК II** – Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року;
- ЖК III** – Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року;
- ЖК IV** – Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року;
- КК** – Кримінальний Кодекс України;
- МГП** – Міжнародне гуманітарне право;
- МЗК** – Міжнародний збройний конфлікт;
- МКТР** – Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди;
- МКТЮ** – Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії;
- МКЧХ** – Міжнародний Комітет Червоного Хреста;
- МКС** – Міжнародний кримінальний суд;
- НМЗК** – Неміжнародний збройний конфлікт
- ОБСЕ** – Організація з безпеки і співробітництва в Європі;
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй;
- ТЧХУ** – Товариство Червоного Хреста України;
- УГСПЛ** – Українська Гельсінська спілка з прав людини;

МОДУЛЬ 1.

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ

Основне питання:

Що таке міжнародне гуманітарне право, які права і цінності воно захищає

Ключові поняття та ідеї

Права людини як цінність. Невідчужувані права людини. Важливість захисту прав людини у період збройного конфлікту. Принцип гуманності. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

Називати невідчужувані права людини; мету застосування норм міжнародного гуманітарного права.

Застосовувати поняття: «права людини»; «невідчужувані права людини»; «цінності»; «збройний конфлікт»; «принцип гуманності».

Пояснювати: важливість захисту прав людини у мирний час і в період збройних конфліктів; спільне і відмінне у застосуванні положень міжнародного гуманітарного права та права прав людини, місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного права.

Розрізняти сфери застосування права прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Висловлювати власну думку щодо взаємозв'язку загальнолюдських цінностей із правами, що захищаються міжнародним гуманітарним правом.

Орієнтовна тривалість заняття

90 хв. (45 хв. х 2 заняття)

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Прогресивний розвиток суспільства й держави обумовлений системою домінуючих у ньому цінностей. Для сучасного суспільства такою цінністю є права людини. В умовах збройного конфлікту спеціальним механізмом захисту прав людини є міжнародне гуманітарне право, яке стоїть на захисті саме загальнолюдських цінностей.

Цей модуль є першим у курсі «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», отже важливо не лише надати певні знання, відомості з цієї галузі права, але й актуалізувати наявні в учнів знання про права людини, які вони здобули в курсі правознавства або громадянської освіти у 9, 10 класах. Освітнє завдання модуля – показати зв'язок між МГП і правами людини, які захищають загальнолюдські цінності як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. Попри те, що поняття «збройний конфлікт» і його класифікація пропонуються у Модулі 2, для розуміння, чим відрізняється мирний час від обставин збройного конфлікту в контексті забезпечення прав людини вчителю варто дати попереднє тлумачення цього поняття, починаючи розмову зі схожих і відмінних аспектів права прав людини та МГП. Важливо акцентувати увагу, що МГП не виключає інших механізмів захисту – воно є додатковим і спеціальним механізмом захисту прав людини лише у період збройного конфлікту. В мирний час діє тільки право прав людини. Наявність збройного конфлікту потребує таких юридичних норм і механізмів, які відображають саме цю реальність, є більш ефективними і прийнятними – отже, у цих обставинах будуть мати перевагу над нормами права прав людини.

Також важливо звернути увагу на поняття «принцип гуманності», яке є засадничим для дії МГП. Вчителю дуже важливо самостійно опрацювати доступні ресурси, щоб впевнено володіти термінологією та орієнтуватися у змісті запропонованих міжнародних актів.

Модуль містить серію послідовних вправ з варіантами проведення. Саме дотримання логіки модуля, відповідні пояснення вчителя та покрокове виконання завдань учнями, пошук відповідей на запропоновані запитання дадуть можливість досягти запланованих у модулі освітніх результатів.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСТЬ.

Права людини діють як у мирний час, так і в період збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій. Наявність збройного конфлікту не є підставою недотримання прав людини, їх скасування.

Але держава може обмежити дію деяких прав людини в період збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій. Таке обмеження є можливим лише за умови відповідності міжнародному праву прав людини, що підтверджує тезу про непорушність прав людини.

Міжнародне право прав людини включає в себе широкий перелік прав людини, ядро яких складається з: *права на життя; заборони катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження або покарання; заборони рабства та примусової праці; права на свободу думки, совісті та релігії; заборона дискримінації; права на справедливий суд.* Ці права мають бути забезпечені у будь-якому разі – як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. Але особливості забезпечення права на життя в період збройного конфлікту викладені у спеціальних нормах окремої галузі міжнародного права, яка застосовується у період збройних конфліктів, – у МГП.

Сама можливість правового регулювання збройних конфліктів є результатом еволюції розуміння гуманності та визначається гуманітарними цінностями, спільними для всього людства.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ

У період збройного конфлікту права людини перебувають під загрозою суттєвого та системного порушення в силу природи війни. Механізми захисту прав людини, які розраховані переважно на умови мирного часу, не є достатньо ефективними в період збройного конфлікту.

Тому для захисту прав людини в особливих умовах, якими є збройний конфлікт, застосовується міжнародне гуманітарне право. Його норми зобов'язують воюючі держави дотримуватися елементарних правил гуманності під час війни.

Основу МГП складають загальнолюдські моральні норми, усталені в процесі розвитку цивілізації, під час якого війни,

на жаль, посідали неабияке місце. Застосування цих моральних правил під час війн та їх подальше закріплення в нормах права – складний і неоднозначний процес, результатом якого стало виникнення міжнародного гуманітарного права як зводу юридичних правил поведінки, обов'язкових для держав.

Тому МГП можна визначити як сукупність юридичних норм, які обмежують насильство у період збройних конфліктів. Але й поза межами МГП ці правила існують як релігійні та моральні норми, котрі, незважаючи на антигуманну сутність війни, забезпечують можливою мірою захист жертв війни від насильства.

Саме статус жертв війни як певної категорії осіб – дітей, жінок, поранених і хворих, військовополонених, цивільного населення – дає право на захист. Це право на захист має не лише юридичний, а й моральний характер, властивий всім цивілізованим суспільствам.

Норми МГП мають всі якості норм міжнародного права і, відповідно, зобов'язують держави першочергово забезпечити їх дотримання під час збройного конфлікту.

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ І МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

МГП не витісняє і не замінює міжнародне право прав людини, ці галузі міжнародного права – два прояви однієї сутності. Під час збройного конфлікту одночасно діє і право прав людини, і МГП. Але як норми спеціальні, положення МГП мають пріоритет над загальними нормами права прав людини в період збройного конфлікту. Тобто МГП захищає ті ж права людини, що й право прав людини, але є більш ефективним, оскільки має механізми, більш адаптовані до умов збройного конфлікту.

МГП діє лише в період збройного конфлікту, на відмінність від права прав людини, яке діє як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. МГП застосовується для захисту жертв війни, які належать до супротивної сторони збройного конфлікту. Серед відмінностей у підходах і механізмах – міжнародне гуманітарне право направлено на недопущення, заборону окремих дій щодо певних категорій жертв війни, воно носить превентивний характер, а міжнародне право прав людини направлено здебільшого на відновлення порушених прав і захищає переважно індивідуальні права.

Але в основі міжнародного гуманітарного права лежать ті ж безумовні вимоги, що закріплені у міжнародному праві прав людини, які є більш загальними, фундаментальними та поширеними.

ПРИНЦИП ГУМАННОСТІ

Норми МГП переважно є похідними від основних принципів, заснованих на загальних засадах моралі й моральності – гуманності, милосерді та співчутті, які інтерпретуються з урахуванням умов збройного конфлікту. Ці якості властиві людській особистості, їх утрата тягне втрату мети і сенсу будь-якої діяльності, включаючи перемогу над противником.

Провідним принципом МГП є **принцип гуманності**, який відображено у будь-якій нормі МГП. Тобто під час збройних конфліктів воюючим сторонам для забезпечення принципу гуманності необхідно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. Війна без обмежень – це свавілля, і МГП обмежує це свавілля на користь гуманності. Загалом, сутність МГП – обмежити насильство в період збройного конфлікту та забезпечити захист жертв війни (осіб, які не воюють або перестали воювати через захоплення в полон, добровільну відмову, хворобу чи поранення).

До **жертв війни** відносять цивільних осіб, поранених і хворих комбатантів (законних учасників війни, до яких належить особовий склад збройних сил), які припинили опір, військовополонених. Ці категорії перебувають під захистом відповідних Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року.

Тому будь-яка норма МГП – це результат конкретизації загального принципу гуманності та його похідних, адаптованих до умов збройного конфлікту принципів МГП – принципів розрізнення, пропорційності (сумірності), вжиття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

За своєю сутністю МГП у цілому і кожна його норма зокрема є компромісом між двома протилежностями – *гуманністю і військовою необхідністю*. МГП є можливим тою мірою, якою досягнуто баланс між ними.

Принцип військової необхідності припускає застосування сили в межах, необхідних для досягнення законної мети конфлікту. Принцип гуманності забороняє заподіяння страждань і ушкоджень, заподіяння шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети конфлікту.

Законна мета збройного конфлікту – підпорядкування противника власній волі, якомога швидке повне або часткове підпорядкування ворога з мінімальним витрачанням людських та інших ресурсів.

Тому тотальна війна є протиправною з точки зору МГП і всього міжнародного права. Протиправними є й дії, які виходять

за рамки мети збройного конфлікту, а юридичним відображенням цієї протиправності є заборона цих дій МГП. Принцип воєнної необхідності допускає застосування сили лише такою мірою і такого характеру, які необхідні для досягнення законної мети конфлікту. Все, що виходить за рамки законної мети конфлікту, є протиправним і заборонено МГП.

Лише в результаті компромісу між гуманністю та військовою необхідністю стає можливим існування МГП як правил поведінки, обов'язкових для сторін збройного конфлікту. Ці два принципи лежать в основі МГП, яке за суттю є результатом єдності й боротьби цих принципів, що регулюють ведення збройного конфлікту. Баланс цих двох принципів є підґрунтям всіх норм МГП.

По суті, МГП стоїть на варті людяності, є відображенням принципу гуманності в кожній своїй нормі, обмежуючи військовою необхідністю рамками, встановленими державами. Будь-який дисбаланс між цими двома принципами або робить неможливою війну, або веде до тотальної війни, забороненої міжнародним правом.

Тобто, міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного права, головна мета якої полягає в обмеженні насильства у період збройного конфлікту.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Війна і права людини : дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / М.М. Гнатівський, А.О. Кориневич, О.М. Лисенко; за заг. ред. А.О. Кориневича, О.А. Мартиненка. Київ : КВІЦ, 2015. 42 с.: іл. URL: <https://cutt.ly/UQR6KCe>
2. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатівського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
3. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <https://cutt.ly/6QR6Nc3>
4. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська Спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://cutt.ly/gQR6C22>
5. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. 2017 URL: <https://cutt.ly/4QR660Z>

6. Порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в контексті подій під Іловайськом в серпні 2014 року. / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (неоф. перекл.). URL: <https://cutt.ly/WQTqeV2>

Відео матеріали:

1. Декларація прав людини. Кожне слово оплачене жертвами. Радіо Свобода в Україні. URL: <https://cutt.ly/aQTqnFs>
2. Чи діє під час війни права людини або тільки право збройних конфліктів. International Committee of the Red Cross (ICRC) – англ. мовою з субтитрами на рос. URL: <https://cutt.ly/PQTqSoc>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I

Крок 1 (4–7 хв.)

Продемонструйте учням/ученицям відео «Радіо Свобода Україна» «Декларація прав людини. Кожне слово оплачене жертвами» (1 хв. 12 с.)¹. Обговоріть побачене за наступними питаннями:

- Які документи згадуються у відеофрагменті?
- Коли ці документи були ухвалені міжнародним співтовариством? Які події спонукали людство до утвердження прав людини?
- Про які базові права людини йдеться?

Крок 2 (25–30 хв.)

Запитайте учнів/учениць, що для них означає поняття «цінності» та з чим асоціюється у них це слово. Вислухайте кілька відповідей і запропонуйте вправу-гру.

Варіант 1.

Етап 1. Підготуйте заздалегідь великий аркуш паперу з написаними на ньому завданнями або роздрукуйте кілька примірників інструкцій для роботи в класі, за можливості виведіть завдання на екран:

1. Поміркуйте і напишіть на аркушах/у зошитах 10 цінностей, які важливі особисто для вас у вашому житті.
2. Проранжуйте їх – пронумеруйте цифрами від 1 до 10 від найбільш значущих до менш значущих.
3. Об'єднайтесь у пари і порівняйте ваші цінності. Чи співпали вони? Якщо так, то скільки і які саме? Підкресліть у своїх переліках ті, що співпали.
4. Об'єднайтесь у групи по 6 осіб. Порівняйте отримані результати у парах. Скільки цінностей співпало у всіх членів групи? Позначте їх маркером або випишіть на окремий аркуш.

¹ Декларація прав людини. Кожне слово оплачене жертвами. Радіо Свобода в Україні. URL: <https://cutt.ly/aQTqnFs>

Запропонуйте кожній групі озвучити свій перелік. Записуйте за учнями на дошці або на аркуші паперу. Ще раз порівняйте переліки. Підкресліть цінності, що співпадають у кожній групі. Ймовірно, що це будуть такі поняття, як життя, свобода, рівні можливості, добробут тощо. Попросіть прокоментувати, чому співпали саме ці поняття. Намагайтеся вивести учнів на поняття «загальнолюдські цінності».

Етап 2. Роздайте текст Додатку 1 – «Загальна Декларація прав людини». Попросіть учнів/учениць ознайомитися з переліком прав людини. Проведіть загальне обговорення:

- *Що спільного у списку цінностей та переліку прав людини? Чим вони відрізняються? Чим це можна пояснити?*
- *Які цінності, запропоновані учням, не зафіксовані в Декларації? Чим це можна пояснити?*

Спонукайте учнів до висновку, що цінності можуть бути як індивідуальними, груповими, так і колективними, спільними, базуватися на особливостях культури, історичного досвіду тощо, а ЗДПЛ містить перелік найбільш універсальних прав, які мають значення для всіх без виключення людей.

Етап 3. Проведіть обговорення:

- *Чи можемо ми змінювати цінності? Чи може власний досвід привести до зміни цінностей?*
- *Чи впливає війна, збройний конфлікт на зміну цінностей? Як саме? Чому?*
- *Які цінності та базовані на них права, на вашу думку, підлягають захисту в будь-якому випадку? Які можуть бути обмежені?*

Спрямовуйте обговорення до розуміння переліку невідчужуваних прав людини та обґрунтування неприйнятності обмеження самих цих прав у будь-яких обставинах.

Етап 4. Проведіть підсумкову рефлексію вправи. Попросіть учнів/учениць написати у себе в зошитах або на окремих аркушах короткі відповіді на питання (їх можна вивести на екран або написати заздалегідь на дошці чи аркуші паперу):

- *Що саме стало більш зрозумілим після вправи?*
- *Що було найбільш цікавим?*
- *Що спантеличило чи здивувало?*

За наявності навчального часу попросіть бажаючих озвучити свої відповіді.

Варіант 2.

Етап 1. Поясніть правила гри. Учні/учениці отримують вибірково п'ять карток із підготовлених матеріалів (Додаток 2, роздрукувати три/чотири екземпляри залежно від кількості учнів і розрізати кожен аркуш на 40 карток). Мета гри – зібрати шляхом обміну між учасниками/учасницями набір з карток, на яких зображені символи найбільш цінних для кожного/кожної потреб, можливостей. Надається 7–8 хв. для того, аби пересуваючись класом та спілкуючись з однокласниками/однокласницями зібрати набір із п'яти бажаних карток. Зверніть увагу, що деякі учні можуть залишитися з картками, які їм не до вподоби, а інші будуть задоволені збіраною комбінацією.

Етап 2. Обговоріть хід і результати гри за наступними питаннями:

- *Що ви відчули, коли вам вдалося зібрати бажаний для вас набір карток? Завдяки чому вдалося виконати завдання?*
- *Що ви відчували, коли вам не вдавалося швидко зібрати необхідні картки? Чому?*
- *Що уособлюють малюнки-символи на картках, які ви обрали? Чому вони виявилися найбільш затребуваними?*
- *Чи складно було зробити вибір? Чому?*

Етап 3. Попросіть учнів об'єднатися у малі групи і там укласти спільний набір з 5–6 карток, які важливі для всіх. Проведіть підсумкове обговорення:

- *Про що ця гра?*
- *З яким переліком цінностей ви завершили гру? Чому саме з цими?*
- *Чи можна примусити іншу людину прийняти чужі цінності? За яких обставин?*
- *Чи може збройний конфлікт вплинути на зміну цінностей? Чому?*
- *Яким чином пов'язані цінності, які ми обираємо, та права людини?*

Під час обговорення, за потреби, дайте коротке визначення поняття «збройний конфлікт» (можна скористатися матеріалами модуля № 2). Зверніть увагу, що поняття «збройний конфлікт» і «війна» у цьому випадку тотожні, хоча сучасні юридичні документи частіше використовують поняття «збройний конфлікт», яке є ширшим за поняття «війна».

Крок 3 (8–12 хв.)

Запропонуйте учням вибрати із Загальної декларації прав людини (Додаток 1) одне право, яке є невід'ємним і однаково важливим для реалізації як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. Попросіть учнів/учениць висловити власні міркування. Під час пояснень звертайте увагу на аргументацію, орієнтацію на гуманітарні цінності. Стимулюйте під час обговорення увагу на те, чи потрібні під час збройного конфлікту інші права або додатковий захист усіх/деяких прав.

Частина II

Крок 1 (7-8 хв.)

Запропонуйте учням/ученицям переглянути відео «Чи діє під час війни права людини або тільки право збройних конфліктів»² (2 хв. 23 с). Попросіть під час перегляду занотувати відповіді на питання (їх бажано або заздалегідь озвучити, або написати на дошці, аби учні мали їх на увазі, переглядаючи відеофрагмент):

- Про що йдеться у відеофрагменті?
- Чи суперечить право прав людини та гуманітарне право одне одному в ситуаціях збройного конфлікту? Чому?
- Які права людини можуть обмежуватися в період збройного конфлікту?
- Положення якого права діють у першу чергу в період збройного конфлікту? Чому?

Вибірково спитайте учнів, що саме вони записали як відповідь на кожне питання. Особливу увагу зверніть на останнє як таке, що допомагає прийти до поняття «міжнародне гуманітарне право».

Крок 2 Робота з документами (10–15 хв.)

Об'єднайте учнів у пари або четвірки. Запропонуйте одній частині для опрацювання витяг із Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (Додаток 3), а іншій – витяг із Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лютого 1950 року (Додаток 4). Попросіть ознайомитися з документом і підготувати відповіді на запитання:

² Чи діє під час війни права людини або тільки право збройних конфліктів. International Committee of the Red Cross (ICRC) – англ. мовою з субтитрами на рос. URL: <https://cutt.ly/PQTqSoc>

до документу 3:

- Яким є мінімальний рівень захисту жертв збройного конфлікту?
- В чому полягає роль принципу гуманності у МГП? Що означає принцип гуманності?

до документу 4:

- Які права людини не обмежуються навіть у ситуаціях збройного конфлікту?
- Пригадайте, яким чином людина може захищати свої права. Назвіть чинні механізми захисту прав людини.

Попросіть навести у парах чи четвірках назву і зміст документів, дати відповіді на поставлені запитання. Проведіть коротке загальне обговорення запропонованих запитань. Стимулюйте чіткі відповіді на підставі тексту документів. Особливу увагу зверніть на принцип гуманності як ключовий у міжнародному гуманітарному праві. За можливості напишіть це словосполучення на дошці/аркуші паперу.

Крок 3 (15–18 хв.)

Надайте коротку довідку про поняття «жертви війни».

Об'єднайте учнів у п'ять груп і роздайте кожній групі по дві заздалегідь підготовлені картки з назвою категорії жертв війни (по одній категорії на кожну групу) та нормою МГП.

Цивільне населення | заборона нападу

Військовополонені | заборона насильства над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури

Поранені та хворі | право на медичну допомогу

Діти | заборона вербування або використання дітей у збройному конфлікті

Жінки | заборона насильства

Попросіть у групах поміркувати над тим, чи достатньо норм права, які діють у мирний час, для захисту жертв збройних конфліктів. Роздайте групам текст Витягу з Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та фрагмент Звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права (Дода-

ток 5). Дайте завдання виокремити із документів норми, спрямовані на захист цивільного населення, пояснити їх значущість (для економії часу можна об'єднати учнів у пари і попросити розподілити читання двох документів між собою, а потім виконати завдання спільно).

Вислухайте відповіді учнів. Стимулюйте учнів не повторюватися, а доповнювати висловлювання інших. Під час загального обговорення зверніть увагу на те, як у зазначеній нормі міжнародного гуманітарного права проявляється баланс між гуманністю та військовою необхідністю.

Крок 4 (7–8 хв.). Підсумкове обговорення

- Які права та цінності захищає міжнародне гуманітарне право? Як ви ставитесь до міжнародного гуманітарного права як явища?
- Як співвідносяться право прав людини та міжнародне гуманітарне право?
- Що спільного між правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом? Чим вони відрізняються?

Запропонуйте учням/ученицям рефлексію заняття методом бортового журналу.

Що я дізнався/дізналася з цієї теми?	Що для мене стало найбільш несподіваним?

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ від 10 грудня 1948 року

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.
2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.
2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

Стаття 14

1. Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.
2. Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні не політичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.
2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.
2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.
3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.
2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.
2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.
2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.
2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.
3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.
4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.
2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однакоим соціальним захистом.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути

однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.
3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

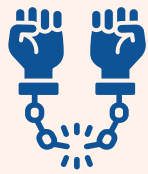
1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.
2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Стаття 28

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Додаток 2

Свобода

Планшет

Щастя

Висока зарплата

Чиста вода

Власна квартира

Свобода слова

Обдаровані учні

Забезпечена школа

Свобода віросповідання

Здоров'я

Любов

Заборона тортур

Особиста недоторканність

Безпека

Їжа

Повага

Телевізор з плоским екраном

Демократія

Вільний час

Свобода пересувань

Рівність

Людська гідність

Гарний одяг

Заборона рабства

Ліки

Творчість

Робота

Чисте повітря

Дім

Велосипед

Мир

Красиве тіло

Інтерактивна дошка

Родина

Дорогий телефон

Друзі

Захист

Домашні тварини

Хобі

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

від 12 серпня 1949 року

Витяг

Стаття 3

У разі збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру й виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення:

1. З особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто hors de combat³ унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведуться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії.

Із цією метою є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб:

- a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
  - b) захоплення заручників;
  - c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
  - d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.
2. Підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу.
(ст. 3 спільна для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р.).

³ Hors de combat – той, що вийшов з ладу (фр.). – Прим. ред.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

від 4 лютого 1950 року

Витяг

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.
2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:
  - a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
  - b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
  - c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

Стаття 7. Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.
2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне право-

порушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.
2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.
3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

від 12 серпня 1949 року

Витяг

Частина II.

Загальний захист населення від деяких наслідків війни

Стаття 13

Положення частини II стосуються всього населення країн, які перебувають у конфлікті, без будь-якої дискримінації за ознакою, зокрема, раси, національності, релігійних або політичних переконань, і спрямовані на полегшення страждань, спричинених війною.

Стаття 15

Будь-яка сторона конфлікту може звернутися безпосередньо або за посередництвом нейтральної держави чи якоїсь гуманітарної організації до протилежної сторони з пропозицією про створення в районах, де відбуваються бойові дії, нейтралізованих зон, призначених для захисту від наслідків війни таких осіб, без різниці:

- a) поранених та хворих комбатантів або некомбатантів;
- b) цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях та, перебуваючи в зонах, не виконують жодної роботи воєнного характеру.

Коли відповідні сторони доходять згоди стосовно географічного положення нейтралізованої зони, керівництва нею, постачання продуктів харчування до неї та здійснення контролю над нею, представники сторін конфлікту укладають й підписують письмову угоду. Угода встановлює початок і тривалість нейтралізації зони.

Стаття 16

Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням.

Настільки, наскільки дозволяють воєнні фактори, які необхідно враховувати, кожна сторона конфлікту сприяє заходам, ужитим для розшуку вбитих та поранених, з метою надання допомоги

особам, які зазнали корабельної аварії, та іншим особам, що на-
ражаються на серйозну небезпеку, а також з метою захисту їх від
пограбування та поганого поводження.

Стаття 17

Сторони конфлікту намагаються укласти місцеві угоди про
евакуацію з обложених або оточених зон поранених, хворих, інва-
лідів, осіб похилого віку, дітей і породіллей та про пропуск служи-
телів культу всіх віросповідань, медичного персоналу та санітар-
ного майна на їхньому шляху до таких зон.

ЗВИЧАЄВІ НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Розрізнення між цивільними особами та комбатантами

Норма 1. Сторони збройного конфлікту завжди повинні розрізняти
цивільних осіб та комбатантів. Напади можуть бути спрямовані
лише проти комбатантів. Напади не повинні спрямовуватися
проти цивільних осіб. [МЗК/НМЗК]

Норма 2. Забороняються акти насилля або погрози насиллям,
основною метою яких є тероризування цивільного населення.
[МЗК/ НМЗК]

Норма 3. Всі особи, що входять до особового складу збройних
сил сторони конфлікту, є комбатантами, окрім медичного та
духовного персоналу. [МЗК]

Норма 4. Збройні сили сторони конфлікту складаються з усіх
організованих збройних сил, груп та формувань, які перебувають
під командуванням особи або осіб, відповідальних перед цією
стороною за поведінку своїх підлеглих. [МЗК]

Норма 5. Цивільні особи – це особи, які не входять до особового
складу збройних сил. Цивільне населення складається з усіх осіб,
що є цивільними особами. [МЗК/НМЗК]

Норма 6. Цивільні особи перебувають під захистом від нападів,
окрім випадків, коли і доки вони беруть безпосередню участь у
воєнних діях. [МЗК/НМЗК]

Завантажити версію
додатку для друку можна
за посиланням:

МОДУЛЬ 2.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:

Яким є зміст та особливості застосування міжнародного гуманітарного права?

Ключові поняття та ідеї

Сутність та основні категорії МГП. Види збройних конфліктів. Учасники збройних конфліктів. «Право Гааги», «Право Женеви».

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

Називати основні категорії міжнародного гуманітарного права, види збройних конфліктів.

Застосовувати поняття: «принципи міжнародного гуманітарного права», «мінімальний гуманітарний стандарт», «цивільні особи», «комбатанти», «некомбатанти», «жертви війни», Женевські конвенції, Гаазькі конвенції.

Пояснювати умови, сутність та особливості застосування МГП, «права Гааги», «права Женеви», кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту на території України.

На основі опрацьованих міжнародно-правових актів наводити приклади джерел, інститутів і норм МГП щодо застосування чи порушення міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту на території України.

Обґрунтовувати важливість і необхідність МГП як юридичного механізму обмеження насильства у період збройного конфлікту.

Висловлювати власні міркування щодо ролі МГП в гуманізації перебігу збройних конфліктів у новітній час.

Орієнтовна тривалість заняття

90 хв. (45 хв. х 2 заняття)

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Війни завжди супроводжували людство протягом його історії. Але у ХХ столітті відбулися дві найбільш руйнівні світові війни та безліч локальних збройних конфліктів у різних частинах світу. На жаль, ХХІ століття не є винятком.

Тому вкрай важливими є дії, спрямовані, по-перше, на запобігання воєн, і по-друге, на зменшення наслідків та страждань, заподіяних збройними конфліктами. Серед цих запобіжників – заборона у міжнародному праві застосовувати силу або загрозу сили, заборона агресії, *кваліфікація агресії як міжнародного злочину*. У випадках, коли всупереч міжнародному праву збройні конфлікти все ж таки відбуваються, на захист жертв війни стає *міжнародне гуманітарне право*.

На території України починаючи з 2014 р. внаслідок агресії Російської Федерації відбувається міжнародний збройний конфлікт. Саме ця обставина актуалізує необхідність розповсюдження знань про міжнародне гуманітарне право, яке забезпечує захист жертв війни у період збройного конфлікту.

Учням/ученицям важливо розуміти, як саме і коли вживаються поняття «збройний конфлікт», «жертви війни», «учасники збройного конфлікту» та інші категорії, якими послуговується МГП. Старшим підліткам особливо важливо усвідомлювати можливості МГП як механізму захисту цивільних осіб і цивільних об'єктів під час збройного конфлікту, а також міжнародно визнані стандарти захисту, зафіксовані у «праві Гааги» та «праві Женеви». Вчителю слід особливо відповідально поставитися до тих аспектів заняття, які стверджують гуманістичну сутність МГП, демонструють його юридичний характер та умови застосування саме у період збройного конфлікту.

Частина матеріалів модуля може викликати чутливу реакцію підлітків, наприклад, розмова про учасників і жертв збройного конфлікту. Для учнів може бути несподіваною та болючою згадка про комбатантів як про військову ціль для супротивника.

Вчителю слід бути обережним і пояснити, що якраз зменшення насильства та запобігання агресії є важливою метою зусиль сучасного світу – юристів-міжнародників, дипломатів, відповідальних медіа, політиків і суспільства в цілому.

Надзвичайно актуальним є досягнення таких освітніх результатів модуля, як набуття навичок аргументації щодо ролі МГП у зменшенні насильства під час збройних конфліктів і навичок пошуку інформації щодо фактів застосування МГП у сучасних збройних конфліктах, зокрема щодо міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією Російської Федерації проти України.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Міжнародне гуманітарне право – це система принципів і норм міжнародного права, які регулюють відносини між державами щодо захисту жертв війни та обмеження засобів і методів ведення війни.

Головна мета МГП – обмеження насильства у період збройного конфлікту та полегшення страждань жертв війни.

МГП зобов'язує:

- а) щадити тих, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у воєнних діях;
- б) обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети конфлікту (послабити військовий потенціал супротивної сторони).

В основі цих норм МГП лежать загальнолюдські правила моралі. Водночас норми МГП мають усі якості норм міжнародного права і, відповідно, юридично зобов'язують держави забезпечити насамперед дотримання відповідних норм під час збройного конфлікту.

Можна констатувати одночасну простоту і складність МГП. Його можна звзвити до кількох простих і зрозумілих принципів, які засновані на гуманності та визнанні цінності прав кожної людини. Складне воно тому, що вимагає фахової підготовки для застосування значної кількості спеціальних норм, які містяться в правових джерелах (конвенціях, звичаєвих нормах міжнародного права), розрахованих на різні умови застосування.

Для застосування МГП здебільшого достатньо засвоїти прості правила: не нападати на цивільних осіб, на цивільні об'єкти та некомбатантів; не нападати на комбатантів з використанням будь-яких заборонених засобів; гуманно поводитися з особами, які перебувають під владою супротивної сторони, з пораненими та хворими; захищати жертв конфлікту. Ці правила у поєднанні зі здоровим глуздом і людяністю забезпечать виконання основних норм МГП.

Обов'язок знати положення МГП і вміти їх застосовувати в умовах воєнних дій належить до професійних навичок особового складу збройних сил.

МГП – складне юридичне утворення, застосування його в умовах воєнних дій потребує спеціальних знань і передбачає тлумачення його положень у контексті конкретної ситуації.

Як юридичне явище, МГП міститься в конкретних правових джерелах – міжнародних договорах і міжнародно-правових звичаях.

До найбільш важливих міжнародних договорів належать чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни. А також Додаткові протоколи до них 1977 та 2005 року: Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II), від 8 червня 1977 року; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 8 грудня 2005 року. Ці конвенції, укладені свого часу в Женеві, утворюють так зване «право Женеві», направлене **на захист жертв війни**.

Історично від нього відокремлюють «право Гааги», яке здебільш стосується **обмеження засобів і методів ведення війни**: Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.) з Положенням про закони і звичаї війни на суходолі; Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972 р.); Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (1980 р.); Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (1993 р.), Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (1997 р.).

Міжнародно-правові звичаї містять більш загальні, менш деталізовані правила захисту жертв війни. Норми міжнародно-правових звичаїв, на відміну від норм міжнародних договорів, – це не писані норми, а створені усталеною практикою держав правила поведінки, які стали обов'язковими. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права систематизовані Міжнародним Комітетом Червоного Хреста у документі з відповідною назвою. Ці норми мають загальнообов'язковий характер, не потребують формального приєднання та поширюються на кожного учасника збройного конфлікту, в тому числі недержавного.

МГП застосовується лише у разі збройного конфлікту. В інших ситуаціях насильства (порушення громадського порядку, внутрішня напруженість, внутрішній безлад) МГП не застосовується.

Розрізняють два види збройного конфлікту – **міжнародний (МЗК) і неміжнародний (НМЗК)**. Міжнародний збройний конфлікт має місце між державами. До міжнародного збройного конфлікту належить і окупація, незалежно від того, чи зустріла вона збройний опір.

Неміжнародний збройний конфлікт відбувається на території однієї держави, між збройними силами держави та антиурядовими силами або між збройними групами.

Збройний конфлікт на території України відповідно до спільної ст. 2 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт між РФ та Україною: як щодо Криму (окупація, яка не зустріла збройного опору), так і щодо Сходу України.

До різних видів збройних конфліктів застосовується і різний обсяг норм МГП. Тому значення класифікації певного збройного конфлікту полягає у визначенні обсягу норм МГП, що застосовуються до нього. До міжнародного збройного конфлікту застосовуються усі чотири Женевські конвенції про захист жертв війни та I Додатковий протокол до них. До неміжнародних збройних конфліктів застосовується значно менший обсяг договірних норм – спільна ст. 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни та II Додатковий протокол до них.

Стаття 3 є спільною для всіх Женевських конвенцій, містить перелік основних правил, які повинні застосовуватись у будь-якому збройному конфлікті. Її ще називають – «мінімальний гуманітарний стандарт».

Більшість норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права застосовується до двох видів конфліктів.

Обов'язок забезпечити дотримання норм МГП (як норм міжнародних договорів, так і норм звичаєвого МГП) покладається на державу. Саме держави зобов'язані забезпечити дотримання МГП всіма суб'єктами, які перебувають під їхньою владою, і насамперед збройними силами.

Дотримуватись МГП зобов'язані всі сторони та учасники збройного конфлікту – і агресор, і жертва агресії, і збройні сили держави, і різноманітні неурядові збройні групи.

У разі порушення МГП супротивником інша сторона не має права відмовитись від дотримання обов'язкових для неї норм МГП.

МГП поділяє усіх осіб на дві основні групи: **цивільні особи** та **комбатанти**.

До **комбатантів** належить особовий склад збройних сил. Комбатанти – це законні учасники війни. Вони мають право застосовувати насильство в межах, дозволених МГП, і не несуть за це персональної відповідальності. При цьому вони є законною військовою ціллю. Ця категорія використовується лише у міжнародному збройному конфлікті.

Комбатант, який вийшов зі строю (припинив спротив) внаслідок поранення чи захоплення в полон, перестає бути військовою ціллю. Комбатант, що порушив МГП, несе персональну відповідальність за свої дії. Найбільш грубі порушення МГП кваліфікуються як воєнні злочини.

Цивільні особи – це всі особи, які не належать до комбатантів. Цивільні особи не мають права брати участь у збройному конфлікті. Вони забезпечені імунітетом від нападу, доки не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Серед цивільних осіб як окремі під категорії, які мають спеціальні механізми захисту, вирізняють жінок, дітей, поранених, хворих.

При безпосередній участі у бойових діях цивільні особи втрачають імунітет від нападу, але не набувають привілеїв комбатанта щодо імунітету від відповідальності за участь у збройному конфлікті.

Як окрему підкатегорію виділяють **некомбатантів** – осіб, що входять до складу збройних сил, але не мають права застосовувати насильство. Це військовий медичний персонал, військові капелани, військові юристи. Вони також не можуть бути об'єктом нападу, стосовно них діють спеціальні механізми захисту.

Отже, до жертв війни належать окремі цивільні особи і цивільне населення в цілому, а також комбатанти, які припинили брати безпосередню участь у воєнних діях. Жертви війни – це особи, що підпадають під захист МГП. Напад на них є воєнним злочином.

МГП детально регулює методи й засоби ведення воєнних дій. До заборонених методів ведення війни належать, насамперед, віроломство¹ (ст. 37 ДП І), віддання наказу не залишати нікого в живих (ст. 40 ДП І) та деякі інші.

Заборонені засоби ведення війни (тобто зброя) встановлюються як загальними положеннями (ст. 35–36 ДП І), так і конкретними міжнародними договорами (право Гааги).

Критеріями заборони засобів ведення війни є: 1) невибірковість; 2) заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань; 3) заподіяння масштабної, довготривалої та значної шкоди навколишньому природному середовищу.

Під заборону підпадає зброя масового знищення (ядерна, хімічна, біологічна); конкретні види звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірккову дію (боєприпаси, що містять осколки, які не піддаються виявленню, міни-пастки та інші). Ця заборона захищає саме комбатантів від засобів і методів ведення війни, які спричиняють їм надмірні страждання або роблять їх загибель неминучою.

Забороняється напад на навколишнє середовище та використання природного середовища як засіб ведення війни.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Давид Е. Принципи права збройних конфліктів. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2011. 1141 с. URL: <https://cutt.ly/fQTwkfb>
2. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2018. URL: <https://cutt.ly/kQTrLub>

¹ Віроломством вважаються дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри. Прикладами такого віроломства є дії: а) симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції;

б) симулювання виходу із строю внаслідок поранення або хвороби;

с) симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта;

д) симулювання володіння статусом, що надає захист, шляхом використання знаків, емблем або форменого одягу Організації Об'єднаних Націй, нейтральних держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті.

3. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатівського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
4. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <https://cutt.ly/6QR6Nc3>
5. Матеріали круглого столу “Міжнародно-правові питання гібридної війни” URL: <https://cutt.ly/dQTWpsf>
6. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. URL: <https://cutt.ly/jQTWYyZ>
7. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська Спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://cutt.ly/gQR6C22>
8. М. Гнатівський. Щодо кваліфікації збройного конфлікту на території України URL: <https://cutt.ly/rQTWYNs>
9. Правовий захист під час війни. У чотирьох томах. / Марко Сассолі і Антуан Був'є за участю Сьюзан Карр, Ліндсей Кемерон і Томаса де Сен-Моріса. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2008–2009. URL: <https://cutt.ly/hQTWvLI>

Відео матеріали:

1. Коротко про правила війни / Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/IQTewdg>
2. Міжнародне гуманітарне право. Про захист цивільних осіб / Відеоролик Української Гельсінської спілки з прав людини URL: <https://cutt.ly/eQTrBvN>
3. Основи міжнародного гуманітарного права / Відеоролик Української Гельсінської спілки з прав людини URL: <https://cutt.ly/2QTejdK>
4. Якщо норми права війни так часто порушуються, чи є в них сенс? / Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/TQTW7ER>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I

Крок 1 (5–7 хв.)

Варіант 1.

Попросіть учнів/учениць пригадати, що вони вже знають про МГП з попереднього заняття. Запропонуйте індивідуально написати на стікерах по 2 тези/слова/асоціації, що найкраще, на їхню думку, розкривають сутність і зміст МГП (на 1 стікері – 1 теза).

Об'єднайте учнів/учениць у 2 групи. Запропонуйте в групах зачитати по черзі слова-асоціації та наклеїти їх на аркуші паперу А1, групуючи подібні.

Попросіть групи надати пояснення терміну «міжнародне гуманітарне право», спираючись на запропоновані слова. Обговоріть їх разом на загал.

Оголосіть тему заняття та ключове запитання модуля. Бажаючи записати його на дошці чи аркуші паперу, аби повернутися до нього наприкінці заняття.

Варіант 2.

Запропонуйте учням переглянути відеоролик УГСПЛ (2 хв. 22 с.) «Як втримати людяність під час війни»².

Запитайте й обговоріть:

- Про що йдеться у відео?
- В яких ситуаціях та кого захищає міжнародне гуманітарне право?
- Які вимоги щодо воєнних дій згадано у відео?
- Що забороняє та до чого зобов'язує МГП?
- Навіщо це робиться? В чому головна суть МГП?

Доповніть інформацію, спираючись на теоретичний матеріал і запропоновані джерела.

² Основи міжнародного гуманітарного права / Відеоролик Української Гельсінської спілки з прав людини URL: <https://cutt.ly/2QTejdK>

Крок 2 (8–10 хв.)

Якщо серед ключових слів-асоціацій у вправі 1 учні запропонували поняття «війна» чи «збройний конфлікт», поверніться до цих стікерів і обговоріть з учнями ці поняття. Поясніть, що сьогодні використовуються поняття *економічна війна, інформаційна війна, політична війна*. Якщо перед вами учні випускного класу – нагадайте, що за програмою історії України вивчається поняття *газові війни проти України*. Підкресліть, що сьогодні дослідники все частіше вживають поняття *гібридна війна* на пояснення агресії проти іншої держави, перш за все агресії Російської Федерації проти України з 2014 р., яка відбувається різними, у тому числі невійськовими методами.

Норми міжнародного гуманітарного права застосовуються лише в ситуації збройного конфлікту. Поняття «збройний конфлікт» вживається як щодо міжнародного (за участі двох або більше держав, незалежно від факту оголошення чи неоголошення війни), так і щодо неміжнародного конфлікту із застосуванням воєнних дій різної інтенсивності.

Варто зазначити думку дослідників і експертів: «...хоча термін *війна (war)* продовжує використовуватися, однак загалом у міжнародному праві замість нього застосовується ширше поняття – *збройний конфлікт (armed conflict)*, яке передбачає два обов'язкових складника – наявність організованих озброєних контингентів та залученість до бойових дій певної інтенсивності»³.

На території України з кінця лютого 2014 р. відбувається *міжнародний збройний конфлікт*, викликаний агресією Російської Федерації проти України. Отже, як щодо тимчасово окупованого Кримського півострова, так і щодо тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей України повною мірою діють норми міжнародного гуманітарного права.

За наявності навчального часу на підтвердження агресії РФ проти України виведіть на екран або роздрукуйте Додаток 1⁴. Підкресліть, що існує безліч інших доказів збройної агресії Російської Федерації проти України, і що після 1945 р. факт відсутності офіційного оголошення війни не є визначальним для кваліфікації наявності міжнародного збройного конфлікту (*de jure*).

Незважаючи на те, що від 2014 року в українському суспільстві точилися дискусії з приводу назви війни, сьогодні є міжнародно-правові критерії, за якими визначається суть подій, що відбуваються в тимчасово окупованому Криму та в окремих районах

³ Цит. за: *Світова гібридна війна: Український фронт : монографія/за заг. редакцією В.П. Горбуліна. Харків, 2017. С. 46.*

⁴ *Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2018. URL: <https://cutt.ly/kQTrLub>*

Донецької й Луганської областей. Головним результатом розповіді/бесіди у кроці 2 має стати усвідомлення учнями *збройного конфлікту в Україні як міжнародного* з усіма правовими наслідками для його учасників.

Крок 3 (12 хв.)

Проведіть симуляційну гру. Нагадайте поняття, які згадані у відео: комбатанти, особи під захистом. Запропонуйте учням не читаючи вибрати картку роздруковану з наведених додатків Модуля (Додаток 2).

Поясніть, що ознайомившись з роллю, яка дісталася, кожен учень має визначитись і зайняти місце біля відповідної таблички – «Особа під захистом», «Комбатант» або ж «Важко визначитися», та бути готовим пояснити свій вибір.

Обговоріть зайняті позиції. У разі невизначеності когось з учасників попросіть інших учнів/учениць допомогти однокласникам визначитися, аргументуючи свої пропозиції. Після аргументації вибору від кожної групи проведіть загальне обговорення:

- Чи легко було зробити вибір? Чому?
- Які нові знання ви отримали під час гри?
- Чому знання про різні категорії учасників збройного конфлікту є важливими?

Роз'ясніть поняття «цивільні особи», «комбатанти», «некомбатанти», «жертви війни» та їх тлумачення в МГП. За можливості підготуйте заздалегідь тлумачення цих понять на аркушах і розмістіть їх на дошці або на стінах класу.

За наявності навчального часу або як домашнє завдання на повторення можна запропонувати перегляд відео «Про захист цивільних осіб» (2 хв. 21 с.), підготовлене УГСПЛ⁵.

Крок 4 (15–18 хв.)

Об'єднайте учнів/учениць у 4 групи. Кожна група представлятиме різні категорії МГП: *цивільні, комбатанти, медичний персонал, військовополонені*.

Визначте час і роздайте в групи для ознайомлення документи Додатку 3.

Попросіть вибрати ті конвенції й норми звичаєвого МГП, які, на думку груп, забезпечують захист тієї категорії осіб, яку вони представляють.

⁵ *Міжнародне гуманітарне право. Про захист цивільних осіб / Відеоролик Української Гельсінської спілки з прав людини URL: <https://cutt.ly/eQTrBvN>*

Запропонуйте представити результати групової роботи. За наявності навчального часу і готовності учнів вони можуть представити ці результати у вигляді схем із ключових слів чи постерів.

Проведіть підсумкове обговорення (2–3 хв.)

Запитайте та обговоріть:

- *Що нового ви дізналися?*
- *Які запитання залишилися?*
- *Що для вас було важливим у цій вправі?*

Частина 2

Крок 1 (10–12 хв.)

Об'єднайте учнів/учениць у малі групи, роздайте необхідні матеріали та уривок з документу (Додаток 4). Зверніть увагу, що ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р. визначає обсяг *мінімального гуманітарного стандарту*. Попросіть при роботі з документом зробити визначення цього поняття. Попросіть як додаткове творче завдання окрім визначення основної сутності статті зобразити розуміння документу у вигляді символу чи постера. Після завершення роботи у групах надайте групам право представити і пояснити свої зображення у порядку, зазначеному у статті. За потреби робіть відповідні доповнення та узагальніть результати роботи.

Крок 2 (10–12 хв.)

Об'єднайте учнів/учениць у 4 групи.

Запропонуйте ознайомитися з Карткою військовослужбовця (Додаток 5). Додайте інформацію, що ця картка була створена на підставі Наказу Міністерства оборони України від 2017 р. «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»

Поставте завдання обговорити та дати відповіді на запитання:

- *Чиї інтереси представлені у цьому документі?*
- *Чим зумовлено включення цих правил у картку військовослужбовця?*
- *Про що свідчить поява такої пам'ятки в українських збройних силах?*

Крок 3 (7–8 хв.)

Організуйте вправу на узагальнення.

Запропонуйте учням, прослухавши твердження (Додаток 6), відповісти *вірно/не вірно* за допомогою рук або карток. Корируйте та доповнюйте відповіді учнів. (**Вірні відповіді:** «так» – 4, 5, 8, 10, 11; «ні» – 1, 2, 3, 6, 7, 9).

Проведіть підсумкове обговорення, запропонуйте відповісти усно чи письмово на ключове запитання за допомогою окремих опорних слів: *Якими є зміст та особливості застосування принципів міжнародного гуманітарного права?*

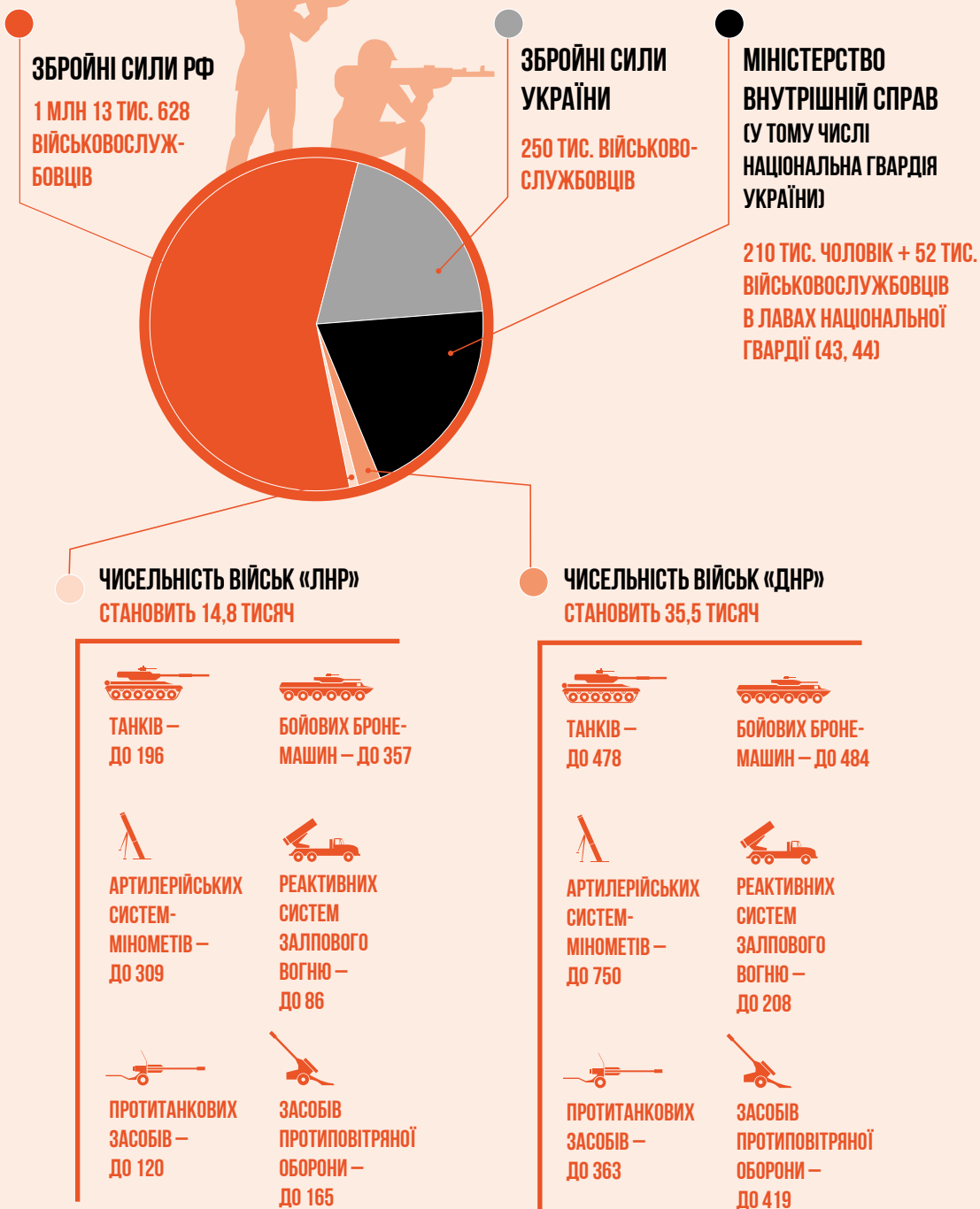
Як домашнє завдання можна запропонувати учням знайти у мас-медіа приклади застосування чи порушення міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту на території України.

Наприклад, учні можуть розглянути наступні повідомлення (в групах чи парах):

- Які саме воєнні злочини в Криму буде розслідувати Міжнародний кримінальний суд. URL: <https://cutt.ly/BQTtFR1>
- Міжнародний кримінальний суд в Гаазі опублікував новий звіт про ситуацію в Україні. URL: <https://cutt.ly/UQTtg2K>
- Інтерв'ю з заступником Генерального прокурора України Г. Мамедова; Частина I. Про злочини агресора, його поплічників і невідворотність покарання. URL: <https://cutt.ly/yQTtl6L>
- Інтерв'ю з заступником Генерального прокурора України Г. Мамедова; Частина II. Про перехідне правосуддя, примусову паспортизацію, злочини Росії на окупованих територіях і про те, де можуть судити вище керівництво РФ. URL: <https://cutt.ly/cQTtxxC>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКУПАЦІЙНИХ СИЛ⁶

⁶ Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2018. URL: <https://cutt.ly/kQTrLub>

Лікар	Військовий журналіст
Військовий капелан	Юридичний радник командира
Начальник штабу	Командувач
Артилерист	Танкіст
Зв'язківець	Працівник електростанції
Вчитель	Поліцейський
Морський піхотинець	Льотчик (штурман)-випробувач
Учень	Повітряний стрілець-радист-випробувач
Радист	Снайпер

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПОЛІПШЕННЯ ДОЛІ ПОРАНЕНИХ І ХВОРИХ У ДІЮЧИХ АРМІЯХ

від 12 серпня 1949 року

Витяг

Стаття 12

Особовий склад збройних сил та інші особи, зазначені в наступній статті, які є пораненими або хворими, повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин.

Сторона конфлікту, під владою якої вони можуть знаходитися, забезпечує їм гуманне ставлення та догляд без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, національності, релігії, політичних переконань або за іншими аналогічними критеріями. Суворо забороняються будь-які замаху на їхнє життя чи будь-яке насилля над їхньою особистістю; зокрема, їх заборонено вбивати або знищувати, піддавати тортурам чи біологічним дослідом, залишати умисно без медичної допомоги та обслуговування або умисно створювати умови для їхнього зараження чи інфікування. Пріоритетність у наданні медичної допомоги дозволяється лише з медичних причин термінового характеру.

До жінок повинні ставитися з усією особливою повагою, яка відповідає їхній статі. Сторона конфлікту, яка змушена залишити супротивнику поранених або хворих, залишає разом із ними, наскільки це дозволяють воєнні міркування, частину свого медичного персоналу та спорядження для сприяння догляду за ними.

Стаття 13

Ця Конвенція застосовується до поранених і хворих, які належать до таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною таких збройних сил.
2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема такі організовані рухи опору, відповідають таким умовам:
  - а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

- б) мають постійний відмітний знак, добре помітний на відстані;
- в) носять зброю відкрито;
- г) здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.
4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб із екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл збройних сил, яких вони супроводжують.
5. Членів екіпажів суден торгового флоту, у тому числі капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.
6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПОВЕДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

від 12 серпня 1949 року

Витяг

Стаття 13

З військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах.

Так само військовополонені завжди повинні бути захищеними, зокрема від актів насилля чи залякування, а також від образ та цікавості публіки.

Застосування репресалій до військовополонених забороняється.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ від 12 серпня 1949 року

Стаття 24

Сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротили чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями.

Сторони конфлікту сприятимуть прийманню цих дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки, якщо така є, та коли гарантується додержання принципів, викладених в абзаці першому.

Крім того, вони намагатимуться вжити необхідних заходів для того, щоб особу усіх дітей до 12 років можна було встановити завдяки спеціальним медальйонам або якимось інакше.

ЗВИЧАЄВІ НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Витяг

Норма 25. Медичний персонал, спеціально призначений для виконання медичних обов'язків, має право на повагу та захист за будь-яких обставин. Особи, що належать до медичного персоналу, втрачають право на захист, якщо поза своїми гуманітарними функціями вчиняють дії, що завдають шкоди противнику [МЗК/НМЗК]⁷.

⁷ Кожна норма Звичаєвого міжнародного гуманітарного права має позначення, до якого виду конфлікту вона застосовується – міжнародного збройного конфлікту (МЗК), неміжнародного збройного конфлікту (НМЗК). Більша частина норм Звичаєвого міжнародного гуманітарного права застосовується до обох видів конфліктів.

Норма 26. Забороняється покарання особи за виконання медичних обов'язків, що сумісні з медичною етикою, або примушування особи, яка виконує медичні функції, до виконання дій, що суперечать нормам медичної етики. [МЗК/НМЗК]

Норма 53. Заборонено використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни. [МЗК/НМЗК]

Норма 87. З цивільними особами й особами, позбавленими боєздатності (*hors de combat*), слід поводитися гуманно. [МЗК/НМЗК]

Норма 88. Застосування міжнародного гуманітарного права передбачає заборону будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи віросповідання, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, статків, народження чи іншого статусу або за будь-якими іншими подібними ознаками. [МЗК/НМЗК]

Норма 89. Убивство заборонено. [МЗК/НМЗК]

Норма 90. Заборонено тортури, жорстоке чи нелюдське поводження, наруга над людською гідністю, зокрема принизливе й образливе поводження. [МЗК/НМЗК] **Норма 91.** Заборонено тілесні покарання. [МЗК/НМЗК]

Норма 92. Заборонено заподіювати каліцтва, піддавати медичним або науковим експериментам чи будь-якій іншій медичній процедурі, якої вказана особа не потребує за станом здоров'я і яка не відповідає загальноприйнятим медичним нормам. [МЗК/НМЗК]

Норма 93. Заборонено згвалтування й інші форми статевого насильства. [МЗК/НМЗК]

Норма 94. Заборонено рабство і работоргівля в усіх їхніх формах. [МЗК/НМЗК]

Норма 95. Заборонено незаконне залучення до примусової праці без винагороди. [МЗК/НМЗК]

Норма 96. Заборонено брати заручників. [МЗК/НМЗК]

Норма 97. Заборонено використовувати живі щити. [МЗК/НМЗК]

Норма 98. Заборонено примусове зникнення. [МЗК/НМЗК]

Норма 99. Заборонено свавільне позбавлення волі. [МЗК/НМЗК]

Норма 100. Нікого не може бути визнано винним або засуджено, окрім як за вироком справедливого й компетентного суду, що забезпечує всі основні гарантії справедливого судочинства. [МЗК/НМЗК]

Норма 101. Нікого не може бути звинувачено у вчиненні злочину чи засуджено за нього на підставі будь-якого діяння чи бездіяльності, що не становили злочину відповідно до норм національного законодавства чи міжнародного права, що діяли на час вчинення

такого діяння, так само не може бути призначено більш суворе покарання за те, що передбачалося на час учинення такого злочину. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 102. Нікого не може бути засуджено за вчинення злочину, окрім як на підставі особистої кримінальної відповідальності. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 103. Заборонено колективні покарання. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 104. Переконавання й релігійні обряди цивільних осіб та осіб, позбавлених боєздатності (*hors de combat*), повинні поважатися. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 105. Сімейне життя повинно поважатися, наскільки це можливо. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 106. Комбатанти повинні відрізняти себе від цивільного населення під час участі у нападі або військовій операції, що є підготовкою до нападу. В іншому випадку вони втрачають право на статус військовополоненого. [МЗК]

НОРМА 107. Комбатанти, захоплені в полон у той час, коли вони займаються шпигунством, не мають права на статус військовополоненого. Їм не може бути винесений вирок або призначено покарання без попереднього судового розгляду. [МЗК]

НОРМА 118. Особи, позбавлені волі, повинні бути забезпечені приміщенням, харчуванням і водою в достатній кількості, належним одягом та медичним доглядом. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 134. Особливі потреби жінок, яких торкнувся збройний конфлікт, такі, як захист та медична допомога, повинні братися до уваги. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 135. Діти, яких торкнувся збройний конфлікт, мають право на особливу повагу та захист. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 136. Заборонено вербувати дітей до збройних сил чи збройних угруповань. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 137. Заборонено дозволяти дітям брати участь у воєнних діях. [МЗК/НМЗК]

НОРМА 138. Особи похилого віку, інваліди та хворі, яких торкнувся збройний конфлікт, мають право на особливу повагу та захист. [МЗК/НМЗК]

ВИТЯГ ЗІ СПІЛЬНОЇ СТ. 3 ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ від 12 серпня 1949 року

Група 1

У разі збройного конфлікту, який / не має міжнародного характеру й виникає на території / однієї з Високих Договірних Сторін, / кожна сторона конфлікту / зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення:

Група 2

1. З особами, які не беруть активної участі в бойових діях, / у тому числі з особами зі складу збройних сил / , що склали зброю, а також із тими, / хто *hors de combat* унаслідок хвороби / , поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, / поведуться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, / причиною якої слугують раса, колір шкіри, / релігія чи вірування, стать, походження / чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії.

Група 3

Із цією метою є забороненими / й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де / такі діяння стосовно зазначених вище осіб: а) насилля над життям / й особистістю, зокрема всі види вбивств, / завдання каліцтва, / жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; / с) наруга над людською гідністю, / зокрема образливе та принизливе поводження; д) засудження та застосування покарання / без попереднього судового рішення, / винесеного судом, який створено належним чином і / який надає судові гарантії, / визнані цивілізованими народами як необхідні.

Група 4

2. Підбирати поранених і хворих / та надавати їм допомогу. / Безстороння гуманітарна організація, / така, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, / може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту. / Крім того, сторони конфлікту / повинні шляхом укладення спеціальних угод / докладати зусиль з метою введення в дію / всіх або частини інших положень цієї Конвенції. / Застосування попередніх положень / не впливає на правовий статус / сторін конфлікту.

КАРТКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗС УКРАЇНИ⁸

Витяг

ЗАХИЩЕНІ ОСОБИ:

- Щоразу, коли дозволяє ситуація, підбирай всіх поранених і хворих (у тому числі представників ворожої сторони) та піклуйся про них.
- Заборонено брати заручників або використовувати «живі щити».
- Заборонено застосовувати катування, тілесні покарання, каліцтво, глум над людською гідністю, колективні покарання та покарання без належного судового рішення.

ЗАХИЩЕНІ ОБ'ЄКТИ:

- Заборонено знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення.
- Заборонено грабувати майно цивільного населення.
- Заборонено завдавати масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу.

ЗАХИСТ МЕДИЧНИХ МІСІЙ:

- Розпізнавальні емблеми Червоного Хреста повинні користуватися повагою за будь-яких обставин. Заборонено вчиняти будь-які дії, направлені на применшення поваги та захисту по відношенню до них.
- Медичні установи, персонал, обладнання та санітарно-транспортні засоби повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин.

ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ:

- Цивільні об'єкти та цивільні особи не повинні бути об'єктами нападу.
- Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів при визначенні того, чи є особа або об'єкт цивільними. У разі сумнівів слід вважати, що особа або об'єкт захищені від безпосереднього нападу.

НЕВИБІРКОВІ НАПАДИ ЗАБОРОНЕНІ.

- Атаки, які ймовірно можуть спричинити випадкові втрати серед цивільного населення або шкоду цивільним об'єктам, не повинні бути надмірними по відношенню до очікуваної конкретної та безпосередньої воєнної переваги.
- Заборонено вбивати чи ранити комбатанта (особа зі складу збройних сил, яка бере участь у збройному конфлікті), який знаходиться під твоїм контролем, нездатний захистити себе або чітко висловив намір здатися.
- Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів для захисту підконтрольного цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків нападів.

⁸ Картка військовослужбовця, підготовлена Міністерством оборони України за сприяння Міжнародного Комітету Червоного Хреста // <https://cutt.ly/zWldH9Y>

НАДАЙТЕ ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ (ТАК/НІ)

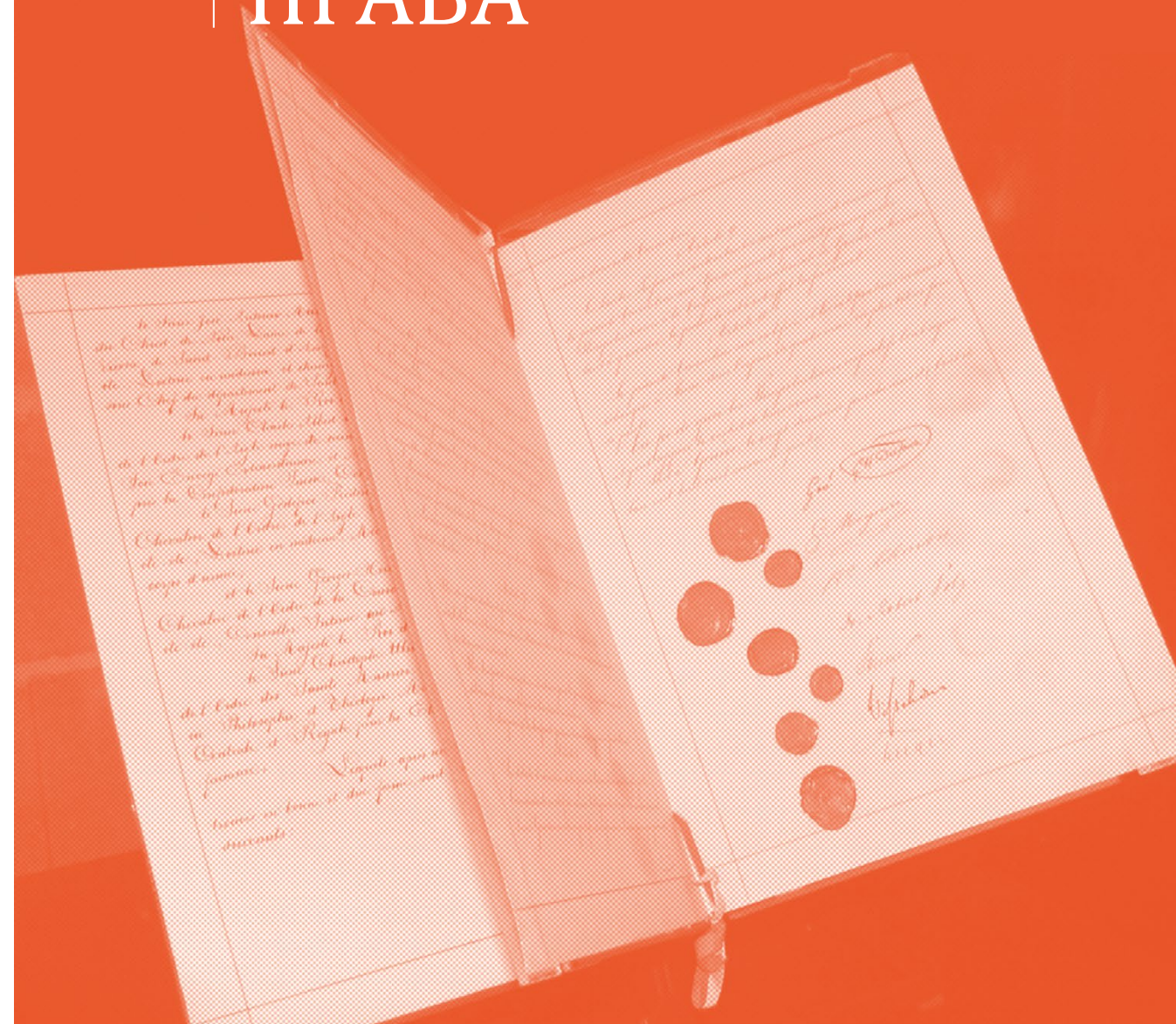
1. Міжнародне гуманітарне право забороняє війни та забезпечує мир.
2. Основні Женевські конвенції про захист жертв війни укладені в 1945 році.
3. Міжнародне гуманітарне право підрозділяє усіх осіб на комбатантів та некомбатантів.
4. Міжнародне гуманітарне право обмежує насильство у період збройних конфліктів.
5. Кожна з чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. захищає окрему категорію жертв війни.
6. Міжнародне гуманітарне право зобов'язує безпосередньо юридичних та фізичних осіб дотримуватися правил ведення війни.
7. Міжнародне гуманітарне право може порушуватися жертвою агресії.
8. Міжнародне гуманітарне право обмежує воюючих щодо засобів та методів ведення війни, захищає жертв війни.
9. Міжнародне гуманітарне право застосовується тільки у війні між державами.
10. До комбатантів належить особовий склад збройних сил держави.
11. Міжнародним збройним конфліктом є окупація, яка не зустріла збройного опору.

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 3.

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:

Як і чому виникло міжнародне гуманітарне право?

Ключові поняття та ідеї

Передумови, причини та обставини виникнення МГП. Анрі Дюнан. Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

Називати основні етапи становлення міжнародного гуманітарного права.

Пояснювати історичні передумови, роль Анрі Дюнана і Міжнародного Комітету Червоного Хреста у виникненні МГП; вплив війн на становлення і розвиток МГП.

Аналізувати роль окремих осіб, організацій і держав у розвитку міжнародного гуманітарного права.

Висловлювати власне ставлення до діяльності Анрі Дюнана та міжнародних зусиль у просуванні ідей гуманізму в збройних конфліктах.

Орієнтовна тривалість заняття

45 хв.

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Війни, збройні конфлікти, на жаль, є однією з найбільш заповнених сторінок історії людської цивілізації. Людські страждання, що супроводжували війни у всі часи, стали особливо нестерпними з появою потужної зброї.

З появою регулярних армій та усвідомленням необхідності принципу розрізнення в європейському суспільстві зростало розуміння потреби дієвих правових механізмів, спеціальних організацій та інституцій, які можуть зменшити страждання, спричинені війною. Ідеал миру і гуманності, який сповідувало багато людей протягом людської історії, у XIX столітті стає суспільною ідеєю, підґрунтям виникнення руху Червоного Хреста та міжнародного гуманітарного права.

Метою заняття є показати етапи становлення міжнародного гуманітарного права як інструменту обмеження насильства у війні та його особливості. Важливим акцентом у роботі вчителя з учнями є розкриття впливу особливостей війн на появу окремих норм міжнародного гуманітарного права, заборон тих чи інших засобів чи методів ведення війни. Зокрема, це заняття висвітлює роль Міжнародного Комітету Червоного Хреста у створенні та розвитку МГП.

Цей модуль є не лише логічним елементом усього курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», але й суттєвим доповненням до уроків всесвітньої історії в 9–11 класах або уроків правознавства. Розповідь про Анрі Дюнана та Міжнародний Комітет Червоного Хреста допоможе учням/ученицям поглибити розуміння ролі особистості в історії та оцінити важливість зусиль кожної людини, зокрема у збільшенні справедливості й гуманності у світі. Не лише фактологічна сторона матеріалу, але й ціннісна складова теми є вагомим внеском у формування громадянської компетентності старшокласників.

Для успішного оволодіння матеріалом вчителю варто переконатися на попередніх заняттях (тема 1–2), що учня володіють поняттями, дотичними до суті міжнародного гуманітарного права, та розуміють принципи МГП, вміють класифікувати учасників збройного конфлікту.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Війни у будь-який період, особливо у давнину, не відрізнялися гуманністю. Винищення населення захоплених міст, поневолення в рабство тих, хто залишився живим, було звичайним явищем. Вислів *Vae victis* (горе переможеним) найкраще характеризує війни всіх часів.

Але вже в давні часи спостерігались окремі обмеження жорстокості під час ведення воєн. Вони втілювались у релігійних і правових джерелах стародавніх Індії, Греції, Риму, Китаю. Окремі норми забороняли використання отруєної зброї, вбивство парламентарів, полонених тощо.

Наприклад, в Індії закони Ману, які вчені датують II ст. до н. е. – II ст. н. е., передбачали, що переможець повинен щадити переможеного, залишати живими поранених і тих, хто здався, а також поважати закони підкорених націй. Закони Ману забороняли використовувати стріли із зазубреними наконечниками, отруєні або запалені. Ці приписи присутні і в багатьох інших стародавніх релігійних текстах. Сунь-Цзи, китайський воєнний теоретик, який жив приблизно в той же період, закликав добре поводитися з полоненими. У Стародавній Греції існували заборони щодо вбивства тих, хто здався, щодо обміну полонених, передання супротивнику його вбитих воїнів.

У період рабовласництва (Вавилон, Древній Карфаген, Персія, Давній Рим) практика ведення війн не стала більш гуманною. Жорстокість була характерною рисою війн і в Середньовіччя (Візантія, Арабський халіфат, Західна Європа). Основним джерелом обмеження насильства у той період були релігійні норми.

Історія християнства включає не лише сумні й жорстокі сторінки хрестових походів, але й значний вплив релігійно-моральних норм на обмеження насильства під час воєн, на становлення міжнародного права взагалі. Мав місце певний прогрес розвитку гуманітарних ідей, і перш за все в працях богословів. Блаженний Августин писав: «Якщо бореться ворог і повинен загинути, нехай це станеться в разі потреби, а не за твоєю волею... переможений або полонений мають право на співчуття» («Про Град Божий»).

У період Середньовіччя християнство зіграло важливу роль в обмеженні жорстокості війни. Церковні Собори в Шарру (989 р.), Нарбонні (990 р.), Ансі (994 р.) і Ліможі (997 р.) проголосили недоторканість та імунітет церков, монастирів, будинків, духовних

осіб, торговців, паломників і хліборобів, їх майна. «Божий мир», впроваджений церковним собором 1027 року у м. Єльну (сучасна Франція), забороняв військові дії під час християнських свят і з суботи до ранку понеділка.

Важливу роль в обмеженні насильства у цей період зіграли також рицарські правила, які значною мірою визначали закони і звичаї війни (попередня об'ява війни, звільнення полонених за викуп, недоторканність парламентарів). Ці правила мали обмежене коло застосування, не поширювались на осіб не шляхетного походження, не застосовувались до нехристиянських народів, часто порушувались (наприклад, пограбування Константинополя в 1204 році хрестоносцями). Однак вони створили передумови самої можливості встановлення обов'язкових правил регулювання воєн, відступ від яких вважався недозволим і неправомірним.

У більш пізній період обмеження жорстокості під час воєн знаходить відображення в актах світської влади. Починаючи з XVI ст. між окремими державами укладались договори про полегшення долі поранених воїнів (з 1551 по 1864 рр. нараховують 291 договір). Формується обов'язок надавати медичну допомогу хворим і пораненим, відпускати полонених за викуп або за обміном. У XVIII ст. укладаються перші договори, які гарантують недоторканність мирного населення. Значний вплив на обмеження насильства під час війни справили праці юристів і гуманістів епохи Просвітництва – Гуго Гроція, Жан Жака Руссо.

Отже, окремі норми права війни своїм корінням сягають сивої давнини, хоча справжній його зліт почався в XIX ст., з розвитком норм права нейтралітету і з народженням руху Червоного Хреста.

Важливо підкреслити нелінійність розвитку правового регулювання обмежень насильства під час війни, значення усталених релігійних поглядів, розвиток гуманітарних ідей, існування звичаїв, що застосовуються в період війни, а також наявність численних договорів (картелів) між воюючими у XVIII – першій половині XIX ст. як передумов створення міжнародного гуманітарного права.

Однак лише в XIX ст. було укладено перший універсальний договір про захист жертв війни, присвячений допомозі пораненим. Основна заслуга в його створенні належить швейцарцю Анрі Дюнану.

ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Виклад історії сучасного МГП зазвичай починають з 24 червня 1864 р., коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки битви були жахливими: на полі бою, а також у розташованих поблизу населених пунктах, залишилися кілька

десять тисяч поранених і загиблих солдатів з обох сторін. Свідком цих подій став женевський комерсант Жан Анрі Дюнан (Jean Henri Dunant). Він побачив десятки тисяч поранених, вмираючих, загиблих, які лежали на полі бою без допомоги, без втішання, без поваги та поховання. Дюнан організував місцевих жителів, щоб перев'язати, нагодувати і заспокоїти поранених солдатів, поховати мертвих.

На підставі своїх вражень Дюнан у 1862 р. опублікував невелику книжку «Спогади про Сольферіно», в якій сформулював дві основні пропозиції: необхідність укладення юридично обов'язкової конвенції, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час підготують персонал і матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб.

Для поширення ідей А. Дюнана в Женеві у 1863 р. було створено «Міжнародний комітет з надання допомоги пораненим» («Комітет п'яти») у складі генерала Гійом-Анрі Дюфура, Гюстава Муаньє, Анрі Дюнана, доктора Лун Аппія, доктора Теодора Монуарта. Цей «Комітет п'яти» пізніше стане відомим як Міжнародний комітет Червоного Хреста (з 1880 р.).

26 жовтня 1863 р. за ініціативою А. Дюнана відбулась Міжнародна конференція, на якій представники 16 країн підтримали його ідею про створення товариств допомоги, які мали допомагати санітарним службам армії, члени цих товариств стали позначатися пов'язками з червоним хрестом. День підписання рекомендацій Конференції – 29 жовтня 1963 р. – вважається днем народження Червоного Хреста. Але це були рекомендації, а не міжнародний договір. Тому Комітет п'яти виступив з ініціативою про укладення міжнародного договору між державами, в якому ідеї Дюнана були б закріплені в юридично обов'язковому вигляді. Цю ініціативу підтримав уряд Швейцарії, який скликав Міжнародну конференцію в 1864 році.

22 серпня 1864 р. у Женеві було укладено Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях, яка передбачала надання допомоги пораненим і визначала нейтралітет медичних служб на полі бою. Ця Конвенція складалась із 10 статей, ось декілька з них:

- «Ст. 1. Похідні лазарети та військові госпіталі будуть визнаватися нейтральними і на цій підставі вважатися недоторканими, користуватися захистом воюючих сторін весь період, поки в них будуть знаходитися хворі або поранені.
- Ст. 2. Право нейтральності буде поширюватися на особовий склад госпіталів і похідних лазаретів, включаючи частини інтендантську, лікарську, адміністративну та перев'язочну для поранених, а також включаючи священнослужителів,

які будуть виконувати свої обов'язки доки залишатимуться поранені, яких потрібно підібрати або надати їм допомогу.

- Ст. 7. Для госпіталів і похідних лазаретів та при переміщенні таких буде ухвалений спеціальний, для всіх однаковий прапор. Він буде завжди знаходитись поряд з прапором національним.

Так само для осіб, які перебувають під захистом нейтралітету, буде допущено вживання особливого знаку на рукаві, але видача його буде надана військовому начальству. Прапор та знак на рукаві будуть білі із зображенням червоного хреста».

Саме ця Конвенція запровадила червоний хрест як захисну емблему. З цієї Конвенції починається історія сучасного міжнародного гуманітарного права, основним «янголом-охоронцем» якого є МКЧХ. Саме тому Женева є столицею гуманності та штаб-квартирою Міжнародного комітету Червоного Хреста, який є хранителем міжнародного гуманітарного права.

Отже, одна людина та одна книга стали поштовхом до виникнення міжнародного гуманітарного права – права, завдяки якому вже протягом більш 150 років зберігається життя та зменшуються страждання жертв війни.

РОЗВИТОК ПРАВА ЖЕНЕВИ

Подальший розвиток МГП відбувався за двома напрямками. У Женеві ухвалювались конвенції, які торкалися переважно захисту жертв війни (осіб, які не є комбатантами, та осіб, які припинили брати участь у конфлікті). Цей напрямок отримав назву «право Женеві». Другий напрямок, і відповідно підгалузь МГП, – «право Гааги», яке забороняло або обмежувало застосування конкретних методів і засобів ведення війни. Розмежування між «правом Женеві» та «правом Гааги» загалом утратило свою важливість після прийняття у 1977 р. двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 січня 1949 р., які стосуються обох цих складових МГП.

Починаючи з 1864 р. здійснювалося регулярне виправлення та доповнення договорів права Женеві з урахуванням реальних подій збройних конфліктів.

Норми про захист поранених, що містяться в Женевській конвенції 1864 року, переглядалися у 1906, 1929, 1949 та 1977 роках; розширювався перелік категорій жертв війни, які отримували захист за МГП: спочатку лише поранені та хворі комбатанти (1864 р.), потім – особи, що зазнали корабельної аварії (1899 р.), військовополонені та цивільні особи на окупованих територіях (1899 р., 1907 р.) та, нарешті, все цивільне населення супротивника (1949 р.).

Значний вплив на право Женеви справила Перша світова війна, яка окрім масового застосування хімічної зброї прославилася великою кількістю поранених і військовополонених. Після цієї війни була укладена Женевська конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях (1929 р.) та Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (1929 р.) – перша самостійна конвенція про поводження з військовополоненими.

Друга світова війна призвела до величезних жертв серед цивільного населення. Тому окрім I Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949 р.), II Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (1949 р.), та III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (1949 р.) було розроблено та прийнято IV Женевську конвенцію – про захист цивільного населення під час війни (1949 р.).

Отже, основу сучасного МГП складають чотири Женевські конвенції про захист жертв війни, укладені в 1949 році (I Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни), з трьома Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I, 1977 р.); Додатковий протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II, 1977 р.); Додатковий протокол, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III, 2005 р.)).

РОЗВИТОК ПРАВА ГААГИ

Розвиток права Гааги розпочався переважно з Першої конференції миру (1899 р.), де було укладено Конвенцію (II) про закони та звичаї сухопутної війни (1899 р.). Подальший розвиток права Гааги відбувався шляхом деталізації загальних правил ведення війни:

- Гаазька конвенція (IV) про закони та звичаї сухопутної війни з додатком у вигляді Положення про закони та звичаї сухопутної війни (1907 р.);
- декілька Гаазьких конвенцій з регламентації морської війни (1907 р.);
- Лондонський протокол про підводну війну (1936 р.);
- обмеження засобів ведення війни (Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (1925 р.);

- Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972 р.);
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркового дію (1980 р.);
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування запасів хімічної зброї та про її знищення (1993 р.);
- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (1997 р.).

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Дюнан А. Спогад про битву при Сольферіно. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2004. 64 с. URL: <https://cutt.ly/MQTtVQ7>
2. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <https://cutt.ly/6QR6Nc3>
3. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. URL.: <https://cutt.ly/jQTwyYZ>
4. Правовий захист під час війни. У чотирьох томах. / Марко Сассолі і Антуан Був'є за участю Сьюзан Карр, Ліндсей Кемерон і Томаса де Сен-Моріса. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2008–2009. <https://cutt.ly/hQTwvLI>

Відео матеріали:

1. Історія задуму. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/kQTytWr>
2. Коротко про правила війни / Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/IQTewdg>
3. МГП – універсальний код. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/3QTyyDd>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5–8 хв.)

Продемонструйте учням/ученицям відео Міжнародного Комітету Червоного Хреста «Історія задуму»¹ (3 хв. 32 с./8 хв.). Попросіть їх фіксувати події, які, на їхню думку, мали значний вплив на становлення міжнародного гуманітарного права.

Крок 2 (20 хв.)

Об'єднайте учнів/учениць 2–3 групи. Роздайте кожній групі зображення (Додаток 1). Поясніть, що їм необхідно із запропонованих джерел скласти експозицію для музейної зали, в якій представлена історія міжнародного гуманітарного права. Після виконання завдання кожна група має представити свій результат, пояснюючи логіку і зміст створеної експозиції. Звертаємо вашу увагу, що наведені у посібнику зображення можна скачати і роздрукувати у відповідному розмірі.

Поясніть, що деякі зображення є символічними, тому саме група домовляється про те, який зміст у них вкладає.

Учителю варто знати назви цих джерел, щоб у разі потреби розшифрувати зміст зображень.

<https://cutt.ly/TQhAvBE>

■ Військова операція міжнародної коаліції в Сирії проти «Ісламської держави» (ІДІЛ). 2015 р.

¹ Історія задуму. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/kQTytWr>

<https://cutt.ly/KQhARam>

■ Елемент конструкції з дитячого майданчику з отворами від куль та осколків снарядів. Донбас. Україна. 2018 р.

<https://cutt.ly/lQhAXwww>

■ Бій в порту Чемульпо у період російсько-японської війни 1904–1905 рр. Крейсер «Варяг» і канонерський човен «Кореєць» вступили в бій із японською ескадрою. 1904 р.

<https://cutt.ly/EQhA95w>

■ Американські морські піхотинці з оперативної групи «Тарава» несуть пораненого морського піхотинця під час перестрілки. Південь Іраку, м. Насірія. 2003 р.

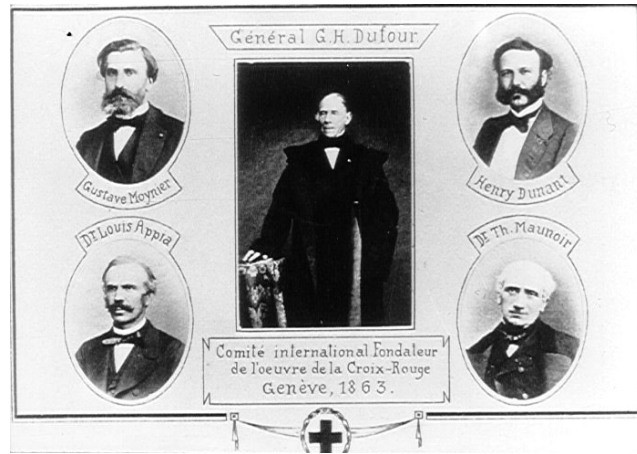
<https://cutt.ly/rQhSvj0>

■ Ув'язнені солдати СРСР у німецькому таборі для військовополонених, Друга світова війна. 1942 р.

«Комітет п'яти», заснований Анрі Дюнаном в Женеві, який поклав початок Міжнародного Комітету Червоного Хреста. 1863 р.

На фото: Гюстав Муаньє, Анрі Дюфур, Анрі Дюнан, Луї Аппія, Теодор Монуар.

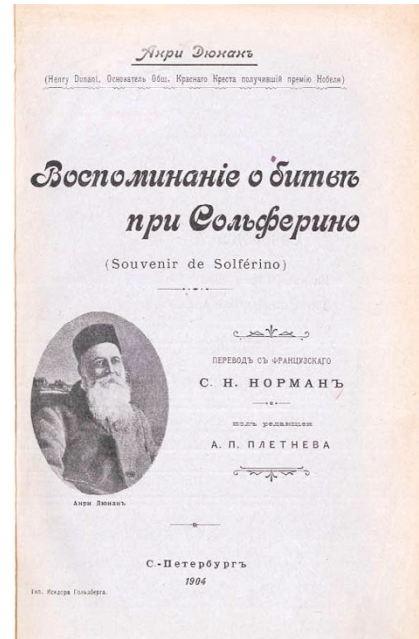

<https://cutt.ly/yQhSD4Q0>

<https://cutt.ly/hQhSC80>

■ Анрі Дюнан. 1863 р.

<https://cutt.ly/bQhS4p6>

■ Обкладинка книги Анрі Дюнана «Спогади про битву під Сольферино». 1904 р.

Інформація зі звіту про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста. 2019 р.

1,8 млн. людей отримало допомогу

835000 людей отримали допомогу, у тому числі послуги з фізичної та психологічної реабілітації

950000 людей отримали доступ до чистої води та поліпшеної інфраструктури

40000 родинних відвідувань організовано для палестинців у ізраїльських в'язницях

<https://cutt.ly/6QhDg0r>

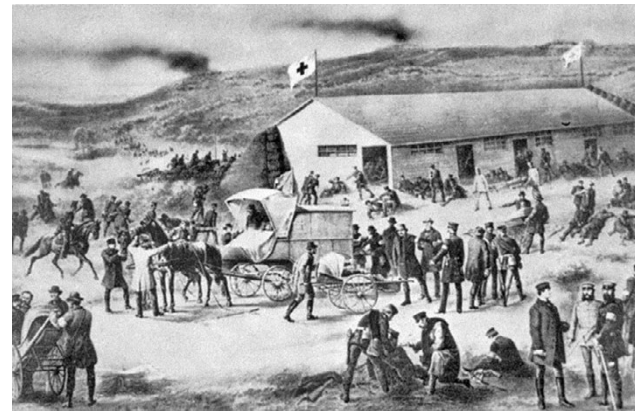
<https://cutt.ly/UQhDHWY>

<https://cutt.ly/ZQhDBel>

<https://cutt.ly/mQhD3Zm>

■ Сан-Франциська конференція – установча конференція Об'єднаних Націй 1945 р.

■ Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.

■ Підписання Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою на Міжнародній конференції, скликаній Федеральною радою Швейцарії. 1864 р.

■ Польова лікарня Червоного Хреста поблизу Дюппеля під час війни за Шлезвіг-Гольштейн. 1864 р.

Наслідки війни. Сирія.
2012 р.

<https://cutt.ly/PQhFq6j>

Карло Боссолі, «Битва
під Сольферіно».
1859 р.

<https://cutt.ly/QQhFo6M>

Діти Другої світової
війни. 1943 р.

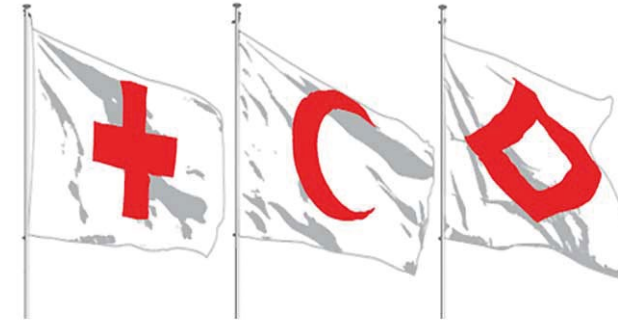
<https://cutt.ly/sQhFdVO>

Польова лікарня в роки
Другої світової війни.
1944 р.

<https://cutt.ly/3QhFOjs>

<https://cutt.ly/HQhF1Lx>

Символіка
Міжнародного
товариства Червоного
Хреста – Червоний
Хрест, Червоний
Півмісяць, Червоний
Кристал.

<https://cutt.ly/SQhGtFp>

Знаки на лінії
розмежування з
тимчасово окупованими
територіями у
Донецькій та
Луганській області.
2018 р.

Обговоріть результати роботи груп за наступними запитаннями:

- Які думки і почуття викликала це завдання?
- Наскільки легко/складно було виконувати завдання?
- Як розтлумачили візуальні джерела?
- Що допомагало/заважало, чого не вистачало для виконання завдання зі створення експозиції?
- У чому саме отриманий досвід є для вас новим і корисним?

Крок 3 (7-10 хв.)

За наявності часу можна провести міні-лекцію на основі теоретичної частини заняття про еволюцію розуміння страждань війни та потреби гуманізму.

Крок 4 (10 хв.)

Нагадайте результати роботи у Кроці 1. Ще раз зверніть увагу на Анрі Дюнана. Проведіть підсумкове обговорення за наступними питаннями:

- Як і чому виникло міжнародне гуманітарне право?
- Що, на вашу думку, допомогло Анрі Дюнану змінити ставлення суспільства та держав до «правил війни»? Які особисті якості повинна була мати людина, яка виконала таку місію?
- Що було найбільш важливим / найбільш цікавим під час заняття.

На домашнє завдання запропонуйте написати есе на тему «Від однієї людини нічого (не)залежить?».

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

<https://cutt.ly/KQhARam>

<https://cutt.ly/TQhAvBE>

<https://cutt.ly/EQhA95w>

<https://cutt.ly/IQhAXww>

<https://cutt.ly/bQh54p6>

<https://cutt.ly/rQh5v90>

<https://cutt.ly/6Qhdbg8r>

<https://cutt.ly/yQhSD4Q>

<https://cutt.ly/SQhGtFp>

<https://cutt.ly/QQhFo6M>

1,8 млн. людей отримало допомогу

835000 людей отримали допомогу, у тому числі послуги з фізичної та психологічної реабілітації

950000 людей отримали доступ до чистої води та поліпшеної інфраструктури

40000 родинних відвідувань організовано для палестинців у ізраїльських в'язницях

<https://cutt.ly/hQh5C8o>

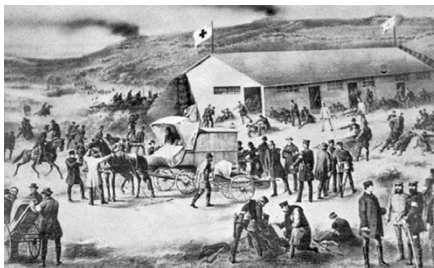
ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ від 12 серпня 1949 р.

ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ від 12 серпня 1949 р. ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТВ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗНИХ ПОВИЙН	ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ від 12 серпня 1949 р. ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТВ ЗВ'ЯЗНИХ ВОЙНОВИСТІВ НЕПРАВИЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ	ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ від 12 серпня 1949 р. ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТВ ПОВИЙН НЕПРАВИЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
--	---	---

<https://cutt.ly/UQhDHWY>

<https://cutt.ly/ZQhDBel>

<https://cutt.ly/mQhD32m>

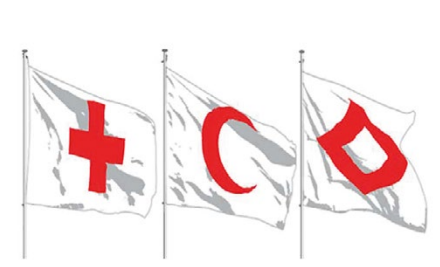
<https://cutt.ly/sQhF4B0>

<https://cutt.ly/PQhFq6j>

<https://cutt.ly/3QhF0j0>

<https://cutt.ly/HQhFj1x>

МОДУЛЬ 4.

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ

Основне питання:

Який зміст мають принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій та якими є особливості їх застосування?

Ключові поняття та ідеї

Принципи розрізнення, пропорційності, обережності.

Умови застосування принципів МГП щодо ведення воєнних дій

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

Називати принципи МГП щодо ведення воєнних дій; категорії цивільних осіб та цивільних об'єктів, їх відмінності від військових цілей.

Пояснювати зміст та особливості застосування принципів МГП щодо ведення воєнних дій для захисту цивільних осіб і цивільних об'єктів.

Аналізувати норми МГП з точки зору застосування його принципів.

Висловлювати власне ставлення до принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій та їх ролі у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів, зокрема в період міжнародного збройного конфлікту на території України

Орієнтовна тривалість заняття

90 хв. (45 хв. х 2 заняття)

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій складають його основу. Вони є найбільш загальним та зрозумілим відображенням нормативного змісту МГП.

Учні/учениці мають ознайомитися зі змістом та особливостями застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Принципи МГП закріплені у Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. та в Додаткових протоколах до них 1977 р., у Звичаєвому міжнародному гуманітарному праві, інших джерелах МГП.

Учням/ученицям необхідно усвідомити, що метою застосування міжнародного гуманітарного права є обмеження насильства у період збройного конфлікту, а принципи МГП щодо ведення воєнних дій у найбільш загальній формі забезпечують реалізацію цієї мети. Інші норми МГП деталізують, конкретизують та відображають зміст цих принципів МГП.

Важливим акцентом заняття є розуміння учнями умов застосування того чи іншого принципу МГП. Це заняття, як і інші за програмою «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», передбачає роботу старшокласників з правовими нормами, які потребують осмисленого читання та розуміння лексики, яка в них використовується. Вчитель має приходити на допомогу учням при роботі в групах чи фронтальному обговоренні для чіткості розуміння та коректності вживання тих чи інших понять.

У другій частині заняття за цією темою пропонується робота з повідомленнями ЗМІ щодо чинного збройного конфлікту на Сході України та в інших місцях світу. Тут важливо зберегти екологічність заняття, аби не травмувати учнів та учениць надто драматичними ситуаціями. Вчитель має зважати на емоційний стан учнів під час заняття та знімати напругу психологічними прийомами. Особливо обережними потрібно бути у класах, де присутні підлітки, які у той чи інший спосіб наближені до збройного конфлікту – із сімей внутрішньо переміщених осіб; із сімей, що проживають поряд із лінією зіткнення; із сімей, де є поранені чи загинбі родичі тощо.

При роз'ясненні принципів МГП щодо ведення воєнних дій доцільно використовувати ретельно відібрані приклади та епізоди художніх фільмів.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ

Існують три основні принципи МГП, які регламентують ведення воєнних дій стороною збройного конфлікту: *принцип розрізнення; принцип пропорційності/сумірності; принцип обережності* (вжиття запобіжних заходів). Вони призначені для захисту цивільних осіб від наслідків воєнних дій.

Окрім цих принципів існує заборона заподіяння зайвих ушкоджень або страждань, яка захищає комбатантів та інші законні цілі нападу.

Ці положення містяться у джерелах МГП, які регулюють ведення воєнних дій. Наприклад, Норма 1 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права має назву «Розрізнення між цивільними особами та комбатантами», та входить до розділу «Принцип розрізнення». У ДП I принцип міститься у ст. 48. Основна норма: «Для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й військові об'єкти, та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти військових об'єктів».

ПРИНЦИП РОЗРІЗНЕННЯ

Даний принцип передбачає, щоб сторони збройного конфлікту завжди проводили розрізнення між цивільними особами і цивільними об'єктами – з одного боку, і комбатантами та військовими об'єктами – з іншого. Сторона збройного конфлікту може здійснювати напад тільки на комбатантів або на військові об'єкти. Принцип розрізнення закріплений у ст. 48 ДП I та нормі 1 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи, не повинні бути об'єктом нападів. Забороняються акти насильства чи загрози насильства, що мають за мету тероризувати цивільне населення.

Цивільні особи мають імунітет від нападу, якщо вони не беруть безпосередню участь у воєнних діях. Якщо цивільні особи беруть безпосередню участь у воєнних діях, то вони втрачають захист від напад, не набуваючи статусу комбатанта. Втрата захисту відбувається тільки на період безпосередньої участі у воєнних

діях. За безпосередню участь у воєнних діях цивільні особи можуть бути притягнені до відповідальності за участь у збройному конфлікті відповідно до національного законодавства.

Напади повинні строго обмежуватися військовими об'єктами і не можуть спрямовуватися на цивільні об'єкти.

Під категорію військових підпадають об'єкти:

- 1) які в силу свого характеру, розташування, призначення або використання здійснюють ефективний внесок у воєнні дії, та
- 2) повне або часткове руйнування, захоплення або нейтралізація яких за наявних на певний момент обставин дає певну військову перевагу.

Похідною від принципу розрізнення є заборона нападів не-вибіркового характеру:

- нападів, які не спрямовані на конкретні військові об'єкти (наприклад, стрілянина в різні боки або не спрямована на конкретний військовий об'єкт, яка тим самим загрожує безпеці цивільних осіб);
- нападів, за яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти;
- нападів, за яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені.

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ

Принцип пропорційності (сумірності) означає, що конкретна і безпосередня військова перевага, здобута в результаті воєнної операції, має переважати шкоду, заподіяну в її ході цивільним особам і цивільним об'єктам.

Якщо шкода, що може бути заподіяна цивільному населенню або цивільним об'єктам, є надмірною порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, напад заборонено.

Таким чином, забороняється напад, який, як очікується, спричинить втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і шкоду цивільним об'єктам, які були б надмірними щодо передбачаємої конкретної й безпосередньої військової переваги.

Тобто йдеться не про цілеспрямований напад на цивільних осіб чи цивільні об'єкти, що є забороненим згідно з принципом розрізнення, а про ризик випадкової шкоди, заподіяної цивільним особам та/або об'єктам.

ПРИНЦИП ОБЕРЕЖНОСТІ

Згідно з принципом обережності, при проведенні воєнних операцій має виявлятися турбота про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти.

Сторона, що здійснює напад, має зробити все можливе, щоб упевнитися в тому, що об'єкти нападу є військовими цілями.

Вона повинна обрати такі засоби і методи нападу, які дають можливість уникнути випадкових втрат серед цивільного населення і випадкової шкоди цивільним об'єктам, або мінімізувати їх.

Якщо здається очевидним, що викликані нападом втрати або шкода будуть надмірними щодо можливої військової переваги, сторона повинна утримуватися від нападу.

Повинно бути зроблено ефективне попередження про напади, від яких може постраждати цивільне населення, за винятком випадків, коли обставини цього не дозволяють (необхідність раптового нападу). Також мають бути вжиті запобіжні заходи для захисту населення від наслідків нападів (вибір зброї, зокрема високоточної, вибір часу нападу та інше).

ЗАБОРОНА ЗАПОДІЯННЯ НАДМІРНИХ УШКОДЖЕНЬ І ЗАЙВИХ СТРАЖДАНЬ

Заборонено застосовувати зброю, снаряди і матеріали, а також методи ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень або спричинити зайві страждання.

Ця заборона стосується конкретно комбатантів: у ній йдеться про заборону певних видів зброї, оскільки вони завдають комбатантам пошкодження неприйнятним чином.

На основі цього припису підпадають під заборону деякі види засобів ведення війни, серед яких ядерна зброя, хімічна зброя, деякі конкретні види звичайної зброї.

Заборона поширюється на конкретні види звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію. Ще з кінця XIX століття заборонено використання експансивних пуль, що легко розгортаються або сплющуються. Ця заборона міститься у Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію (1980 р.).

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Давид Е. Принципи права збройних конфліктів. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2011. 1141 с. URL: <https://cutt.ly/fQTwkfb>
2. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатівського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
3. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <https://cutt.ly/6QR6Nc3>
4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. URL: <https://cutt.ly/jQTwyYZ>
5. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська Спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://cutt.ly/gQR6C22>

Відео матеріали:

1. Коротко про правила війни / Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/IQTewdg>
2. Мирні жителі не є військовою ціллю / Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/sQTuMtb>
3. Основи міжнародного гуманітарного права / Відеоролик Української Гельсінської спілки з прав людини URL: <https://cutt.ly/2QTejdK>

Рекомендовані сайти:

1. Сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста. URL: <https://www.icrc.org>
2. Сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні. URL: <http://ua.icrc.org/>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I

Крок 1 (5–6 хв.)

Запитайте учнів, як вони розуміють поняття «гуманність» і попросіть навести приклади гуманного ставлення.

Попросіть нагадати, кого саме та в яких ситуаціях захищає міжнародне гуманітарне право (Модуль 2), а також учасників збройного конфлікту, особливо такі поняття, як «комбатанти», «цивільні особи» та «жертви».

Актуалізуйте тему, переглянувши з учнями/ученицями коротке відео із сайту Міжнародного комітету Червоного Хреста (37 сек.) «Мирні жителі не є військовою ціллю»¹.

Обговоріть:

- Які враження викликав перегляд?
- Чому цивільне населення не може бути військовою ціллю?
- Як відрізнити цивільне населення чи об'єкти? Чим вони відрізняються від військових?

Крок 2 (5–7 хв.)

Обговоріть на основі теоретичної частини модулю та пояснень до Модулю 1 поняття «військова необхідність» та «законна мета конфлікту».

Попросіть учнів під час роботи поміркувати над питанням:

- Чи виправдовує «законна мета конфлікту» та «військова необхідність» використання будь-яких засобів заради досягнення мети збройного конфлікту?

Вислухайте кілька відповідей після завершення пояснень, акцентуйте увагу на понятті гуманності та та на основах МГП загалом.

¹ Мирні жителі не є військовою ціллю / Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/sQTuMtb>

Крок 3 (30 хв.)

Етап 1.

Об'єднайте учнів/учениць у кілька малих груп. Роздайте групам картки (Додаток 1). Запропонуйте розглянути їх уважно, визначити, що саме із зображеного, на їхню думку, є/може бути військовими цілями або не є такими взагалі. Попросіть обґрунтувати відповідь.

Обговоріть на загал результати роботи. Допмагайте учням під час обговорення, надаючи відповідні пояснення.

Нагадайте учням, що гуманність є основою МГП. Коротко згадайте Звичаєві норми МГП.

Етап 2.

Утворіть нові групи та запропонуйте учням/ученицям ознайомитися з документом, наведеним у Додатку 2. Роздайте групам по одному повідомленню ЗМІ (Додаток 3). Попросіть учнів відповісти на запитання:

- Яке порушення норм Звичаєвого міжнародного гуманітарного права можна побачити в ситуації, висвітленій у ЗМІ?
- Які саме принципи МГП щодо ведення воєнних дій порушено?
- Як можна оцінити дії військових?
- Кого захищають норми МГП у кожному випадку?

Надайте можливість кожній групі представити результати роботи.

Частина II

Крок 1

Запропонуйте ознайомитися з принципами МГП під час наступної вправи (Ажурна пилка / Джигсо.)² (35 хв.)

Етап 1 (15 хв.)

Підготуйте двосторонні картки колір/цифра (4 кольори/цифри на кожному кольорі, від 1 до 4, залежно від кількості учнів/учениць).

Об'єднайте учнів у 4 групи за кольорами карток.

Роздайте кожній групі картку зі змістом одного з принципів МГП (Додаток 4). Попросіть ознайомитися зі змістом прин-

² Метод Ажурна пилка // <https://cutt.ly/zQTu5Ty>

ципу МГП щодо ведення воєнних дій. Попрохайте учнів результати роботи з принципами викласти у вигляді постеру, який може включати малюнки, символи, ключові слова чи заклики тощо. Постер має відображати сутність та основні ідеї, закладені у принцип. Для проведення даного заняття вам треба буде надати учням фломастери, олівці, великі аркуши паперу. Поторбуйтеся про це заздалегідь.

Етап 2 (10 хв.)

Об'єднайте учнів/учениць у групи за номерами карток.

Роздайте кожній групі створені постери. Попросіть тих, хто був дотичний до його створення, розкрити за допомогою постера зміст принципу МГП щодо ведення воєнних дій, втіленого у ньому. Встановіть час на пояснення (3–4 хв.).

Етап 3 (8–10 хв.)

Попросіть групи передати постери по колу за годинниковою стрілкою і додати до постера ті ключові поняття-символи, які, на думку групи, доповнюють зміст. Робота триває, поки всі групи не опрацюють усі 4 постери.

Етап 4 (5–7 хв.)

Розмістіть усі постери на видному місці та запропонуйте учням із різних груп пояснити зміст принципу МГП, який не вони зображували, на загал, не використовуючи картки з текстом. Слідкуйте за коректністю висловлювань і вживань понять норм МГП. Під час презентації за наявності навчального часу прокоментуйте принципи, доповніть прикладами. Надпишіть на кожному постері назву принципу, якому він присвячений, або на дошці / аркуші паперу напишіть назви принципів:

- **принцип розрізнення**
- **принцип пропорційності (сумірності)**
- **принцип обережності**
- **заборона заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань**

Підсумкове обговорення (5 хв.)

Проведіть підсумкове обговорення:

- *Яку роль у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів відіграють принципи МГП щодо ведення воєнних дій?*
- *Якими можуть бути наслідки порушення цих принципів?*
- *Від чого та від кого залежить дотримання норм МГП?*
- *Чому знання принципів МГП щодо ведення воєнних дій важливе для громадян України?*

<https://cutt.ly/kQTixgB>

<https://cutt.ly/jQTifoP>

<https://cutt.ly/eQTIOG8>

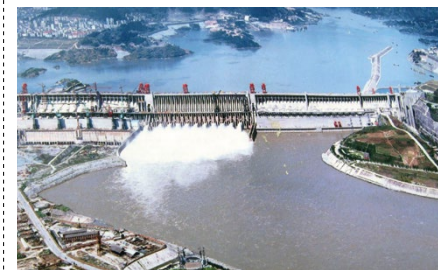
<https://cutt.ly/XQTij1Q>

<https://cutt.ly/RQTijpY>

<https://cutt.ly/EQTYiPE>

<https://cutt.ly/sQTiLyq>

<https://cutt.ly/PQTiS1I>

<https://cutt.ly/AQTiF10>

<https://cutt.ly/lQTiXtm>

ЗВИЧАЄВІ НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Розрізнення між цивільними особами та комбатантами

Норма 1. Сторони збройного конфлікту завжди повинні розрізняти цивільних осіб та комбатантів. Напади можуть бути спрямовані лише проти комбатантів. Напади не повинні спрямовуватися проти цивільних осіб.

Норма 2. Забороняються акти насилля або погрози насиллям, основною метою яких є тероризування цивільного населення.

Норма 3. Всі особи, що входять до особового складу збройних сил сторони конфлікту, є комбатантами, окрім медичного та духовного персоналу.

Норма 4. Збройні сили сторони конфлікту складаються з усіх організованих збройних сил, груп та формувань, які перебувають під командуванням особи або осіб, відповідальних перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих.

Норма 5. Цивільні особи – це особи, які не входять до особового складу збройних сил. Цивільне населення складається з усіх осіб, що є цивільними особами.

Норма 6. Цивільні особи перебувають під захистом від нападів, окрім випадків, коли і доки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях.

Розрізнення між цивільними об'єктами та військовими цілями

Норма 7. Сторони конфлікту завжди повинні розрізняти цивільні об'єкти та військові цілі. Напади можуть спрямовуватися лише на військові цілі. Напади не повинні спрямовуватися на цивільні об'єкти.

Норма 8. Що стосується об'єктів нападу, то військові цілі обмежуються тими об'єктами, які за своєю сутністю, розташуванням, метою чи способом використання ефективно сприяють веденню воєнних дій і чиє часткове або повне зруйнування, захоплення або нейтралізація в обставинах, що склалися на конкретний момент часу, надає явну військову перевагу.

Норма 9. Цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не належать до військових цілей.

Норма 10. Цивільні об'єкти перебувають під захистом від нападів, окрім випадків і протягом того часу, коли вони стають військовими цілями.

Напади невивіркового характеру

Норма 11. Напади невивіркового характеру заборонені.

Норма 12. До нападів невивіркового характеру належать напади, не спрямовані на конкретну військову ціль; б) напади, під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль; або с) напади, під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як того вимагає міжнародне гуманітарне право; і які, таким чином, у кожному такому випадку влучають без розрізнення у військові цілі та цивільних осіб чи цивільні об'єкти.

Дотримання принципу пропорційності при нападі

Норма 14. Забороняються напади, від яких можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або поєднання таких наслідків, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати.

Запобіжні заходи під час здійснення нападу

Норма 15. Під час проведення військових операцій необхідно постійно дбати про безпеку цивільного населення, цивільних осіб та цивільних об'єктів. Слід ужити усіх практично можливих заходів, щоб уникнути випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб та пошкоджень цивільних об'єктів або принаймні звести такі випадки до мінімуму.

Норма 16. Кожна сторона конфлікту повинна робити все практично можливе, щоб пересвідчитись у тому, чи спрямовані їхні напади на військові цілі.

Норма 17. Кожна сторона конфлікту повинна вживати всіх можливих запобіжних заходів щодо вибору засобів та методів ведення воєнних дій з метою уникнення випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб та випадкового завдання

шкоди цивільним об'єктам або у будь-якому разі мінімізації таких випадків.

Норма 18. Кожна сторона конфлікту повинна робити все практично можливе для того, щоб оцінити, чи можна очікувати від нападу спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів, або поєднання таких наслідків, які були б надмірні порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати.

Норма 20. Кожна сторона конфлікту повинна надавати ефективне попереднє повідомлення про напади, які можуть торкнутися цивільного населення, окрім випадків, коли обставини не дозволяють цього.

Норма 21. Якщо можливий вибір між кількома військовими цілями для досягнення рівноцінної військової переваги, потрібно обирати ту, від нападу на яку можна очікувати створення найменшої небезпеки для життя цивільних осіб та для цивільних об'єктів.

Запобіжні заходи щодо наслідків нападу

Норма 22. Сторони конфлікту повинні вжити всіх практично можливих запобіжних заходів для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, які вони контролюють, від наслідків нападів.

Норма 23. Кожна сторона конфлікту повинна у максимально можливій мірі уникати розміщення військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів.

Норма 24. Кожна сторона конфлікту повинна у максимально можливій мірі перемістити цивільних осіб та цивільні об'єкти, які вона контролює, з районів, де такі об'єкти розташовані у безпосередній близькості від військових цілей.

1. Школа - місце (не) безпеки. Інформаційне повідомлення про бойові дії на сході України

З 2014 року селище Новотошківське на Луганщині – це поле бою через збройний конфлікт. Перші обстріли села із важкої артилерії бойовиків та «Градів» відбулись 30 жовтня 2014 року. У підсумку – поранені мешканці, перші загиблі, понівечені будівлі. Другий масований обстріл села зафіксовано 1 лютого 2015 року. А далі 11 лютого, 27 березня... Унаслідок одного з обстрілів у 2015 році була зруйнована половина школи.

«Коли ми вперше приїхали в цю школу для оцінки ситуації в 2017 році, стан школи нас шокував – не було дверей, підлога в коридорі вкрита осколками. Мені складно було уявити, як діти там коли-небудь знову зможуть вчитись», – розповідає координатор проєктів освіти гуманітарної організації *Save the Children* Денис Пужалін (одна з гуманітарних організацій, які працюють на сході України та надають гуманітарну допомогу дітям, постраждалим від конфлікту. – *Ред.*).

... Від початку бойових дій у 2014 році було пошкоджено понад 750 навчальних закладів, понад 700 тисяч дітей та вчителів у 3 500 навчальних закладах на сході України постраждали від бойових дій та потребують гуманітарної допомоги. У період з 2017 по березень 2020 року було зафіксовано близько сотні випадків, коли школи постраждали від воєнних дій. Деякі навчальні заклади зазнавали ударів декілька разів².

2. Внаслідок атаки 18 лютого бойовики обстріляли міське кладовище на околиці Попасної. Інформаційне повідомлення про бойові дії на сході України

Під час атаки 18 лютого бойовики обстріляли міське кладовище на околиці Попасної – українська сторона СЦКК...

«Унаслідок обстрілу 18 лютого збройними формуваннями Російської Федерації східної околиці міста Попасної із застосуванням ствольної артилерії калібру 122 мм пошкоджено понад десять могил на міському кладовищі», – повідомляє прес-центр Операції об'єднаних сил на сторінці у Facebook.

Зазначено, що факт обстрілу кладовища ще раз підтверджує зневажливе ставлення бойовиків до усталених норм моралі³.

² Школа – місце (не)безпеки URL: <https://cutt.ly/yQTi2tu>

³ Внаслідок атаки 18 лютого бойовики обстріляли міське кладовище на околиці Попасної - українська сторона СЦКК URL: <https://cutt.ly/jQTowjY>

3. Два диспансери потрапили під обстріл. Інформаційне повідомлення про бойові дії на сході України

Вранці 24 травня було обстріляно прифронтове місто Торецьк. Снаряди потрапили у туберкульозний і психоневрологічний диспансери.

У медустановах <...> перебувало 13 пацієнтів і троє співробітників. Вони не постраждали. У будівлях пошкоджено дах, вікна, перебито газову трубу.

«Кілька мін розірвалися на подвір'ї психіатричного диспансеру – пошкоджено дах будівлі та вибито шибки. Ще кілька «прильотів» у тубдиспансер, за повідомленням головного лікаря, пошкодили щонайменше 32 вікна», – написав у фейсбуці голова Донецької обласної держадміністрації Павло Жебрівський.

<...>Щонайменше 35 фугасно-осколкових снарядів повітряного розриву і мін влучили в будівлі диспансерів. Зафіксовано пошкодження стін і вікон медичних установ, газону і декількох автомобілів⁴.

4. Свідчення про воєнні дії в Сирії. Матеріали Міжнародної Амністії

Під час окремого інциденту 13 жовтня, за даними незалежних міжнародних спостерігачів, турецький авіаудар поцілів у цивільний конвой, до складу якого входили кілька журналістів, які йшли між Камишли і Рас-Аль-Айном. За повідомленнями курдського Червоного Півмісяця, у результаті інциденту загинуло шість мирних жителів, у тому числі один журналіст; ще 59 людей отримали поранення. Журналіст, який був присутній на місці та став свідком нападу, описав його як «абсолютну різанину». Він сказав, що конвой складався приблизно з 400 цивільних автомобілів і що там не було ніяких бійців, лише кілька озброєних охоронців, які захищали конвой.

«Усі сторони конфлікту повинні поважати міжнародне гуманітарне право, яке передбачає вжиття всіх можливих заходів обережності, щоб уникнути або, принаймні, звести до мінімуму шкоду для цивільного населення. Напад на цивільний конвой неможливо пробачити, – сказав генеральний секретар *Amnesty International* Кумі Найду. – Також немає жодного виправдання невибіркового обстрілу цивільних районів із використанням неточної зброї, як от міномети. Такі незаконні напади повинні розслідуватися, а винні – нести відповідальність»⁵.

⁴ Два диспансери потрапили під обстріл URL: <https://cutt.ly/IQT0hvk>

⁵ Сирія: неспростовні докази воєнних злочинів та інших порушень із боку турецьких військ і їхніх союзників. Міжнародна Амністія. URL: <https://cutt.ly/QQT0zw3>

5. Інформаційне повідомлення про бойові дії на сході України

Поблизу Волновахи унаслідок обстрілу українського пункту пропуску загинуло 10 цивільних, ще 13 – поранено, – повідомляє прес-центр АТО.

Один із снарядів потрапив у пасажирський автобус. Серед загиблих – 14-річна дівчинка, – повідомляє «5 канал», знімальна група якого побувала на місці обстрілу. На місці трагедії працюють українські слідчі.

<...>Українські військові заявили, що в районі цього пункту пропуску немає позицій сил АТО – йдеться у заяві прес-центру АТО.

Поряд з цим автобусом рухався ще один – з Донецька в Маріуполь. Його пошкоджено осколками, але пасажирів не постраждали, – кажуть в Донецькій ОДА⁶.

⁶ Обстріл біля Волновахи: загинуло 10 людей. BBC news Україна // <https://cutt.ly/bWLf9c2>

Принцип розрізнення

Сторони у збройному конфлікті завжди повинні проводити розрізнення між цивільними особами і цивільними об'єктами, з одного боку, та комбатантами і військовими об'єктами – з іншого. Сторона в збройному конфлікті може здійснювати напад тільки на комбатантів або військові об'єкти. Ні цивільне населення, ні окремі цивільні особи не можуть зазнавати нападів, якщо і поки вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях.

Принцип пропорційності (сумірності)

Забороняються напади, від яких можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб чи пошкодження цивільних об'єктів, або поєднання таких наслідків, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати.

Принцип обережності

Сторона, що здійснює напад, повинна зробити все можливе, щоб упевнитися, що об'єкти нападу є військовими цілями. Вона повинна обрати такі засоби і методи нападу, які дозволять уникнути випадкових втрат серед цивільного населення і випадкової шкоди цивільним об'єктам або хоча б звести їх до мінімуму. Вона повинна утримуватися від нападу, якщо здається очевидним, що викликані ним втрати або шкода будуть надмірними щодо конкретної й безпосередньої військової переваги, яку передбачається отримати.

Заборона заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань

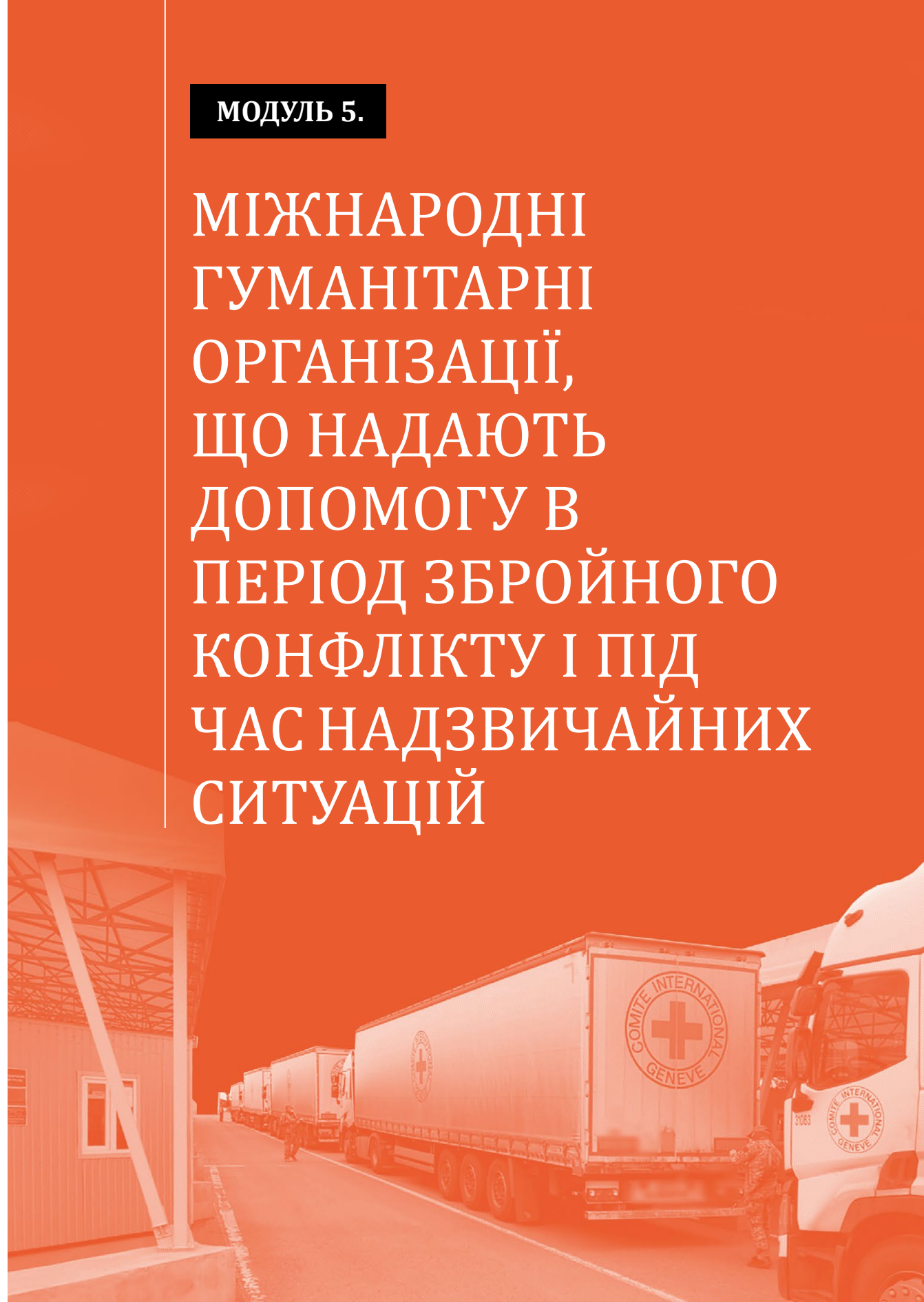
Заборонено застосовувати засоби і методи ведення воєнних дій, які можуть заподіяти надмірну шкоду або завдати надмірні страждання.

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 5.

МІЖНАРОДНІ ГУМАНІТАРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ І ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Основне питання:

Якими є завдання, функції та форми діяльності міжнародних гуманітарних організацій у період збройного конфлікту і під час надзвичайних ситуацій?

Ключові поняття та ідеї | Міжнародні гуманітарні організації та система їх діяльності. Гуманітарна допомога. Гуманітарний доступ. Товариство Червоного Хреста України.

Очікувані освітні результати для учасників заняття: | **Називати** гуманітарні організації, які діють в період збройного конфлікту та надзвичайних ситуацій.

Застосовувати поняття: «гуманітарні організації», «гуманітарний доступ», «гуманітарна допомога», «компоненти Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця».

Пояснювати мету, завдання, сферу дії та функції міжнародних гуманітарних організацій, шляхи отримання гуманітарної допомоги у разі потреби.

Вміти знаходити інформацію про діяльність міжнародних гуманітарних організацій у світі та в Україні, наводити приклади такої діяльності.

Висловлювати власне ставлення до діяльності міжнародних гуманітарних організацій та волонтерської участі в їх діяльності.

Необхідне обладнання | Доступ до мережі Інтернет для перегляду відео, відеопроєктор для показу записаних наперед відеофрагментів, екран, роздруковані у необхідній кількості матеріали для учнів

Орієнтовна тривалість заняття

45 хв.

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Гуманітарна діяльність входить до компетенції численних міжнародних організацій. Кожна міжнародна міжурядова організація має свій власний мандат, який є похідним від її установчих документів. Під час надзвичайних ситуацій і ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людини, у тому числі в період збройного конфлікту, міжнародні міжурядові та неурядові організації мають діяти скоординовано задля надання необхідної допомоги.

Цей модуль належить до тем, важливих для розуміння міжнародного гуманітарного права з точки зору ролі інституцій в його впровадженні. Розповідь про міжнародні гуманітарні організації безпосередньо пов'язана із загальною метою курсу, базується на приписах норм міжнародного гуманітарного права та створює можливість для практичної роботи з темою.

Освітнє завдання модулю – ознайомити з системою та функціями міжнародних гуманітарних організацій, які діють у період збройного конфлікту та під час надзвичайних ситуацій, з гарантіями гуманітарного доступу, загальними правилами пошуку гуманітарної допомоги.

Учні/учениці мають змогу ознайомитися із системою міжнародних гуманітарних організацій, до якої входять міжнародні міжурядові організації (ЮНІСЕФ, ВОЗ, МОМ тощо) та міжнародні неурядові організації (Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Міжнародний комітет Червоного Хреста, «Лікарі без кордонів» та ін.). Важливо допомогти учням з'ясувати, що у випадку збройного конфлікту або іншої надзвичайної ситуації міжнародні організації діють відповідно до так званого кластерного підходу ООН, який передбачає конкретний алгоритм дій. Також треба звернути окрему увагу на практичний аспект модулю, а саме – формування навички розрізняти та визначати необхідні організації для отримання певного виду гуманітарної допомоги чи захисту, а також визначати відповідальну за цей напрямок міжнародну організацію чи інституцію.

Робота над матеріалом про міжнародні гуманітарні організації сприятиме формуванню позитивного ставлення до зусиль багатьох людей, які в них працюють. Важливо, аби учні отримали мотивацію більше дізнатися, зокрема, про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні, а також стимул до усвідомленого волонтерства як способу долучитися до гуманітарної роботи.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТ І МЕТА ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Відповідно до міжнародного гуманітарного права, цивільне населення під час збройного конфлікту має право отримувати гуманітарну допомогу – матеріальну та матеріально-технічну, яка ґрунтується на потребах людей та є необхідною для їх виживання у цих умовах.

Так, у Резолюції № 2198 від 23 січня 2018 року щодо гуманітарних наслідків війни в Україні, Парламентська Асамблея Ради Європи визначила проблеми доступу осіб, що потерпають від конфлікту, до водопостачання, опалювальних матеріалів, соціальних послуг і медичного обслуговування.

Гуманітарна допомога спрямована на порятунок життів і зменшення страждань людей від збройних конфліктів або надзвичайних ситуацій. Гуманітарна допомога ґрунтується на потребах людей, а її єдина мета полягає в порятунку життів і зменшенні страждань людей через збройний конфлікт або стихійне лихо. Тобто, гуманітарна допомога – це матеріальна та матеріально-технічна допомога людям, які її потребують у зв'язку зі збройними конфліктами і надзвичайними ситуаціями.

У 1995 році Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця підтвердила право цивільного населення, яке опинилося в скрутному становищі, на отримання неупередженої гуманітарної допомоги відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Норма 55 Звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права встановлює, що сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому та безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації та підлягає контролю з боку сторін конфлікту.

Стаття 3 (2), загальна для чотирьох Женевських конвенцій, статті 10 і 59 (2) ЖК IV, стаття 70 (1) ДП I, стаття 18 (1) і (2) ДП II встановлюють, що гуманітарні організації можуть запропонувати свої послуги відповідно до міжнародного гуманітарного права щодо гуманітарної допомоги та доступу до цивільного населення, яке постраждало від збройних конфліктів.

Персонал, який надає гуманітарну допомогу, має дотримуватися національних законів, які стосуються доступу на територію держави і вимог безпеки.

ПРАВО НА ГУМАНІТАРНИЙ ДОСТУП

Попередньою умовою для надання ефективної гуманітарної допомоги є *гуманітарний доступ*. Це можливість отримати під час збройного конфлікту або надзвичайної ситуації допомогу і захист, товари і послуги, необхідні для виживання та забезпечення здоров'я у спосіб, який відповідає основним гуманітарним принципам. Гуманітарний доступ засновано на принципах гуманності, неупередженості, нейтральності, незалежності.

Гуманітарний доступ надається зі згоди держави або угруповання (недержавної збройної групи), які контролюють територію, де потрібна зазначена допомога. Сучасні збройні конфлікти демонструють, що отримання гуманітарного доступу до цивільного населення в зонах конфлікту стало в багатьох випадках ускладненим.

З 2011 року в Сирії триває збройний конфлікт, постійні загострення створюють перепони у наданні гуманітарної допомоги та діяльності гуманітарних організацій через небезпеку для гуманітарного персоналу, про це неодноразово повідомляв Спеціальний посланник ООН у Сирії. У 2020 році активізація воєнних дій погіршила гуманітарну ситуацію у Ємені, а закриття повстанцями аеропорту в Сані для гуманітарних рейсів створило суттєві бар'єри для доступу до гуманітарної допомоги.

Рада Безпеки ООН, Генеральна Асамблея ООН і Рада з прав людини ООН неодноразово підкреслювали наявність зобов'язання надавати цивільним особам доступ до гуманітарної допомоги. З метою координації надання гуманітарного доступу для здійснення гуманітарної допомоги Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 46/182 (1991 р.) «Зміцнення координації в галузі надзвичайної гуманітарної допомоги ООН».

ФУНКЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Значну роль щодо захисту жертв війни та подолання гуманітарних наслідків збройних конфліктів відіграють різноманітні організації: міжурядові і неурядові, міжнародні і національні. Їх об'єднує наявність права на гуманітарний доступ – права, обсяг якого залежить від статусу та мандату організації, а також застосованих норм міжнародного гуманітарного права.

Серед цих організацій є міжурядові (створюються державами), що діють відповідно до свого статуту та наданого для конкретної місії мандату¹, які визначають статус цих місій і делегацій. До них належить, зокрема, ООН та її установи.

¹ Мандат міжнародної організації – це повноваження організації, встановлені відповідною угодою чи документом, що визначають її функції та напрями діяльності.

Друга група – це неурядові організації, що входять до системи Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

До третьої групи належать інші різноманітні неурядові організації, що забезпечують підтримку та гуманітарну допомогу населенню в період збройного конфлікту.

До міжнародних неурядових організацій, які діють з гуманітарною місією у період збройного конфлікту, належить широке коло міжнародних неурядових організацій у гуманітарній сфері, серед яких «Лікарі без кордонів» (*Médecins Sans Frontières (MSF)*), «Карітас» (*Caritas*), «Міжнародний медичний корпус» (*International Medical Corps*), Мальтійська Служба Допомоги та ін. Також це такі неурядові організації, як Норвезька рада у справах біженців, Данська Рада у справах біженців та інші. Усі вони діють на території України.

Діяльність міжнародних неурядових організацій визначається законодавством держави реєстрації організації, у ряді випадків укладаються меморандуми про співпрацю між організацією та відповідним міністерством/відомством держави перебування.

Важливою умовою ефективної діяльності всіх гуманітарних організацій є координація та співпраця задля надання гуманітарної допомоги. У період збройних конфліктів ці організації взаємодіють між собою на основі кластерного підходу, відповідно до якого кожна з них спеціалізується на конкретному напрямку здійснення гуманітарних дій.

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД З НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Різний правовий статус і мандат міжнародних організацій породжує труднощі щодо координації діяльності з надання гуманітарної допомоги під час надзвичайних/кризових ситуацій. Для поліпшення надання своєчасної та ефективної гуманітарної допомоги і забезпечення синергетичного ефекту на універсальному рівні був використаний кластерний підхід². Він був запропонований у рамках гуманітарної реформи в ООН у 2005 р.

Наслідком гуманітарної реформи стало виокремлення одинадцяти кластерів. Кластер у гуманітарній сфері – це група установ, організацій та/або інститутів, взаємозалежних своїми відповідними мандатами, які разом працюють над досягненням спільних цілей під час збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації.

Метою кластерного підходу є посилення готовності та технічного потенціалу всієї системи ООН для вжиття заходів у відповідь на надзвичайні ситуації шляхом чіткого визначення лідер-

² Кластер (англ. *cluster* – скупчення, гроно, рій, група) – напрям діяльності міжнародних організацій щодо подолання наслідків збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації.

ства між міжнародними урядовими організаціями, поліпшення звітності та прозорості цих дій.

Кластерний підхід ООН використовується «...у разі раптового виникнення нової великомасштабної надзвичайної ситуації, що вимагає багатосекторного реагування за участю широкого кола міжнародних гуманітарних учасників, кластерний підхід повинен використовуватися з самого початку планування та організації міжнародного реагування».

Під час надзвичайної/кризової ситуації кластерний підхід передбачає наступний алгоритм дій: у разі кризи Координатор надзвичайної допомоги ООН від імені Генерального секретаря ООН і після консультування з Міжорганізаційним постійним комітетом (МПК) призначає Координатора з гуманітарних питань (КГП); у відповідній державі/регіоні КГП відповідає за координацію гуманітарної діяльності групи МПК – організацій ООН та міжнародних неурядових організацій – при консультуванні з національними органами влади та Координатором ООН з надзвичайної допомоги.

Діяльність міжнародних організацій щодо надання гуманітарної допомоги під час надзвичайних/кризових ситуацій розподіляється наступним чином:

1. за діяльність у сфері сільського господарства керівництво здійснює Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО);
2. за управління таборами – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та Міжнародна організація з міграції (МОМ);
3. за ранні етапи відновлювальних робіт – Програма розвитку ООН (ПРООН);
4. за освіту – Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та міжнародна неурядова організація «Врятуємо дітей»;
5. за аварійні укриття – УВКБ ООН та Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (відповідальний за скликання);
6. за охорону здоров'я – Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та 32 гуманітарні партнерські установи;
7. за харчування – ЮНІСЕФ;
8. за захист – УВКБ ООН, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) і ЮНІСЕФ;
9. за телекомунікації – Управління ООН з координації гуманітарних справ та ЮНІСЕФ;
10. за водопостачання та санітарію – ЮНІСЕФ³.

³ Що таке Кластер охорони здоров'я? URL: <https://cutt.ly/TQToP3N>

Гуманітарна координаційна система включає три основних компоненти процесів і механізмів:

- геополітичний аналіз і планування для визначення необхідності призначення КГП;
- підбір персоналу, професійне навчання тощо;
- політична, технічна та адміністративна підтримка роботи КГП на місцях.

МІЖНАРОДНИЙ РУХ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ТА ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця поширює ідею гуманності по всьому світу через захист людського життя та здоров'я, запобігання стражданню та їх полегшенню, незалежно від раси, релігійних і політичних поглядів людей.

Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця складається з трьох окремих компонентів. Це Міжнародний Комітет Червоного Хреста, національні товариства Червоного Хреста чи Червоного Півмісяця, які є недержавними організаціями зі спеціальним статусом, а також Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста спрямована на захист життя, здоров'я і гідності людей, які постраждали від насильства. Займаючись цим, МКЧХ використовує комплексний підхід, в якому тісно взаємопов'язані три напрями його діяльності: захист, допомога і превентивна діяльність.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста як нейтральна установа, чия гуманітарна діяльність здебільшого здійснюється під час міжнародних та інших збройних конфліктів, а також під час внутрішніх безпорядків і заворушень, намагається завжди забезпечувати захист і допомогу жертвам таких подій та їх прямих наслідків як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення.

Повноваження та функції МКЧХ відображені, серед іншого, у Женевських конвенціях про захист жертв війни (1949 р.) та Додаткових протоколах до них (1977 р.). МКЧХ забезпечує координацію дій компонентів Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця у період збройного конфлікту.

З кінця 2013-го року й донині в Україні працює делегація Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Понад 500 його співробітників забезпечують виконання гуманітарної місії Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні. Офіси МКЧХ розташовані в Києві, Слов'янську, Северодонецьку, Маріуполі, Донецьку, Луганську та Одесі.

Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця очолює і координує міжнародну допомогу, яку

надають Національні товариства жертвам збройних конфліктів, стихійних лих і техногенних катастроф, біженцям, а також органам охорони здоров'я у надзвичайних ситуаціях. В Україні діє представництво Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Практично в кожній державі є національне товариство, яке входить до Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

В Україні це Товариство Червоного Хреста України, яке є неприбутковою добровільною гуманітарною всеукраїнською громадською організацією.

Метою діяльності ТЧХУ є попередження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійного лиха, катастроф і аварій, надання допомоги медичній службі Збройних Сил і органам охорони здоров'я, сприяння діяльності органів державної влади України в гуманітарній сфері.

Діяльність Товариства Червоного Хреста України ґрунтується на Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року, а також на трьох Додаткових Протоколах до них від 8 червня 1977 року (I, II) та від 8 грудня 2005 року (III). Діяльність ТЧХУ регламентується Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України» (2014 р.), Законом України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» (2010 р.), Статутом Товариства Червоного Хреста України.

ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Інституції системи ООН у період збройних конфліктів діють з гуманітарною місією відповідно статутних документів і мандатів, відповідних угод з приймаючою державою.

Складові системи ООН в Україні представлені 16 фондами, програмами та спеціалізованими установами, серед яких:

Всесвітня продовольча програма (WFP)

Програма розвитку ООН (UNDP)

Програма волонтерів ООН (UNV)

Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO)

Дитячий фонд ООН (UNICEF)

Програма «ООН-Жінки» (UN Women)

Продовольча та сільсько-господарська організація (FAO)

Міжнародна організація праці (ILO)

Об'єднана Програма ООН з ВІЛ/СНІДу (UNAIDS)

Міжнародне агентство з атомної енергетики (IAEA)

Міжнародний валютний фонд (IMF)

Офіс з координації гуманітарних ситуацій (UNOCHA)

Міжнародна фінансова корпорація (IFC)

Міжнародна організація з міграції (IOM)

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR)

Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC)

Світовий Банк (World Bank)

Фонд народонаселення ООН (UNFPA)

Ці установи діють відповідно до свого мандату, узгоджуючи свою діяльність із загальною стратегією ООН в Україні. Основні напрями роботи установ ООН в Україні:

- гуманітарне реагування шляхом надання допомоги постраждалим від збройного конфлікту регіонам і внутрішньо переміщеним особам;
- відновлення, стабілізація та реабілітація сходу України та інших регіонів;
- підтримка довгострокових загальнонаціональних реформ управління задля забезпечення верховенства права, зміцнення соціальної стабільності та демократичного управління в Україні;
- консультування та надання допомоги урядові України у виконанні рекомендацій механізмів ООН з прав людини, включаючи ті, що містяться в доповідях Місії ООН з прав людини в Україні.

У своїй діяльності в Україні ООН керується Рамковою угодою про партнерство з урядом України на 2018–2022 роки. Також вони здійснюють діяльність на основі концепції Цілей сталого розвитку

ку щодо справедливого розвитку для всіх, узгоджують діяльність із загальною стратегією ООН в Україні.

Вагомий внесок щодо захисту та допомоги під час збройного конфлікту в Україні роблять Місія Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста в Україні здійснює діяльність за наступними напрямками:

- допомога найуразливішим категоріям населення в подоланні економічних труднощів;
- підтримка системи охорони здоров'я;
- поліпшення житлових умов та відновлення інфраструктури;
- як нейтральний посередник;
- пошук безвісті зниклих осіб;
- поширення поваги до медичних установ і медичних працівників;
- захист цивільного населення;
- захист людей від боєприпасів, що не розірвалися;
- співпраця з Товариством Червоного Хреста в Україні.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Гуманітарна катастрофа чи гуманітарна голка – дві сторони однієї медалі: доступ до гуманітарної допомоги в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич ; за заг. ред. А.П. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 54 с. URL: <https://cutt.ly/1QToYmn>
2. Гуманітарна Хартія і мінімальні стандарти при наданні гуманітарної допомоги. URL: <https://cutt.ly/uQToRLT>
3. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. URL: <https://cutt.ly/jQTwyYZ>
4. Питання, що часто задаються, та Словник виразів та термінів стосовно гуманітарного доступу. URL: <https://cutt.ly/xQToIwH>
5. Що таке Кластер охорони здоров'я? URL: <https://cutt.ly/TQToP3N>

Відео матеріали:

1. Історія про любов: історія Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/1QTr9i3>
2. Разом в ім'я гуманності. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/ZQToZ1z>

3. Міжнародні організації. ООН. Діяльність в Україні. URL: <https://cutt.ly/1QToJUt>
4. Country Humanitarian Funds: Make your aid truly life-saving. Відео Офісу з координації гуманітарних ситуацій ООН URL: <https://cutt.ly/sQTpobW>

Рекомендовані сайти:

1. Сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: <http://www.un.org>.
2. Сайт Міжнародної організації з міграції. URL: <http://www.iom.org.ua/ua>
3. Сайт Представництва ЮНЕЙДС в Україні. URL: <https://unaids.org.ua/>
4. Сайт Фонду ООН у галузі народонаселення. URL: <https://ukraine.unfpa.org/>
5. Сайт Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/>
6. Сайт ООН «Жінки». URL: <http://eca.unwomen.org/ru/where-we-are/ukraine>
7. Сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН. URL: <http://www.fao.org/>
8. Сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: <http://www.euro.who.int/en/countries/ukraine/>
9. Сайт Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні. URL: <https://www.ohchr.org>
10. Сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: <http://www.unhcr.org/ua>
11. Сайт Офісу ООН з Координації Гуманітарних Питань. URL: <http://www.unocha.org/>
12. Сайт Представництва Європейського Союзу в Україні. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk
13. Сайт Офісу Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>
14. Сайт Координатор проектів ОБСЄ в Україні. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine>
15. Сайт Світового банку в Україні. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
16. Сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста. URL: <https://www.icrc.org>
17. Сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні. URL: <http://ua.icrc.org/>
18. Сайт Товариства Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/>
19. <https://redcross.org.ua/>
20. Сайт Мальтійської Служби Допомоги. URL: <http://malteser.com.ua/>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина І

Крок 1 (10 хв.)

1. Попросіть учнів запропонувати ключові слова, з якими у них асоціюються потреби, що виникають у цивільного населення під час збройного конфлікту. Записуйте за учнями слова/ поняття на дошці або на великому аркуші паперу. Обговоріть, чому саме ці потреби вони вважають першочерговими (у випадку застосування онлайн-сервісів можна скористатися інструментом Mentimeter).
2. Запропонуйте учням переглянути відео «Історія про любов: історія Міжнародного Комітету Червоного Хреста» (5.42 хв.) та доповнити (за необхідності) перелік потреб, які виникають у людей, що потрапили в ситуації, зображені у відеоролику. Зафіксуйте доповнення на дошці або на аркуші паперу разом з попереднім переліком.
3. Обговоріть відео за наступними питаннями (можна записати їх наперед та звернути увагу учнів перед початком перегляду):

- Який напрямок роботи Міжнародного Комітету Червоного Хреста став для вас найбільш вражаючим?
- Чому ролик називається «Історія про любов»?
- Які принципи діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста згадуються у відео?
- Яка конвенція згадується у відео?
- У скількох країнах світу працюють представники МКЧХ?
- Чи є безпечною робота представників МКЧХ? Чому?

Крок 2 (8–10 хв.)

1. Запропонуйте учням сформулювати власне тлумачення поняття «гуманітарна допомога».

Надайте визначення з МГП і зверніть увагу на розбіжності у визначенні поняття, якщо вони є.

⁴ Історія про любов: історія Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/IQTr9i3>

Гуманітарна допомога – це матеріальна та матеріально-технічна допомога людям, які її потребують у зв'язку зі збройними конфліктами і надзвичайними ситуаціями.

2. Попросіть учнів у парах або індивідуально записати перелік труднощів і перешкод, з якими можна зіткнутися в процесі надання гуманітарної допомоги.
3. Надайте учням інформацію про ключові компоненти гуманітарного доступу:
  - наявність гуманітарних акторів (гуманітарних організацій) відповідно до викликів гуманітарної кризи та збройного конфлікту;
  - можливість для гуманітарних акторів (фізичний доступ до локації та постраждалих, можливість проведення оцінки потреб, розподілу допомоги та збір інформації про ефективність її використання);
  - доступ постраждалих осіб до гуманітарної допомоги;
  - наявність принципів гуманітарної допомоги (гуманність, нейтральність, неупередженість, незалежність).

Крок 3 (15 хв.)

1. Запропонуйте учням висловити думку про те, що таке «міжнародні гуманітарні організації», для чого і ким вони створюються, чим займаються.
2. Об'єднайте учнів/ учениць у кілька малих груп. Роздайте кожній групі набір розрізаних карток (Додаток 1). Попросіть кожну групу поєднати картки таким чином, аби утворилася зв'язна група з трьох компонентів: логотип + назва + функції організації. Допомогайте групам у випадку ускладнень з розшифровкою англійських аббревіатур і символіки. За можливості варто передбачити окремі аркуші паперу для кожної групи, на яких вони могли би прикріпити картки після групового обговорення або викласти їх на окремих столах для взаємного ознайомлення з результатами роботи.

У кінці Додатку 1 надаються правильні відповіді для вчителя. За потреби, якщо не вистачає часу на взаємне ознайомлення з відповідями всіх груп, можна вивести на екран або роздати групам правильні відповіді.

Проведіть обговорення за наступними питаннями:

- Як напрямки діяльності міжнародних гуманітарних організацій співвідносяться з потребами людей у зоні збройного конфлікту або стихійних лих?
- Діяльність яких організацій, на вашу думку, найбільш потрібна на території України, в умовах міжнародного збройного конфлікту (у Криму та на сході України)?

- *Що потрібно, аби такі організації надавали допомогу? (фінансові ресурси, люди, транспорт тощо).*
- *Як кожна людина може долучитися до діяльності таких організацій? (фінансові внески, волонтерська участь на різних етапах, популяризація діяльності тощо).*

За наявності мультимедійної дошки чи проектора виведіть на екран веб-сторінку МКЧХ (адреса сайту) та продемонструйте основні розділи, змотивуйте учнів при поверненні додому дізнатись більше про МКЧХ чи аналогічні організації чи інституції. Особливо зацентруйте увагу на можливостях долучення та допомоги у їх роботі, які може надати будь хто.

Крок 4 (10 хв.)

Запропонуйте групам ознайомитися з ситуаціями (по чотири приклади ситуацій на групу) і визначити, до якої організації слід звертатись для подолання наслідків чи вирішення певної проблеми (Додаток 2). Методом обговорення по колу з'ясуйте вибір учнів (за кожною ситуацією окремо).

Крок 5 (1–2 хв.)

Підсумуйте урок методом незакінченого речення (вибірково, за бажанням учнів):

«Для мене сьогодні найбільш цікавим/значущим/важливим було...», або «Я б хотів долучитися до діяльності такої організації, як... тому що...»

Діяльність у сфері сільського господарства	
Ранні етапи відновлювальних робіт	
Аварійні укриття	
Харчування	
Телекомунікації	

Управління таборами	
Освіта	
Охорона здоров'я	
Захист	
Водопостачання та санітарія	

НАБІР 2 - "НАЗВИ"

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	Всесвітня організація охорони здоров'я ВООЗ
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	Всесвітня організація охорони здоров'я ВООЗ
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)

Додаток 1

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)	Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ)
Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО)
Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)	Програма розвитку ООН (ПРООН)
Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)	Міжнародна організація з міграції (МОМ)
Управління ООН з координації гуманітарних справ	Міжнародна неурядова організація «Врятуємо дітей»
Управління ООН з координації гуманітарних справ	Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

Додаток 1

НАБІР 3 – «ЛОГО»

	
	
	
	
	

Додаток 1

 ICRC	
 UNHCR Агентство ООН по делам беженцев	 Food and Agriculture Organization of the United Nations
 UNHCR Агентство ООН по делам беженцев	
 UNHCR Агентство ООН по делам беженцев	 IOM • MOM
 OCHA Office for the Coordination of Humanitarian Affairs	 Save the Children
 OCHA Office for the Coordination of Humanitarian Affairs	 IFRC

Додаток 1

ВІДПОВІДІ «КЛАСТЕРИ»

Діяльність у сфері сільського господарства		Управління таборами	
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО);		Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН);	
		Міжнародна організація з міграції (МОМ);	
		Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ);	 ICRC
Ранні етапи відновлювальних робіт		Освіта	
Програма розвитку ООН (ПРООН);		Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);	
Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ);	 ICRC	Міжнародна неурядова організація «Врятуємо дітей»	 Save the Children

Аварійні укриття		Охорона здоров'я	
Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН);		Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та 32 гуманітарних партнерських установи	
Управління ООН з координації гуманітарних справ;			
Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця;			
Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ);			
Харчування		Захист	
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);		Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ);	
Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ);		Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН);	
		Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);	
Телекомунікації		Водопостачання та санітарія	
Управління ООН з координації гуманітарних справ;		Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);	
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);		Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);	

СИТУАЦІЯ 1.

У місті Алеппо в результаті бомбардувань було знищено величезну кількість житлових будинків. Тисячі людей залишилися без даху над головою.

СИТУАЦІЯ 2.

В американському штаті Луїзіана жорстока повінь змусила людей залишити свої домівки, взявши з собою мінімум речей.

СИТУАЦІЯ 3.

Коли розпочався обстріл, перші снаряди влучили у газову трубу та електростанцію. Жителі цілого міста залишилися без газу, електрики і водопостачання, бо насосна станція тепер також не працювала.

СИТУАЦІЯ 4.

Коли розпочався збройний конфлікт, спочатку перестали надходити газети, потім замовк телевізор, зник інтернет, і ми зовсім не розуміли, що відбувається. Невизначеність та інформаційна тиша лякали нас, ми не розуміли, що відбувається, куди тікати і де шукати допомоги.

СИТУАЦІЯ 5.

Коли почалися обстріли, ми всі думали, що це скоро закінчиться, що ми це переживемо. Але все затягувалось. Магазини швидко спорожніли. Постачальники боялись їхати туди, де стріляють. Домашні запаси закінчилися, і проблема «що їсти і де брати харчі» стала дуже гострою.

Ситуація 6.

Під час збройного конфлікту будинки в нашому селі зазнали сильних ушкоджень: в результаті обстрілів були пошкоджено їхні крівлі та вибито вікна. А через місяць мала настати зима.

Ситуація 7.

Під час збройного конфлікту спочатку зник один сусід, наступного дня сусідка, потім ще один. Їхні родини та односельчани хвилюються та бояться за їхні долі.

Ситуація 8.

У місті, яке знаходилося на лінії вогню, почалася епідемія кору. Вакцини та лікарські засоби у лікарнях відсутні, аптеки усі зачинені. Ситуація у місті є епідеміологічно небезпечною.

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 6.

ВІДМІТНІ ЕМБЛЕМИ І РОЗПІЗНАВАЛЬНІ ЗНАКИ, ВСТАНОВЛЕНІ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ

Основне питання:

Які існують та як використовуються відмітні емблеми і розпізнавальні знаки, встановлені МГП під час збройного конфлікту?

Ключові поняття та ідеї

Червоний Хрест. Червоний Півмісяць. Червоний Кристал.

Режим захисту осіб і об'єктів, позначених спеціальними відмітними емблеми та розпізнавальними знаками.

Очікувані освітні результати:

Називати міжнародні норми і положення законодавства України, які містять правила щодо застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених МГП.

Пояснювати символіку, значення та функції відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених МГП.

Наводити приклади використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом.

Аргументувати необхідність правильного застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків у період збройного конфлікту.

Висловлювати власне ставлення до випадків порушення правил застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених МГП, зокрема в період збройного конфлікту на території України.

Необхідне обладнання

Роздруківки Додатку 1 у необхідній кількості.

Аркуші А1, А4, маркери, олівці, скотч.

Проектор, екран, інтернет.

Мапа населеного пункту (електронна чи друкована).

Орієнтовна тривалість заняття

45 хв.

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Червоний Хрест і Червоний Півмісяць – одні з найбільш упізнаних емблем в усьому світі. Спочатку створені для позначення госпіталів, санітарних служб збройних сил і забезпечення захисту хворих та поранених, вони з часом перетворилися на загальні символи гуманності та милосердя щодо жертв війни.

Окрім цих двох емблем у міжнародному гуманітарному праві використовується Червоний Кристал, і усі три емблеми наразі є рівнозначними. Принципи неупередженості, нейтральності й неподільності діяльності Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця якраз і виражаються рівноправністю символіки, яка використовується у міжнародному гуманітарному праві.

Саме відповідне маркування та правильне застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків стає основою для захисту жертв війни і може стати підґрунтям для безпечної та правильної поведінки у період збройного конфлікту.

Відповідно, украй важливо роз'яснити учням/ученицям сутність використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків¹ у МГП, прояснити особливості захисту або режиму осіб та об'єктів, які ними позначені. Від вміння розрізнити відмітні емблеми та розпізнавальні знаки, а також розуміння режиму захисту осіб та об'єктів, позначених цими емблемами та знаками, може залежати ваша безпека й виживання під час збройного конфлікту.

Зміст цього заняття дає можливість провести його не лише як частину курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», але і як самостійне заняття з основ безпеки життєдіяльності, як виховну годину для молодших і старших підлітків з метою ознайомлення з особливостями спеціального захисту осіб та об'єктів, передбаченого нормами міжнародного гуманітарного права у період збройного конфлікту.

Використання знань з історії становлення міжнародного гуманітарного права та особливостей діяльності міжнародних гуманітарних організацій буде корисним для розуміння змісту, за-

¹ Відмітні емблеми – Червоний Хрест, Червоний Півмісяць та Червоний Кристал; розпізнавальні знаки – розпізнавальний знак для позначення культурних цінностей, розпізнавальний знак для позначення установок та споруд, що містять небезпечні сили

стосування символів, контексту застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків.

Учителю під час уроку слід не лише звернути увагу на фактологічну сторону теми, але й формувати повагу до зусиль МКЧХ, Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Національних товариств, які загалом, у цілому світі, об'єднують приблизно 100 млн членів, волонтерів і співробітників, а також сприяти розумінню наслідків порушення правил застосування відмітних емблем та розпізнавальних знаків у період збройного конфлікту, зокрема і в Україні.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ВІДМІТНИХ ЕМБЛЕМ

У 1863-му році в Женеві було скликано міжнародну конференцію, на яку зібрались представники добровільних об'єднань із 16 держав. На ній розглядалась пропозиція про створення добровільних об'єднань допомоги раненим під час війни і відзначення персоналу таких об'єднань спеціальним знаком – білою нарукавною пов'язкою з червоним хрестом. День ухвалення цієї пропозиції в рішенні Женевської міжнародної конференції – 29 жовтня 1863 року – це день народження емблеми Червоного Хреста.

У подальшому, на Женевській дипломатичній конференції в 1864 році емблему включили в Женевську конвенцію 1864 року як зворотне розташування кольорів швейцарського прапора – червоний хрест на білому тлі. Вона надавала медичному і духовному персоналу, який її носить, санітарним транспортним засобам і будівлям лазаретів, на яких вона розміщена, особливий захист, з огляду на їх нейтральний статус.

Під час російсько-турецької війни у 1876–1878 роках Османська імперія заявила про використання Червоного Півмісяця як захисної емблеми замість Червоного Хреста, поважаючи при цьому Червоний Хрест, який використовувався супротивною стороною. Персія також вирішила відмовитися від Червоного Хреста й обрала для себе емблему Червоного Лева і Сонця. Ці емблеми (Червоний Півмісяць, Червоний Лев і Сонце) були визнані на Женевській дипломатичній конференції (1929 р.) та відображені в Женевських конвенціях (1929 р.). У 1980 році Ісламська республіка Іран відмовилася від емблеми Червоного Лева і Сонця та почала використовувати замість неї емблему Червоного Півмісяця. З того часу емблема Червоного Лева і Сонця вийшла з ужитку.

В цілому, у світі з повагою ставляться до емблеми Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, відповідно приписам міжнародного гуманітарного права. Однак іноді ці емблеми можуть сприйматися як такі, що мають культурне, релігійне або політичне значення – і це послаблює захист, який вони надають жертвам збройних конфліктів, медичним службам збройних сил і співробітникам гуманітарних організацій.

Тому 8 грудня 2005 року держави-учасниці Женевських Конвенцій підписали Третій Додатковий Протокол, який встановлює додаткову емблему – Червоний Кристал (червона рамка у формі квадрата, що спирається на одну зі своїх вершин), яка позбавлена будь-якого релігійного, культурного чи політичного значення. Вона має такий самий правовий статус, як Червоний Хрест і Червоний Півмісяць. Емблема Червоного Кристалу використовується на тих самих умовах, що й Червоний Хрест і Червоний Півмісяць; вона може бути тимчасово використовуватися національними товариствами та медичними службами збройних сил замість їхньої звичайної емблеми з метою посилення захисту; може використовуватися у виняткових випадках МКЧХ, Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та національними товариствами.

УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДМІТНИХ ЕМБЛЕМ

Відмітні емблеми, які використовуються як захисний знак у період збройного конфлікту, виконують роль відмітного знаку захисту медичного та духовного персоналу, санітарно-транспортних засобів і медичного майна під час збройного конфлікту відповідно Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949 р.) та Додаткових протоколів до них. Це Червоний Хрест, Червоний Півмісяць або Червоний Кристал. Всі три емблеми мають однаковий статус і можуть бути використані в тих же цілях, за тих самих умов.

Відмітні емблеми використовуються у міжнародному гуманітарному праві для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом. Спеціальний захист є посиленням захистом порівняно із загальним.

Важливо зауважити, що право на захист мають особи та об'єкти в силу їх діяльності чи використання, тобто захист поширюється на осіб і об'єкти за функціональною ознакою. Відмітні емблеми вказують на те, що особа чи об'єкт перебувають під захистом, посилюють упізнаваність і, відповідно, захист.

Водночас варто зазначити, що відмітні емблеми самі по собі не надають захисний статус. Вони покликані полегшити ідентифікацію та розпізнавання сторонами конфлікту осіб та об'єктів, які мають право на захист за МГП та використання відмітних емблем, підвищити їх упізнавання та підкреслити неприпустимість напа-

ду на них збройними силами, що беруть участь у збройному конфлікті. Якщо медичний і духовний персонал, медичні формування та транспортні засоби не використовують або не можуть використовувати відмітну емблему, це ускладнює процес їх ідентифікації, але не позбавляє їх спеціального статусу та захисту.

За жодних обставин такі об'єкти, які підлягають захисту, не можуть бути використані військовими для отримання воєнної переваги, як військові об'єкти. Адже захист таких об'єктів припиняється, якщо вони використовуються, окрім своїх гуманітарних функцій, для заподіяння шкоди супротивникові. Проте навіть у такому випадку, перед припиненням захисту має бути надано попередження і час для врегулювання питання. І тільки після ігнорування такого попередження захист може бути знято.

Наприклад, спеціальний захист медичних формувань припиняється, коли їх використовують для дій, що не входять в їх гуманітарні функції та є шкідливими для супротивника. Тому в разі використання їх як військових цілей вони можуть стати об'єктом нападу. Аналогічно, коли медичний чи духовний персонал починає брати безпосередню участь у бойових діях – він втрачає захист і під час такої участі може бути об'єктом нападу.

Використання відмітних емблем відрізняється залежно від мети використання: з метою захисту або з метою позначення.

В Україні використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала регулює Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні».

Національні товариства (Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала) та МКЧХ можуть застосовувати відмітні емблеми і в мирний час.

Також у мирний час емблеми можуть використовуватися за аналогію, наприклад, на каретах швидкої допомоги. Дозвіл на таке використання надається національним товариством відповідно до національного законодавства.

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Культурні цінності у період збройного конфлікту мають підвищений рівень захисту серед цивільних об'єктів.

Знищення культурних цінностей, яке відбувається навмисно, розцінюється МГП як воєнний злочин. Адже руйнування храмів, інших релігійних споруд, бібліотек, музеїв, архітектурних і художніх пам'яток минулого тощо є проявом зневаги до людської гідності та ідентичності, яка ґрунтується на культурній спадщині.

Можна навести немало прикладів, коли в порушення правил війни супротивники знищують особливо значущі місця або об'єкти культурної спадщини. Навіть наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть. Це і повне зруйнування національної бібліотеки з середньовічними манускриптами та багатонаціональною книжковою спадщиною в Сараєво, руйнування Східного інституту під час сербсько-боснійської війни у 1992 році, руйнування бібліотек і стародавніх міст Іраку в 2001–2002 роках, скульптур Будди в Афганістані, показове знищення бойовиками ІДІЛ стародавньої еллінської архітектури й скульптури, місць археологічних досліджень у Сирії в 2015 році.

Протягом ХХ ст. тема захисту культурних цінностей стала надто актуальною, тому були укладені окремі міжнародні договори, спрямовані на повагу та охорону культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Розпізнавальний знак у вигляді синьо-білого щита використовується для позначення культурних цінностей, які мають велике значення для культурної спадщини.

■ Емблема культурних цінностей

■ Приклад використання емблеми у м. Львів

Правовою підставою для забезпечення спеціального захисту культурних цінностей є Гаазькі правила про закони та звичаї війни (1907 р.), Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) з двома Протоколами до неї (1954 р. і 1999 р.), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977 р.), а також Звичаяєве міжнародне гуманітарне право.

МГП визначає під культурними цінностями будь-які світські або релігійні рухомі або нерухомі цінності, що мають велике значення для культурної спадщини всього людства, наприклад, пам'ятники архітектури чи історії, археологічні пам'ятки, твори мистецтва, книги, музеї, бібліотеки та інші будівлі, які містять культурні цінності.

МГП зобов'язує сторони конфлікту поважати та захищати культурні цінності.

Повага означає, що в ході військових операцій слід вживати особливих заходів обережності, щоб уникнути заподіяння шкоди культурним цінностям, за винятком випадків, коли вони були перетворені на військові об'єкти.

Захист означає, що заборонено будь-яке навмисне захоплення, знищення чи пошкодження культурних цінностей. Культурні цінності жодним чином не можуть піддаватися нападам, якщо вони за своїм призначенням не були перетворені на військову ціль.

Останніми роками МКЧХ та ЮНЕСКО докладають все більше спільних зусиль щодо захисту об'єктів культурної спадщини і культурних цінностей під час збройних конфліктів.

ЗАХИСТ УСТАНОВОК І СПОРУД, ЩО МІСТЯТЬ НЕБЕЗПЕЧНІ СИЛИ

Деякі споруди мають особливий захист від нападів, оскільки їх часткове або повне знищення, ймовірно, матиме катастрофічні гуманітарні наслідки для цивільного населення й об'єктів, розташованих поблизу них. Перелік таких об'єктів вичерпний, він включає лише дамби, греблі та атомні електростанції.

Для їх позначення використовується спеціальний розпізнавальний знак у вигляді групи з трьох кіл яскраво-помаранчевого кольору, однакового розміру, розташованих на одній осі.

■ Знак установок і споруд, що містять небезпечні сили

Ці споруди підпадають під захист від прямих нападів навіть у випадках, коли вони кваліфікуються як військові цілі. Адже такий напад може спричинити вивільнення небезпечних сил і призвести до серйозних втрат серед цивільного населення.

Безсумнівно, поряд з цивільним населенням можуть розташовуватися й інші небезпечні об'єкти, напад на які може призвести до значних втрат і навіть екологічних катастроф. Але заводи, фабрики або очисні споруди не потрапляють під маркування цією емблемою.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Бюньон Франсуа. Червоний хрест, Червоний півмісяць, Червоний кристал. URL: <https://cutt.ly/iQTsol1>
2. Використання емблеми. URL: <https://cutt.ly/WQTssha>
3. Емблеми гуманності. URL: <https://cutt.ly/sQTsu32>
4. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатівського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
5. Зі щитом чи на щиті? Захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль та ін. ; за заг. ред. А. П. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 72 с. URL: <https://cutt.ly/jQTsdJw>
6. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <https://cutt.ly/6QR6Nc3>
7. Капустін А. В. Український досвід правового регулювання використання та захисту емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. URL: <https://cutt.ly/MQTsayD>

Відео матеріали:

1. Що означає емблема Червоного Хреста? Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/XQTskEw>

2. International Committee of the Red Cross: Humanity in action. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/wQTsE5I>
3. Культурное наследие в вооруженном конфликте. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/cQTsEjr>

Рекомендовані сайти:

1. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL: <https://www.icrc.org/ru>
2. Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (IFRC). URL: <https://www.ifrc.org/en/who-we-are/the-movement/ifrc/>
3. Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua>
4. Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. URL: <https://www.icrc.org/ru/who-we-are/movement>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5–7 хв.)

Запитайте учнів, які події та особистості причетні до запровадження гуманного ставлення щодо поранених і хворих. Допоможіть їм пригадати знання з модуля «Історія міжнародного гуманітарного права» – про Анрі Дюнана та початок становлення МГП у другій половині XIX ст.

За можливості виведіть на екран зображення Червоного Хреста. Коротко розкажіть про історію виникнення та затвердження відмітних емблем МГП. Покажіть усі відмітні емблеми. Підкресліть рівнозначність усіх трьох відмітних емблем.

Зрештою можна поставити питання:

- *Які цінності та принципи реалізуються в діяльності компонентів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця через наявність і рівноцінність при використанні трьох різних відмітних емблем?*

При виникненні ускладнень нагадайте про принципи неупередженості, гуманності, універсальності, єдності та нейтральності, добровільності й незалежності, які є основоположними для діяльності усіх компонентів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Можете розповісти історію пошуку та затвердження емблем як приклад наслідування декларованим цінностям.

Крок 2 (7–8 хв.)

Запитайте учнів/учениць, які, на їх погляд, особи, будівлі, об'єкти підпадають під спеціальний захист під час збройного конфлікту. Фіксуйте всі ідеї на дошці або на фліпчарті. Організуйте процес відповідно до правил мозкового штурму, де без обговорень фіксуються всі ідеї. Можливою формою фіксації є робота з «хмариною понять» у програмі *mentimetr.com*. Можна також використати написання на картках, які потім переміщуються на дошці, або різнокольорові крейди чи маркери, що полегшить об'єднання назв різних об'єктів у гіпотетичні блоки.

Після того, як усі можливі варіанти будуть озвучені й зафіксовані, припиніть обговорення. Попросіть учнів/учениць об'єднати озвучені пропозиції за певними критеріями (створити клас-

тери понять, назв) та прокоментувати ці критерії. Поясніть, що підпадають під спеціальний захист у збройному конфлікті та маркуються відповідною відмітною емблемою або розпізнавальним знаком три типи об'єктів: перший – *медичний і духовний персонал, санітарно-транспортні засоби, медичне майно*; другий – *культурні цінності*; третій – *установки і споруди, які містять небезпечні сили*. Запропонуйте зображення інших відмітних емблем з Додатку 1 та проінформуйте про їх зміст.

Крок 3 (15 хв.)

Об'єднайте учасників у малі групи з 5–6 осіб. Роздайте кожній групі підготовлені набори зображень і запропонуйте після детального ознайомлення й обговорення визначитись:

- *На які з об'єктів, зображених у роздаткових матеріалах, поширюється спеціальний захист, а на які – ні?*
- *Чому саме? Аргументуйте.*

Є декілька варіантів роботи з набором зображень:

- Варіант 1 є умовно швидшим, бо кожна з груп отримує лише один набір – відповідно до типу об'єктів, що підпадають під спеціалізований захист. Отже, для представлення результатів роботи зображення, з якими працювали групи, виводяться на екран для ознайомлення інших учасників.
- Варіант 2 передбачає більш детальне опрацювання теми: кожна з груп отримує всі набори зображень, а вже вчитель пропонує їм розглядати й обговорювати за блоками. Після вивчення візуального матеріалу запропонуйте групам представляти об'єкти за функціональним призначенням: одна про медичний та духовний персонал, санітарно-транспортні засоби і медичне майно, друга – про культурні цінності, третя – про споруди з небезпечними силами. Відповідно, групи зможуть обговорити та поставити запитання щодо критеріїв вибору кожної з команд.

Організуйте обговорення напрацювань міні-груп, провокуйте учасників на роздуми, пошук аргументів та обговорення. За потреби допомагайте учням під час роботи, використовуйте матеріал теоретичної частини заняття та підказки для вчителя наприкінці модуля.

Після проведення дискусії ще раз коротко наведіть особливості застосування емблем різного типу, їх важливість і крайню актуальність під час збройних конфліктів.

Крок 4 (10 хв.)

1. На цьому етапі ви можете залишити учасників у тих самих групах або створити нові. Бажано, аби їх кількість була кратна трьом (за поділом на три типи об'єктів). Кожна зі створених груп має у подальшому працювати з підготовленою вами мапою населеного пункту¹⁶, де проживають учасники (або району великого міста, або певного регіону, в якому можуть зустрітись відповідні об'єкти). Мапа може бути декількох форматів, роздрукована чи куплена, наперед зроблена схематично самими учнями на великому аркуші, у різноманітних онлайн-сервісах (використовуючи планшети, ПК чи мобільні телефони). Роздайте заздалегідь підготовлені мапи або надайте інструкції та матеріали для їх створення.
2. Кожній з груп задайте тип об'єктів, які вони мають знайти і позначити на мапі. Групи будуть працювати з певним типом будівель, які підпадають під спеціальний захист під час збройного конфлікту. Одна група працює з об'єктами медичного характеру, друга – з культурними цінностями, третя – зі спорудами, що містять небезпечні сили.

Враховуючи вичерпність переліку об'єктів, які містять небезпечні сили, запропонуйте учням визначити, чи є потенційно небезпечні об'єкти на території їх громади.

3. Організуйте коротку презентацію результатів роботи груп. Проведіть обговорення, з якими особливостями зіштовхнулись учні під час виконання цього завдання. Враховуючи, що учні могли бувати поряд з певними будівлями або всередині них, запитайте, чи бачили вони емблеми на зазначених об'єктах.

Крок 5 (5 хв.)

Організуйте підсумкове обговорення:

- *Що нового ви дізнались про Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця?*
- *Що варто зробити, щоб відмітні емблеми та розпізнавальні знаки почали використовуватись у вашому населеному пункті?*
- *Які кроки необхідно зробити, щоб емблеми Червоного Хреста у вашій громаді використовувались без порушень?*

Як домашнє завдання запропонуйте міні-проект / дослідження: з'ясувати випадки, коли й де порушувались норми використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків, які використовуються у МГП; ким і які кроки мають бути зроблені для припинення такого порушення. За бажанням і потребою разом з учнями налагодьте комунікацію з Товариством Червоного Хреста України щодо ознайомлення з його діяльністю щодо використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків у період збройного конфлікту на території України.

¹⁶ Порада тренеру/вчителю: за аналогією наданих зображень у Додатках 1-3 можна підібрати зображення будівель вашого населеного пункту. Поновіть Додаток повністю або частково замініть запропоновані у додатку зображення –це може викликати додаткову зацікавленість учнів.

Додаток 1

1 <https://cutt.ly/hnG560N>

2 <https://cutt.ly/cQh4eEN>

7 <https://cutt.ly/fnHr4dl>

8 <https://cutt.ly/dnHtzMW>

3 <https://cutt.ly/jnHeJyV>

4 <https://cutt.ly/6nHe703>

9 <https://cutt.ly/rnHtSBK>

10 <https://cutt.ly/6nHt7fR>

5 <https://cutt.ly/HnHrj8s>

6 <https://cutt.ly/WnHrJsA>

11 <https://cutt.ly/8nHycsU>

12 <https://cutt.ly/WnHrJsA>

13

<https://cutt.ly/gnHy4u3>

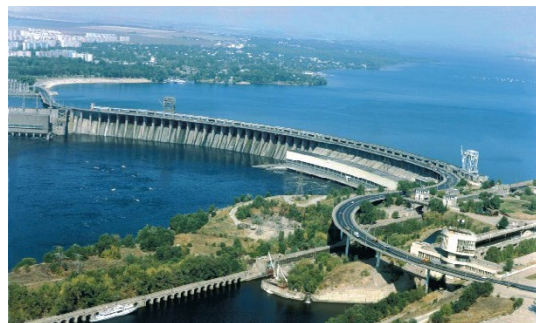
14

<https://cutt.ly/FnHuixa>

15

<https://cutt.ly/FnHug4m>

16

<https://cutt.ly/snHunRb>

17

<https://bit.ly/35jdij9>

18

<https://bit.ly/3cEncQu>

Пояснення змісту зображень для вчителя

1. Зображення польового госпіталю. Незважаючи на його тимчасовість він підпадає під спеціальний захист
2. Аптека. Хоча і маркована чітким зображенням червоного хреста, вона не тільки не потрапляє під спеціальний захист, а і є демонстрацією дуже поширеного порушення норм використання емблем.
3. Медики. Навіть у розпалі бою використовують емблеми та користуються відповідним захистом
4. Гуманітарна допомога може потрапляти під спеціальний захист
5. Лікарні у випадках початку збройного конфлікту отримують можливість використання емблем та користуватись спеціальним захистом
6. Незважаючи на те, що на зображенні військова техніка, але вона може використовуватись для гуманітарних цілей. Відповідно тільки для них і з нанесенням відповідних емблем
7. Хоча будівля нічим особливим і не виділяється, але практика ісламу дозволяє використовувати у тому числі і приміщення культурних центрів для релігійних церемоній. Відповідно, якщо у цьому центрі така практики присутня, то будівля може отримати спеціальний захист
8. Костьол св. Миколая в Києві на даний момент не є культовою спорудою. Відповідно не потрапляє під спеціальний захист як будівля для релігійних практик, але вона в реєстрі історичних пам'яток і відповідно саме як культурна цінність має бути захищена.
9. Інколи самі будівлі не представляють собою цінності і на них безпосередньо спеціальний захист не поширюється. Але те, що вони зберігають може потрапляти під культурну цінність і тим самим поширювати спеціальний захист на всю будівлю. Наприклад архіви, музеї, галереї тощо.
10. Скелі безпосередньо не потрапляють під захист, адже це природний об'єкт. Але в них можуть знаходитись печерні монастирі, археологічні знахідки тощо. У такому випадку даний об'єкт має отримати спеціальний захист

11. Просто дороги звісно не будуть культурною цінністю. Але якщо це дорога 3 століття побудована в Давньому Римі, то безперечно має мати спеціальний захист як об'єкт спадщини.
12. Археологічні розкопки, навіть завершені якщо мають історичну та наукову цінність можуть отримати відповідне маркування. Як наприклад і кургани.
13. Виробництво, будь якого спрямування чи спеціалізації не потрапляє в перелік
14. Атомні електростанції, одні з 3 об'єктів, що мають право на маркування та спеціальний захист
15. Греблі, так само належать до вичерпного переліку об'єктів яким надано спеціальний захист
16. Дамби, так само належать до вичерпного переліку об'єктів яким надано спеціальний захист
17. Очисні споруди попри їх важливість для населених пунктів, суттєву залежність систем життєзабезпечення цілих територій не є об'єктами, що містять небезпечні сили
18. Хімічні виробництва незважаючи на їх суттєву небезпеку та можливість спровокувати значну екологічну катастрофу також не потрапляють у перелік об'єктів, що містять небезпечні сили

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 7.

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Основне питання:

Як міжнародне гуманітарне право захищає цивільних осіб у період збройного конфлікту?

Ключові поняття та ідеї

Цивільні особи та цивільне населення. Режим окупації. Механізми захисту цивільних осіб.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

Називати категорії цивільних осіб, основні обов'язки окупаючої держави.

Застосовувати поняття: «цивільне населення», «цивільна особа», «державо-окупант», «режим окупації».

Пояснювати механізм захисту цивільних осіб у міжнародному гуманітарному праві, наслідки порушення заборони безпосередньої участі цивільних осіб у збройному конфлікті.

Моделювати ситуації, пов'язані з дотриманням приписів МГП цивільним населенням, проявляючи набуті під час занять знання та вміння.

Висловлювати власні міркування щодо ефективності МГП у захисті цивільних осіб у період збройного конфлікту.

Орієнтовна тривалість заняття

90 хв. (45 хв. х 2 заняття)

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Це заняття фокусується на двох ключових блоках. Мета першого блоку – сформуванню розуміння гарантій захисту цивільного населення, ознайомити з їх наповненням і можливими обмеженнями, визначити умови, за яким цей захист може бути втрачений. Мета другого – визначити особливості дії режиму окупації, його відмінності від безпосередньо активної фази збройного конфлікту та особливості захисту цивільного населення. Пропоновані блоки найкраще розглянути на двох повноцінних уроках по 45 хв., оскільки актуальність теми для українського суспільства потребує детального аналізу – яким чином найефективніше можуть бути захищені права цивільного населення під час війни. Вчителю не варто нехтувати ґрунтовною теоретичною підготовкою, аби бути готовим під час уроку відповідати на можливі питання учнів, підтримувати пізнавальний інтерес і коректність використання понять.

З 2014 року на території України відбувається міжнародний збройний конфлікт, викликаний агресією Російської Федерації, який складається з двох складових: це тимчасова окупація Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь та активна фаза збройного конфлікту і тимчасова окупація окремих територій Донецької та Луганської областей.

Базовим чинником, яка об'єднує обидві складові міжнародного збройного конфлікту, є обов'язкова чинність норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини на зазначених територіях. Однак у кожній із ситуацій особливості захисту цивільного населення мають свою специфіку.

Порівнюючи ці дві ситуації під час дискусій, важливо допомогти учням знайти базове обмеження щодо застосування насильства сторонами конфлікту стосовно цивільних. Цивільне населення та окремі цивільні особи підпадають під загальний захист від наслідків воєнних дій незалежно від статусу чи складової конфлікту. МГП покладає на сторони в міжнародному збройному конфлікті обов'язок обов'язково розрізняти цивільне населення від комбатантів та вести операції тільки проти військових цілей.

Водночас необхідно пригадати умови втрати такого права на захист цивільними особами у разі їх безпосередньої участі в збройному конфлікті, а також наслідки такої втрати. Адже у разі

безпосередньої участі у воєнних діях цивільна особа перетворюється на законну військову ціль без отримання статусу комбатанта, і внаслідок участі у воєнних діях така особа втрачає захист незалежно від віку, статі та інших даних. При цьому вона не набуває привілеїв комбатанту та несе відповідальність за свої дії як цивільна особа.

Ще однією особливістю цього модуля є детальне опрацювання різниці між фазою активних бойових дій та фазою окупації. Тому важливо ознайомити учнів з основними положеннями МГП щодо обов'язків держави-окупанта, допомогти їм розібратися із зобов'язаннями та відповідальністю держави-окупанта в цих умовах.

Під час цих двох уроків учням важливо не просто надати знання та дефініції, але й активно використовувати запропоновані інтерактивні вправи. Адже в результаті учні мають бути готовими самостійно моделювати і прораховувати моделі поведінки, адекватні викликам, які можуть виникнути під час збройного конфлікту; бути спроможними не автоматично відтворювати положення конвенцій, а вибудовувати власне міркування щодо ефективних кроків, оцінки важливості/доцільності дотримання норм МГП для захисту цивільних осіб у період збройного конфлікту.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ОСНОВИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Розвиток МГП у ХХ столітті, серед іншого, спрямовувався на підвищення захисту цивільного населення. Причиною цього стала негативна тенденція (яка виникла у ХХ ст.) до суттєвого зростання жертв серед цивільного населення у збройних конфліктах.

Результатом стало прийняття окремої конвенції, яка захищає цивільних осіб – IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (12 серпня 1949 р.). Відповідно, у подальшому відбувався розвиток механізмів захисту, і зараз нормами, які прямо забезпечують захист цивільного населення, є положення IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), відповідні норми Додаткових протоколів до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів (1977 р.), відповідні норми Звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Основною метою МГП є захист цивільних осіб і цивільного населення. Цю мету відображають загальні приписи Звичаєвого міжнародного гуманітарного права: «Напади не повинні спрямовуватися проти цивільних осіб; з цивільними особами слід поводитися гуманно». Ці приписи є проявом загального принципу гуманності, їх конкретизовано у відповідних нормах договірного та звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Саме принципи міжнародного гуманітарного права – принцип розрізненості, сумірності та обережності – спрямовані на захист цивільних осіб і цивільного населення.

Поняття «цивільні особи», «цивільне населення» мають значення для визначення жертв війни, що підпадають під захист міжнародного гуманітарного права. До цивільних осіб належать усі особи, які не входять до особливого складу збройних сил сторони конфлікту та не є комбатантами. У разі сумніву щодо статусу, особу все одно слід розглядати як цивільну.

З усіх осіб, що є цивільними, складається цивільне населення. Серед нього виокремлюють спеціальні категорії, які потребують особливого захисту. Це поранені, хворі, особи з інвалідністю, літні люди, діти, породіллі. Якщо йдеться про неміжнародний збройний конфлікт, то застосовною категорією є «особи, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях».

Захист цивільного населення має місце як у період бойових дій, так і в умовах окупації. Отже, цивільні особи потребують захисту міжнародного гуманітарного права у двох ситуаціях:

- під час активної фази збройного конфлікту – від перетворення на об'єкт збройного нападу та внаслідок застосування сили проти військових цілей і комбатантів супротивника;
- коли потрапляють під владу супротивника. Зокрема, коли вони опиняються на території супротивної держави або коли територію, на якій вони мешкають, окуповано.

У першому випадку йдеться про застосування згаданих принципів розрізнення, сумірності та обережності. У другому ж випадку основним застосованим джерелом є IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), що захищає цивільних осіб у будь-який момент та за будь-яких обставин, у разі бойових дій чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами якої вони не є. Її норми набувають особливого значення у час міжнародного збройного конфлікту на території України – як для захисту цивільного населення на Сході України, так і щодо зобов'язань РФ як держави-окупанта в Криму.

За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (тридцята доповідь), за період із 14 квітня 2014 року до 31 липня 2020 року УВКПЛ зафіксувало загалом 3 069 загиблих серед цивільного населення (1 821 чоловіків, 1 064 жінок, 99 хлопчиків, 49 дівчаток і 37 дорослих, чия стать невідома). З урахуванням 298 загиблих на борту літака рейсу МН17 «Малайзійських авіаліній» 17 липня 2014 року, загальна кількість загиблих серед цивільного населення у зв'язку з конфліктом досягла щонайменше 3 367 осіб. Кількість поранених цивільних осіб, за оцінками, перевищує 7 тисяч¹.

ЗАГАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ВІД НЕБЕЗПЕКИ, ЯКА ВИНИКАЄ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

Відповідно до норм МГП, що стосуються ведення бойових дій, цивільне населення та окремі цивільні особи підпадають під загальний захист від наслідків воєнних дій.

МГП покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок постійно розрізняти цивільне населення від комбатантів і вести операції тільки проти військових цілей. Цивільні особи в жодному разі не можуть бути перетворені на об'єкт навмисного нападу.

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) містить загальні положення та механізми, що застосовуються до всіх осіб, які підпадають під захист МГП. До таких механізмів належить створення санітарних і безпекових зон та місцевостей, евакуація, забезпечення медичною допомогою.

¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 16 лютого - 31 липня 2020 (УВКПЛ) // <https://cutt.ly/yQRUN2l>

Щодо цивільних осіб, які опинилися під владою супротивної сторони, МГП вимагає дотримання гарантій гуманного поводження. Ця загальна норма конкретизована у багатьох положеннях IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) і Додаткових протоколів до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (1977 р.), у відповідних нормах Звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Стосовно цивільного населення та цивільних осіб заборонено:

- прямі напади;
- тероризування;
- напади невибіркового характеру²;
- напади на все населення або на окремих осіб у порядку репресалій;
- використання «живих щитів».

Але за умови безпосередньої участі у воєнних діях цивільна особа втрачає захист від нападу до того часу та на такий період, доки вона бере безпосередню участь у воєнних діях. В таких випадках особа втрачає лише імунітет, захист від нападу, але не втрачає статус цивільної особи.

МГП не дає оцінку правомірності/неправомірності безпосередньої участі цивільної особи у воєнних діях – це питання національного законодавства. Така участь не перетворює цивільну особу на комбатанта, а лише позбавляє її захисту саме на період безпосередньої участі у воєнних діях. Тому ця цивільна особа не набуває привілеїв комбатанта, на неї не поширюється статус військовополоненого.

Втрата захисту від нападу має місце лише у разі безпосередньої участі цивільної особи у воєнних діях. Непряма участь не тягне втрату захисту від нападу.

Пряма участь	Непряма участь
Конкретні ворожі дії, здійснені в рамках ведення воєнних дій між сторонами збройного конфлікту, розцінюються як безпосередня участь у бойових діях.	Сприяння загальним воєнним зусиллям, але без безпосереднього заподіяння шкоди супротивнику, не тягне за собою втрати захисту від прямих нападів.

² Наприклад, напади, не спрямовані на конкретну військову ціль, або під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль. Також методи чи засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як того вимагає міжнародне гуманітарне право.

Пряма участь	Непряма участь
<p>Наприклад (не обмежений перелік):</p> <ul style="list-style-type: none"> взяття в полон, поранення або вбивство військового персоналу супротивника, пошкодження військових цілей, обмеження або порушення схем розгортання бойових підрозділів, логістичних операцій або систем комунікацій супротивника; використання саботажу, зведення барикад на дорогах або порушення енергопостачання радарних станцій; електронне втручання в роботу військових комп'ютерів (напад на комп'ютерні мережі й орієнтування розвідки тактичного націлювання на здійснення тих чи інших нападів); використання зброї відстроченої дії, такої як міни і пастки, а також зброї дистанційного керування, такого як безпілотні літаки. 	<p>Наприклад (не обмежений перелік):</p> <ul style="list-style-type: none"> виробництво і постачання озброєння; будівництво доріг та інших об'єктів інфраструктури; надання фінансової, адміністративної та політичної підтримки.

ЗАГАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

МГП вимагає, щоб до цивільних осіб, які опиняються під владою супротивної сторони, ставилися гуманно за будь-яких обставин.

Особи, які перебувають під владою супротивної сторони, мають право:	Щодо осіб, які перебувають під владою супротивної сторони, заборонено:
<ul style="list-style-type: none"> на повагу до своєї особи, гідності, сімейних прав, релігійних переконань та обрядів, до своїх звичаїв; на захист від будь-яких дій чи загроз насильства, образ; 	<ul style="list-style-type: none"> насильство, що становить загрозу життю та здоров'ю, зокрема вбивства, тілесні покарання, фізичне або психічне насильство, катування та каліцтво; пограбування та посягання на людську гідність;

Особи, які перебувають під владою супротивної сторони, мають право:	Щодо осіб, які перебувають під владою супротивної сторони, заборонено:
<ul style="list-style-type: none"> на зв'язок з державами-покровительками, МКЧХ, національними товариствами або будь-якою іншою організацією, котра може надати їм допомогу; на поновлення родинних зв'язків. 	<ul style="list-style-type: none"> жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження; будь-яка форма сексуального насильства; репресалії, захоплення заручників, колективне покарання, залякування чи тероризування; дискримінація на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи переконань, політичних чи інших поглядів, національного або соціального походження чи іншого статусу або будь-яких інших подібних критеріїв

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

МГП виділяє окремі категорії цивільних осіб, які потребують особливого захисту. Це – жінки, діти, особи з інвалідністю та інші категорії, серед яких і журналісти.

МГП зобов'язує забезпечити жінкам особливий захист і зважати на потреби жінок, яких торкнувся збройний конфлікт, зокрема потреби в медичній та іншій допомозі. Жінки потребують особливого захисту від будь-якого посягання на їхню гідність, зокрема захисту від згвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. З вагітними жінками і матерями малолітніх дітей варто поводитися з особливою обережністю. Породіллі та вагітні жінки мають право на медичну допомогу та першочергове лікування за медичними показниками.

Сторони конфлікту повинні забезпечити, аби діти до 15 років, які осиротіли або були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок збройного конфлікту, не залишалися напризволяще. Окрім того важливо забезпечити за будь-яких обставин догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями. Сторони мають вжити необхідних заходів, щоб особистість усіх дітей до 12 років можна було встановити завдяки спеціальним медальйонам або якимось інакше.

Сторони конфлікту повинні вжити всіх можливих заходів, щоб забезпечити дітей у віці до 15 років від безпосередньої участі у бойових діях, зокрема не залучати їх до своїх збройних сил. Під час вербування солдатів серед осіб віком від 15 років, які ще не досягли 18-річного віку, сторони конфлікту повинні розглядати як найбільш пріоритетних кандидатів найстарших підлітків. Якщо діти потрапляють під владу супротивної сторони після безпосередньої участі у бойових діях, на них продовжує поширюватися особливий захист, що надається дітям, незалежно від того, чи є вони військовополоненими. Діти, чия свобода обмежена, повинні утримуватися в приміщеннях, відокремлених від приміщень дорослих, окрім випадків, коли сім'ї розміщуються в окремих приміщеннях разом.

Окремі норми МГП забезпечують спеціальний захист журналістам. Журналісти і фахівці в галузі інформації мають розглядатися як цивільні особи та охороняються як такі відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Вони мають право на однаковий захист незалежно від свого професійного статусу (позаштатні чи штатні журналісти певних ЗМІ) чи національності. Журналіст, який є штатною одиницею військової частини, не може вважатися учасником бойових дій, за винятком, якщо буде встановлено, що його/її діяльність прямо і реально впливає на воєнні дії. Також техніка й обладнання засобів масової інформації повинні розглядатися як цивільні об'єкти, що підпадають під захист, притаманний такому статусу, якщо тільки не буде доведено їхнє використання у військових цілях.

Міжнародне гуманітарне право забезпечує спеціальний захист іншим категоріям – біженцям, особам без громадянства та внутрішньо переміщеним особам, особам з інвалідністю.

РЕЖИМ ВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ОBOB'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА

Складовою частиною МГП є право воєнної окупації. Його основними джерелами є: Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, (1907 р.), IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права.

Відповідного загальному міжнародному праву, воєнна окупація є тимчасовим явищем, а держава-окупант не набуває суверенітету над окупованою територією. Але оскільки вона фактично здійснює ефективний контроль, то й несе обов'язок забезпечувати громадський порядок і безпеку відповідно до чинних на цій території законів окупованої держави. Правовий режим воєнної окупації застосовується саме для тимчасового управління територіями, що належать державі супротивника.

Важливу роль у регулюванні відносин, що впливають з воєнної окупації, відіграє міжнародне право прав людини. Численні обов'язки держави-окупанта звужуються переважно до підтри-

мання стану, наявного до війни на окупованій території (збереження наявного порядку громадського життя, законів, інституцій тощо), а також забезпечення поваги до цивільного населення та його захисту.

Значні обмеження влади держави-окупанта, порівняно із законним сувереном, забороняють запровадження постійних змін у соціальній, демографічній, географічній, політичній та економічній структурах окупованої території, експлуатації її природних, культурних, економічних ресурсів з метою отримання прибутку та будь-яке інше здійснення повноважень, що суперечать її обов'язкам щодо окупованої території та її мешканців.

Держава-окупант несе відповідальність: за функціонування державних установ і служб на користь населення на окупованій території; за забезпечення населення продуктами харчування та медичним матеріалом, зокрема за постачання необхідних продуктів харчування, медичних матеріалів та інших припасів, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо; за функціонування закладів охорони здоров'я; за сприяння належному здобуттю освіти та догляду за дітьми. Вона повинна дозволити надання духовної підтримки та гуманітарної допомоги на окупованій території.

Державі-окупанту забороняється змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях або вживати стосовно них будь-яких заходів примусу, якщо вони утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з міркувань совісті.

Держава-окупант зобов'язана забезпечувати та підтримувати діяльність медичних і лікарняних установ, а також забезпечувати та підтримувати на окупованій території умови, задовільні з погляду охорони здоров'я та санітарії.

На населення окупованих територій поширюються загальні вимоги щодо гуманного поводження та недискримінації. Серед спеціальних положень, що застосовуються саме до режиму воєнної окупації, належать:

- особи, які перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком від прав, які їм забезпечують ця Конвенція та спеціальні угоди, згадані в попередній статті, якщо такі є;
- заборона змушувати цивільне населення окупованих територій присягати на вірність державі-окупанту, служити в рядах її збройних сил або допоміжних сил, надавати інформацію про збройні сили або засоби захисту окупованої держави;
- свідомо обмежувати можливості працевлаштування на окупованій території для того, щоб спонукати жителів до роботи на службі цієї держави;

- заборона повністю або частково депортувати чи примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, окрім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини військового характеру;
- заборона депортувати або переміщувати частину цивільного населення держави-окупанта на окуповані нею території.

Порушення більшості цих заборон є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та є за складом воєнним злочином.

Щодо майна – діє загальна заборона проти розкрадання будь-якого майна, незалежно від того, належить воно приватним особам, громадам чи державі. Забороняється руйнування державою-окупантом будь-якого рухомого або нерухомого майна, приватного чи громадського (крім випадків нагальної військової необхідності).

Держава-окупант не може реквізувати культурну власність, що перебуває на окупованій території, і повинна захищати її від будь-якої форми вандалізму, крадіжки, розкрадання чи незаконного привласнення.

Окупаційна держава зобов'язана поважати й застосовувати місцеве законодавство окупованої території та, як правило, не змінювати кримінальне законодавство, що діяло на окупованій території.

На тимчасово окупований Крим та тимчасово окуповані території на Сході України поширюється режим тимчасової окупації. Відповідно до норм МГП, саме держава-окупант – Російська Федерація, несе певні зобов'язання щодо забезпечення життєдіяльності цивільного населення за умов тимчасової окупації.

ПОРУШЕННЯ РФ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У ПЕРІОД ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ КРИМУ

З огляду на те, що громадянське суспільство та просто жителі Криму активно виступали і виступають проти окупації, окупаційна влада розгорнула тотальний наступ на його представників. Жертвами таких дій стали учасники мирних акцій за єдність України, лідери місцевих Євромайданів, журналісти, правозахисники, громадські активісти, представники кримськотатарського народу, релігійні лідери. Використовується весь арсенал можливих методів переслідування – незаконні затримання, порушення сфабрикованих адміністративних і кримінальних справ, відмови в перереєстрації, дискримінація за ознаками політичних поглядів та за іншими забороненими ознаками, незаконне відчуження при-

ватної власності, загрози, знищення майна, побиття, насильницькі зникнення, тортури, вбивства.

Окрім переслідувань і тиску на місцеве населення, Російська Федерація окупацією Автономної республіки Крим та м. Севастополя нанесла Україні суттєві матеріальні збитки та екологічну шкоду. Так, за оцінкою Представництва Президента України в АРК та м. Севастополь Україні нанесено значні прямі та непрямі втрати, частина з яких вже невідворотна.

До прямих втрат належать:

- втрати економічних активів;
- втрати від так званої «націоналізації» низки юридичних осіб та суб'єктів господарювання різних форм власності;
- недоотримані прибутки;
- втрати від згорання товарообігу;
- скорочення бюджетних доходів;
- втрати транспортної інфраструктури тощо.

Непрямі втрати включають, зокрема:

- загальне зменшення наукового, культурного, туристично-рекреаційного потенціалу України внаслідок тимчасової окупації Кримського півострова;
- необхідність перебудови промислового та агропромислового комплексів України внаслідок тимчасової окупації і втрати контролю над ресурсами, підприємствами й економічними активами Кримського півострова, потребу адаптації національної економіки до нових умов;
- економічні збитки від незаконних обмежень державою-окупантом цивільного торговельного судноплавства в акваторії Керченської протоки й Азовського моря (наприклад, занепад Маріупольського та Бердянського морських портів) тощо. Причому, важливим є розуміння, що низка як прямих, так і непрямих втрат є безповоротною (наприклад: руйнування об'єктів культурної спадщини; експлуатація природних ресурсів і родовищ корисних копалин державою-окупантом; шкода, заподіяна довкіллю;
- демографічні втрати внаслідок грубих порушень прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності тощо).

ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА МОНІТОРИНГ ПОРУШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Документування та моніторинг порушень міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення під час збройного конфлікту в Україні здійснюють місії міжнародних міждержавних організацій (Моніторингова місія Організації Об'єдна-

них Націй з прав людини в Україні, Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні), міжнародних неурядових організацій (Amnesty International, Truth Hounds та ін.) і неурядові організації України (Коаліція правозахисних організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі», Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр документування порушень прав людини, Харківська правозахисна група та ін.).

Варто зазначити, що місіям ООН, ОБСЄ та інших міжнародних інституцій, міжнародних правозахисних організацій фактично не надається доступ до тимчасово окупованого Криму та обмежується доступ до тимчасово окупованих територій сходу України. Це послідовна політика Російської Федерації всупереч міжнародних зобов'язань. Щодо доступу на територію, підконтрольну уряду України, то він відбувається без обмежень, згідно з міжнародними зобов'язаннями України.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Втрати цивільного населення внаслідок воєнного конфлікту на Сході України (2014–2018 рр.) Попередня доповідь в рамках проекту. Моніторинг, документування порушень та захист прав цивільного населення, постраждалого від війни на Сході України. URL: <https://cutt.ly/jQTsHAr>
2. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.А. Мартиненко та ін. ; за заг. ред. А.П. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 82 с. URL: <https://cutt.ly/aQTsPuH>
3. Економічні збитки України внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Російською Федерацією. URL: <https://cutt.ly/sQTsMnb>
4. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатівського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
5. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <https://cutt.ly/6QR6Nc3>

6. Історія одного міста: як викладати окремі питання щодо збройної агресії РФ на Сході України : методичний посібник. URL: <https://cutt.ly/CQTsBAD>
7. Крим у контексті окупації: Q&A-посібник для медіа. URL: <https://cutt.ly/vQTsLJL>
8. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. URL: <https://cutt.ly/jQTwyYZ>
9. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська Спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://cutt.ly/gQR6C22>
10. Мій дім – чужа фортеця : право власності в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко та ін. ; за заг. ред. А. П. Буценка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : Румес, 2016. 126 с. з іл. URL: <https://cutt.ly/cQTsAWb>
11. Окупація Криму: «Без знаків, без імені, ховаючись за спинами цивільних». Аналітичне дослідження. URL: <https://cutt.ly/yQTsKc2>
12. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.). URL: <https://cutt.ly/9QTsC5I>
13. Півострів страху: П'ять років несвободи в Криму. URL: <https://cutt.ly/UQTsXYb>
14. Порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в контексті подій під Іловайськом в серпні 2014 року. / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (неоф. перекл.). URL: <https://cutt.ly/WQTqeV2>

Відео матеріали:

1. Женевські конвенції: захистити цивільних. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/rQTdrNA>
2. Мільйони людей живуть в умовах міських воєн. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/VQTdiw5>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I

Крок 1. (10 хв.)

1. Перегляньте спільно з учнями відео МКЧХ (1 хв. 5 сек.) «Мільйони людей живуть в умовах міських воєн»². URL: <https://cutt.ly/VQTdiw5>. За потреби нагадайте, де знаходиться країна Йемен, про столицю якої, м. Сана, розповідає відеофрагмент.
2. Проведіть обговорення:

- *Що вражає під час перегляду відеофрагменту?*
- *Чому такі війни отримали назву «міські»?*
- *Які типи загроз, проблем і обмежень подальшого життя виникають під час бойових дій у великих та малих містах?*
- *Чому мешканці міст є особливо вразливими?*
- *Які групи населення представлено у відео? Які представлені прямо, а які опосередковано?*

Останнім запитанням учитель має допомогти учням вийти на групи комбатантів і цивільних. Якщо з перегляду фільму учні не змогли назвати комбатантів, то зазначте їх і актуалізуйте визначення цієї групи. Ще раз дайте/нагадайте їм визначення та роз'ясніть права й обов'язки кожної з великих груп відповідно їх статусу (Модуль 2). Роз'ясніть загальні особливості та можливі наслідки втрати статусу цивільної особи та відповідних гарантій захисту.

Крок 2 (15 хв.)

Об'єднайте учасників у групи (орієнтовно по 5–6 осіб). Кожна група отримує картки із заборонами стосовно цивільного населення у період ведення бойових дій (Додаток 1). Запропонуйте учням у групах ознайомитися з додатком і виокремити ключові повідомлення, які, на їх думку, потребують поширення серед населення. Кожна група має зобразити відповідну заборону у вигляді постера/плаката/символа. Запросіть учнів навести приклади із фільмів/книг/новин. Групи по черзі представляють результа-

² Мільйони людей живуть в умовах міських воєн. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/VQTdiw5>

ти роботи і за потреби роз'яснюють свій вибір ключових повідомлень та символіки їх зображення.

Ще одним з варіантів роботи може стати підготовка колажу з даної теми. Він буде потребувати дещо більше часу та надання вчителем матеріалів для роботи (підбірки журналів, постерів, візуальних зображень, які можна розрізати і комбінувати для створення колажу).

Крок 3 (20 хв.)

Об'єднайте учнів/учениць у четвірки. Роздайте кожній міні-групі роздрукований Додаток 2. Попросіть учнів ознайомитися з ним і визначити, чи містить наведена ситуація факт безпосередньої участі цивільних осіб у воєнних діях, пояснити свій висновок.

Нехай групи представлять свої думки. Визначить черговість відповідей команд і запитуйте їх одну за одною згідно переліку ситуацій в Додатку 2. Пріоритетом у відповідях є порядок черговості груп, але якщо відповідь не вірна, то інші отримують можливість надати аргументовану правильну відповідь.

Можна перетворити цю вправу на коротке змагання – яка група набере більше балів за правильні відповіді. Умовно за правильну відповідь – 2 бали, за корегування неправильної відповіді колег – 1 бал. Правильні відповіді наведені у Додатку 3.

Відповідно до розмірів групи та часу, який ви плануєте використати, можете скласти скорочений перелік ситуацій із Додатку 2, або самостійно визначте номери і кількість ситуацій, які ви обговорите з учнями.

Після обговорення ситуацій вчитель підсумовує результати та пояснює учням особливості втрати цивільною особою імунітету від нападу, специфіку прямої/непрямої участі у воєнних діях.

Крок 4 (5 хв.)

Організуйте коротке обговорення з учнями можливих наслідків безпосередньої участі цивільних осіб у воєнних діях. Попросіть їх навести приклади на підставі розглянутого матеріалу / повідомлень ЗМІ / власного життєвого досвіду. За потреби доповніть відповіді учнів матеріалами курсу.

Запитайте наприкінці заняття:

- *Який аспект теми, загального обговорення виявився найбільш значущим? Чому?*
- *Які додаткові знання з теми ви вважаєте потрібними?*

Частина II

Крок 1. (7–10 хв.)

Організуйте коротке обговорення попереднього заняття. Запитайте учнів:

- Пригадайте, що з інформації, думок, тез і дискусій, які озвучувались на попередньому занятті, зачепило або вразило вас найбільше? Що здивувало або, навпаки, було очікуваним?
- Які особливості втрати цивільною особою імунітету від нападу під час збройного конфлікту ви можете згадати? Якими є наслідки цього?
- Як гадаєте, чи є різниця між особливостями захисту цивільного населення під час збройного конфлікту, що супроводжується воєнними діями, та ситуацією окупації території іншою державою?

Після обговорення вчитель коротко надає інформацію про визначення «режим окупації» та його особливості. Важливо не вдаватися до надмірної деталізації, навіть якщо в учнів виникне багато запитань. Підкресліть, що саме під час цього заняття всі матимуть можливість спробувати розібратися з цими особливостями.

Крок 2 (20 хв.)

1. Об'єднайте учасників у чотири групи. Кожна група отримує картку з назвою категорії цивільних осіб (жінки, діти, журналісти, особи з інвалідністю).
2. Надайте кожній групі відповідну частину фрагменту Додатку 4 (інформацію про дітей групі, яка буде працювати з ними тощо). Запропонуйте учням ознайомитися з наданим текстом, долучити власний досвід і знання, власну точку зору та інформацію, яку вони мають окрім Додатку, для заповнення наступної таблиці.

Категорія осіб: _____

Захист/гарантії ситуації під час воєнних дій	Захист/гарантії під час окупації

3. Методом «світового кафе»³ групи мають представити одна одній результати своєї роботи, відповісти на запитання, вислухати коментарі.
4. Поставте завдання учням/ученицям за результатами роботи в міні-групі та ознайомленням з роботою інших груп виокремити спільне щодо режиму захисту категорій / у двох режимах. В чому полягають відмінності? Після обговорення роздайте всім учням частину Додатку 4, де міститься загальна інформація; наведіть із неї ті думки, які не озвучувались учнями.
5. Коротко підсумуйте результати обговорення, нагадайте про базові принципи та ключові норми МГП, які регламентують і гарантують захист особам під час збройних конфліктів. Підкресліть, що і воєнні дії, і режим окупації є формами збройного конфлікту, який підпадає під регулювання нормами МГП.

Крок 3 (15 хв.)

1. Організуйте обговорення поняття «окупація». Спитайте учнів:

- Де, окрім цього заняття, ви вже зустрічалися з цим терміном?
- Чи потрібно державі-окупанту дотримуватися певних правил? Чому?
- Чим може завершитися режим окупації?

2. Об'єднайте учасників у міні-групи (всього 9 правил, відповідно від розміру класу – 4, 3, 2 учня). Кожна група отримує одне правило з IV Женевської конвенції (1949 р.) щодо зобов'язань держави-окупанта (Додаток 5). На основі отриманого правила необхідно пояснити, в чому полягає сутність зобов'язання держави-окупанта та якою, на їхню думку, є причина ухвалення цього правила.
3. Міні-групи представляють свої результати. Учитель організовує коротке обговорення результатів роботи груп.

Крок 4. Підсумкове обговорення (5 хв.)

Організуйте рефлексію вивчення теми.

³ Метод Світове кафе <https://cutt.ly/pQThgIP>

Варіант 1. Запропонуйте заповнити таблицю «Бортовий журнал»:

Найважливішим, про що я дізнався/дізналася сьогодні, є...	Тепер я знаю, що...

Варіант 2. У більш підготовленому класі можна організувати міні-дискусію «Займи позицію»⁴:

МГП є ефективним у захисті цивільного населення під час збройного конфлікту, тому що...

Цивільне населення під час збройного конфлікту та під час перебування під окупацією іноземною державою залишається незахищеним, тому що...

Група 1.

Жодна особа, що перебуває під захистом, не може бути покарана за правопорушення, якого вона не вчинила особисто. Колективні покарання, так само як і будь-які залякування чи терор, забороняються.

Група 2.

Високі Договірні Сторони спеціально дають згоду на те, що їм забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення, медичні чи наукові дослідження, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше brutальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей.

Група 3.

Репресалії стосовно осіб, які перебувають під захистом, та їхнього майна забороняються.

Група 4.

Захоплення заручників забороняється.

Група 5.

Пограбування забороняються.

Група 6.

Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Група 7.

Будь-які заходи, що мають на меті спричинити безробіття або обмежити можливості працевлаштування для робітників окупованої території, щоб примусити їх працювати на окупаційну державу, забороняються.

Група 8.

Будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб, держави або інших громадських установ, соціаль-

⁴ Метод Займи позицію <https://cutt.ly/cQThzy2>

них або кооперативних організацій, забороняється, за винятком випадків, коли це необхідно для проведення воєнних операцій.

Група 9.

Ув'язнення в приміщенні без денного світла та в цілому всі форми жорстокості без винятків забороняються.

1. Ремонт цивільними особами бойової техніки на значній відстані від зони ведення військових дій.
2. Підготовка цивільною особою підлітків як диверсійної групи для підриву мосту.
3. Встановлення цивільною особою мін у зоні воєнних дій.
4. Розмінування цивільною особою території в зоні ведення воєнних дій в інтересах однієї зі сторін збройного конфлікту.
5. Доставка цивільною особою амуніції для сторони збройного конфлікту безпосередньо в зону воєнних дій.
6. Перевезення цивільним водієм боєприпасів з одного складу на інший, розташованих на відстані 100 км від зони воєнних дій.
7. Виготовлення цивільною особою боєприпасів з метою продажу без наміру їх конкретного застосування в збройному конфлікті.
8. Закупівля цивільною особою продовольства для сторони збройного конфлікту.
9. Стрілянина цивільної особи зі снайперської гвинтівки по іншим цивільним особам в зоні збройного конфлікту в інтересах однієї зі сторін конфлікту.
10. Керування цивільною особою автомобілем з установкою залпового огню під час нападу на супротивника.
11. Охорона цивільною особою взятого в полон ворожого військового персоналу, щоб перешкодити його звільненню противником силовими методами.
12. Електронне втручання цивільною особою у військові комп'ютерні мережі противника, чи то за допомогою мережових атак (CNA) або використання ворожих комп'ютерних мереж в своїх інтересах.
13. Пограбування банку в зоні ведення воєнних дій.
14. Збирання інформації цивільною особою щодо розташування збройних підрозділів з метою вказати їх місце розташування атакуючим ворожим силам.
15. Виконання функцій спостерігача цивільною особою при організації засідки.
16. Підвезення і приготування їжі цивільною особою для збройних сил сторони конфлікту.

1. Ремонт цивільними особами бойової техніки на значній відстані від зони ведення воєнних дій (не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях).
2. Підготовка цивільною особою підлітків як диверсійної групи для підриву мосту (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
3. Встановлення цивільною особою мін у зоні воєнних дій (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
4. Розмінування цивільною особою території в зоні ведення воєнних дій в інтересах однієї зі сторін збройного конфлікту (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
5. Доставка цивільною особою амуніції для сторони збройного конфлікту безпосередньо в зону воєнних дій (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
6. Перевезення цивільним водієм боєприпасів з одного складу на інший, розташованих на відстані 100 км від зони воєнних дій (не є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
7. Виготовлення цивільною особою боєприпасів з метою продажу без наміру їх конкретного застосування в збройному конфлікті (не є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
8. Закупівля цивільною особою продовольства для сторони збройного конфлікту (не є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
9. Стрільництво цивільної особи зі снайперської гвинтівки по іншим цивільним особам в зоні збройного конфлікту в інтересах однієї зі сторін конфлікту (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
10. Керування цивільною особою автомобілем з установкою залпового огню під час нападу на супротивника (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
11. Охорона цивільною особою взятого в полон ворожого військового персоналу, щоб перешкодити його звільненню противником силовими методами (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
12. Електронне втручання цивільною особою у військові комп'ютерні мережі противника, чи то за допомогою мережових атак (CNA) або використання ворожих комп'ютерних мереж у своїх інтересах (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
13. Пограбування банку в зоні ведення воєнних дій (не є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
14. Збирання інформації цивільною особою щодо розташування збройних підрозділів з метою вказати їх місце розташування атакуючим ворожим силам (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
15. Виконання функцій спостерігача цивільною особою при організації засідки (є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).
16. Підвезення і приготування їжі цивільною особою для збройних сил сторони конфлікту (не є безпосередньою участю цивільних осіб у воєнних діях).

Загальний захист

Стаття 8 (IV ЖК)

Особи, які перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком, від прав, які їм забезпечують ця Конвенція та спеціальні угоди, згадані в попередній статті, якщо такі є.

Стаття 10 (IV ЖК)

Положення цієї Конвенції не перешкоджають гуманітарній діяльності, яку Міжнародний комітет Червоного Хреста чи будь-яка інша безстороння гуманітарна організація, за згодою заінтересованих сторін конфлікту, можуть здійснювати для захисту цивільних осіб та надання їм допомоги.

Стаття 16 (IV ЖК)

Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням.

Стаття 17. Роль цивільного населення й товариств допомоги (Протокол I)

1. Цивільне населення ставиться з повагою до поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, навіть якщо вони належать до супротивної сторони, і не допускає щодо них актів насильства. Цивільному населенню й товариствам допомоги, таким як національні товариства Червоного Хреста, дозволяється, навіть з їх власної ініціативи, підбирати поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, та доглядати їх навіть на захопленій чи окупованій території. Ніхто не може зазнавати утисків, переслідування, засудження або покарання за такі гуманні дії.
2. Сторони, що перебувають у конфлікті, можуть звертатися до цивільного населення або товариств допомоги, зазначених у пункті 1, з проханням підбирати поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, та доглядати їх, розшукувати мертвих і повідомляти про їх місцезнаходження; вони забезпечують захист і необхідне сприяння тим, хто відгукується на їх звернення. Якщо супротивна сторона встановлює чи відновлює контроль над територією, то ця сторона надає такий самий захист і сприяння доти, доки вони необхідні.

Група 1. Жінки

Стаття 8 (IV ЖК)

Особи, які перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком, від прав, які їм забезпечуються

Стаття 27 (IV ЖК)

...Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність.

Стаття 89 (IV ЖК)

... Вагітні, жінки, що годують дітей груддю та діти до п'ятнадцяти років повинні отримувати додаткові харчі залежно від їхніх фізіологічних потреб.

Стаття 75. Основні гарантії (Протокол I)

5. Жінки, свобода яких обмежується з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для чоловіків. Вони перебувають під безпосереднім наглядом жінок. Однак у випадках, коли затримуються чи інтернуються сім'ї, їх, за можливості, розміщують в одному й тому самому місці й утримують як окремі сім'ї.

Стаття 76. Захист жінок (Протокол I)

2. Справи вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать, які піддаються арешту, затриманню чи інтернуванню з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, розглядаються в першочерговому порядку.

3. Максимально можливою мірою сторони, що перебувають у конфлікті, прагнуть уникати винесення смертних вироків за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом, щодо вагітних жінок або матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать. Смертний вирок за такі правопорушення не виконується щодо таких жінок.

Група 2. Діти

Стаття 24 (IV ЖК)

Сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями.

Стаття 77. Заходи для захисту дітей (Протокол I)

1. Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини.

2. Сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні із числа осіб, які досягли п'ятнадцятирічного віку, але яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, сторони, що перебувають у конфлікті, прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку.

4. У разі арешту, затримання чи інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, діти утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих, крім тих випадків, коли сім'ї розміщуються окремо, як це передбачено пунктом 5 статті 75.

5. Смертний вирок за правопорушення, пов'язане зі збройним конфліктом, не виконується щодо осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку на той час, коли це правопорушення було вчинено.

Стаття 78. Евакуація дітей (Протокол I)

1. Жодна сторона, що перебуває в конфлікті, не вживає заходів щодо евакуації дітей, крім як своїх власних громадян в іноземну державу, за винятком випадків, коли йдеться про тимчасову евакуацію, необхідну з невідкладних причин, пов'язану зі станом здоров'я чи лікуванням дітей або, якщо вони не перебувають на окупованій території, з їх безпекою. У разі, коли можуть бути знайдені батьки чи законні опікуни, вимагається їхня письмова згода на таку евакуацію. Якщо такі особи не можуть бути знайдені, вимагається письмова згода на евакуацію від осіб, які за законом або звичаєм несуть головну відповідальність за опіку над дітьми. Будь-яка така евакуація проводиться під спостереженням держави-покровительки за погодженням із заінтересованими сторонами, тобто стороною, що здійснює евакуацію, стороною, що приймає дітей, і будь-якими сторонами, громадяни яких евакуюються.

2. У всіх випадках здійснення евакуації згідно з пунктом 1 навчання кожної дитини, включаючи її релігійне й моральне виховання згідно з бажанням її батьків, здійснюється, поки вона перебуває в евакуації, максимально можливою мірою безперервно.

3. З метою полегшення повернення у свої сім'ї й у свою країну дітей, евакуйованих згідно з цією статтею, на кожну дитину заповнюється картка з фотографіями, яку вони надсилають у Центральне довідкове агентство Міжнародного комітету Червоного Хреста. У кожній картці міститься детальна інформація. Зокрема

прізвище та ім'я, стать і національність, рідна мова дитини; інформація про батьків та родичів; інформація про стан здоров'я та розпізнавальні прикмети; дата й місце, де була знайдена дитина, дата виїзду дитини із своєї країни й назва місця, звідки вона виїхала тощо. У разі смерті дитини до її повернення – дата, місце й обставини смерті та місце її поховання.

Група 3. Журналісти

Стаття 79. Заходи щодо захисту журналістів (Протокол I)

1. Журналісти, що перебувають у небезпечних професійних відраджень у районах збройного конфлікту, розглядаються як цивільні особи у значенні пункту 1 статті 50.
2. Як такі вони користуються захистом згідно з Конвенціями й цим Протоколом за умови, що вони не чинять дій, несумісних з їх статусом цивільних осіб, і без шкоди праву воєнних кореспондентів, акредитованих при збройних силах, на статус, передбачений статтею 4 а (4) Третьої конвенції.
3. Вони можуть отримувати посвідчення особи згідно зі зразком, що наводиться в Додатку 2 до цього Протоколу. Це посвідчення, що видається урядом держави, громадянином якої є журналіст, або на території якої він постійно проживає, або в якій перебуває інформаційне агентство, де він працює, підтверджує статус його пред'явника як журналіста.

Декларація про безпеку журналістів і працівників засобів масової інформації в ситуаціях збройного конфлікту (Репортери без кордонів)

1. Журналісти, техніка й обладнання засобів масової інформації не повинні бути об'єктом нападу чи репресалій. Засоби масової інформації повинні користуватись імунітетом проти воєнного нападу та репресалій, окрім як у випадках, коли вони стали вчиняти або закликати вчиняти діяння, що суперечать міжнародному гуманітарному праву, акти геноциду або акти насильства проти осіб і об'єктів, що перебувають під захистом.
2. Заборонено нападати на місця, де збираються журналісти, де би такі місця не знаходилися.
3. Журналісти повинні утримуватися від будь-яких дій або діяльності, несумісної з їх статусом цивільних осіб.
4. Навіть якщо засоби масової інформації використовуються в цілях пропаганди, вони не є військовими цілями; вони не відповідають критеріям «ефективний внесок у військові дії», а також «явна військова перевага» передбаченим § 2 статті 52 I Додаткового Протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. Відповідно, засоби масової інформації, які використовуються для цілей пропаганди, не можуть бути атакованими, ні

знищеними повністю або частково, ні взяті в полон або нейтралізовані.

Група 4. Особи з інвалідністю

Стаття 16 (IV ЖК)

Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням.

Стаття 18 (IV ЖК)

Цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебувають під їхнім захистом.

Стаття 20 (IV ЖК)

Особи, які займаються регулярно й виключно обслуговуванням та адмініструванням цивільних лікарень, у тому числі персонал, призначений для пошуку, підбирання, транспортування та лікування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей, користуються повагою та перебувають під захистом.

Стаття 22 (IV ЖК)

Літальні апарати, призначені виключно для транспортування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей або для транспортування медичного персоналу й санітарного майна, не можуть бути атаковані, натомість користуються повагою, коли вони летять на висоті, в час та за маршрутами, які спеціально погоджені всіма заінтересованими сторонами конфлікту.

Група 1.

Держава-окупант не має права примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах.

Група 2.

Будь-які заходи, що мають на меті спричинити безробіття чи обмежити можливості працевлаштування для робітників окупованої території, щоб примусити їх працювати на окупаційну державу, забороняються.

Група 3.

Держава-окупант зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичним матеріалом; зокрема постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо.

Група 4.

Держава-окупант зобов'язана за допомогою всіх наявних засобів і в співробітництві з державними та місцевими органами влади забезпечувати та підтримувати діяльність медичних і лікарняних установ, а також забезпечити та підтримувати на окупованій території умови, задовільні з погляду охорони здоров'я та санітарії, зокрема вдаючись до вживання та проведення профілактичних і запобіжних заходів, необхідних для запобігання поширенню інфекційних захворювань та епідемій. Медичному персоналу усіх категорій буде дозволено виконувати свої обов'язки.

Група 5.

Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Група 6.

Держава-окупант повинна дозволити релігійним служителям надавати духовну підтримку їхнім одновірцям.

Група 7.

Держава-окупант не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує.

Група 8.

Держава-окупант повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту.

Група 9.

Держава-окупант повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона за будь-яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій.

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 8.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:
Хто несе відповідальність, і яку саме, за порушення норм міжнародного гуманітарного права?

Ключові поняття та ідеї

Агресія. Міжнародні злочини.
Юридичні наслідки порушення міжнародного гуманітарного права для індивідів та держав.

Очікувані освітні результати:

Називати види міжнародних злочинів.

Застосовувати поняття: «агресія», «злочин агресії», «воєнні злочини», «злочини проти людяності», «злочин геноциду».

Пояснювати різницю між відповідальністю держави за порушення МГП та міжнародною кримінальною відповідальністю індивідів за воєнні злочини, сутність міжнародно-правового обов'язку держави щодо дотримання МГП.

Наводити приклади злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину геноциду та відповідальності за них.

Розповідати про роль міжнародних кримінальних судів і трибуналів у притягненні до відповідальності за міжнародні злочини.

Висловлювати власне ставлення до принципу невідворотності покарання за воєнні злочини та інші грубі порушення прав людини у період збройних конфліктів.

Орієнтовна тривалість заняття

90 хв. (45 хв. x 2 заняття)

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права є у край складним завданням. Найбільш страшні та масові злочини вчиняються під час збройного конфлікту. Тому важливим завданням є забезпечити відповідальність держави та невідворотність покарання фізичних осіб за найбільш серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права несуть держави та індивіди. Держави – за недотримання норм міжнародного гуманітарного права, індивіди – за міжнародні злочини.

Учні мають розуміти різницю між відповідальністю держав і відповідальністю індивідів за підставами, формами та наслідками відповідальності.

Важливо звернути увагу на зобов'язання держави щодо забезпечення дотримання МГП всіма особами, що перебувають під її юрисдикцією, та її обов'язок притягнути до відповідальності за воєнні злочини.

Учні/учениці повинні вміти розрізняти злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду.

Також слід звернути окрему увагу на систему міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а також провадження у Міжнародному кримінальному суді щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних на території України в період збройного конфлікту з 2014 року.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Міжнародно-правовий обов'язок щодо дотримання МГП несуть держави. Держава зобов'язана вживати заходів щодо попередження порушень МГП. Стосовно МГП це стосується насамперед збройних сил.

Важливо зауважити, що держави несуть відповідальність за інші порушення міжнародного права, зокрема за порушення імперативних норм міжнародного права, тобто за агресію. Але норми, які забороняють агресію та встановлюють відповідальність держави, стосуються інших галузей міжнародного права не входять до міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права.

Саме на держави покладається відповідальність за порушення норм МГП. Держава несе відповідальність за порушення МГП, вчинені усіма гілками влади та особами, що знаходяться під її владою чи контролем. Зокрема, вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил. Відповідальність держав має свої особливості. Вона включає матеріальну відповідальність (репарацію, реституцію) та політичну відповідальність.

На сторони збройного конфлікту нормами МГП також покладається обов'язок притягнути осіб, винних у порушеннях МГП, до відповідальності. Тому національне законодавство містить в обов'язковому порядку норми про відповідальність за порушення МГП.

За серйозні порушення МГП (воєнні злочини) передбачається кримінальна відповідальність. В Україні вона регулюється статтями Кримінального Кодексу.

Окрім кримінальної відповідальності індивіда на національному рівні існує міжнародна кримінальна відповідальність індивіда.

Тобто існує два види міжнародної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права: 1) міжнародна відповідальність держави, 2) міжнародна кримінальна відповідальність індивіда.

МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ІНДИВІДІВ

Притягнення до відповідальності за воєнні злочини – це обов'язок держави. У разі, якщо держава не бажає або не може притягнути осіб, винних у порушенні МГП, до відповідальності на національному рівні, застосовується відповідальність індивідів на міжнародному рівні.

У міжнародному праві існує інститут міжнародної кримінальної відповідальності індивідів, який дозволяє притягати осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів. Особливістю цього інституту є те, що притягнення до відповідальності здійснюється міжнародними кримінальними судами чи трибуналами, а склади цих злочинів визначені у міжнародно-правових джерелах, перш за все у статутах міжнародних кримінальних судів чи трибуналів. Компетенція чинного Міжнародного кримінального суду заснована на Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998).

Тобто і визначення складу міжнародних злочинів, і механізм притягнення до відповідальності має міжнародний характер і регулюється міжнародним кримінальним правом.

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

У міжнародному праві існує чотири склади міжнародних злочинів. Це *злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду*. Безпосередньо зі збройним конфліктом пов'язані злочин агресії та воєнні злочини. Водночас злочини проти людяності та злочини геноциду також відбуваються під час збройного конфлікту.

На осіб, що скоїли міжнародні злочини, поширюється кримінальна юрисдикція будь-якої держави на основі принципу універсальної юрисдикції.

Злочин агресії включає планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка може фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними чи воєнними діями держави, акта агресії, що за своїм характером, серйозністю або масштабами є грубим порушенням Статуту ООН. Акт агресії є застосуванням збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави, будь-яким чином несумісне зі Статутом ООН.

Злочин геноциду полягає у діях, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Склад цього злочину визначено у ст. 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочини проти людяності полягають у широкомасштабному або систематичному нападі на будь-яких цивільних осіб з метою проведення політики держави або організації, спрямованої

на скоєння такого нападу, або з метою сприяння такій політиці. Склад цього злочину визначено у ст. 7 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Воєнними злочинами є серйозні порушення МГП, за які міжнародним правом передбачена кримінальна відповідальність конкретних індивідів. Воєнні злочини – це серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949 р.) у сенсі ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, ст. 85 ДП I.

Воєнні злочини можуть бути вчинені лише під час збройного конфлікту: як міжнародного, так і неміжнародного. Тобто кваліфікація воєнного злочину можлива лише за наявності збройного конфлікту.

Найповнішою кодифікацією воєнних злочинів, що містить понад 50 окремих складів, є ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

МІЖНАРОДНІ КРИМІНАЛЬНІ СУДИ ТА ТРИБУНАЛИ

Для притягнення індивідів до міжнародної кримінальної відповідальності створюються міжнародні суди та трибунали. Історія людства знає п'ять таких інституцій.

Чотири з них носили тимчасовий характер і створювались у певній ситуації та на певний термін.

- Міжнародний військовий трибунал для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі (Нюрнберзький трибунал, 1945 р.);
- Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал, 1946 р.);
- Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року (Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії);
- Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав, в період з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 року (Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди 1994 р.).

Саме в повних назвах цих трибуналів відображена їхня предметна юрисдикція та персональна юрисдикція.

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, створений у 1993 р. (Гаага, Нідерланди) завершив свою роботу у 2017 році. За час роботи МКТЮ були висунуті звинувачен-

ня щодо 161 особи, 90 з них засуджені за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид (Сребрениця). Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, створений у листопаді 1994 року (м. Аруші, Танзанія), завершив свою роботу у 2015 році. За час роботи МКТР були висунуті звинувачення у геноциді тутсі та злочинах проти людяності 90 особам. 75 з них було притягнуто до відповідальності, 73 звинувачено в суді. 9 визнали себе винними, а 14 – виправдано. Для завершення справ трибуналів щодо Югославії та Руанди був створений Міжнародний остаточний механізм для кримінальних трибуналів.

У 1998 році був заснований постійнодіючий Міжнародний кримінальний суд, до юрисдикції якого входять усі чотири склади міжнародних злочинів.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду базується на принципі компліментарності. Пріоритет і зобов'язання притягнення до відповідальності за міжнародні злочини належать перш за все державі, на території якої були здійснені ці злочини. Якщо ця держава не притягує таких осіб до відповідальності, застосовується юрисдикція Міжнародного кримінального суду за її наявності.

Стаття 8 Римського статуту передбачає, що суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, зокрема якщо вони скоєні в межах плану або політики, або при великомасштабному скоєнні таких злочинів. Воєнні злочини, щодо яких Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію, розподіляються на чотири категорії:

- серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. (вчиняються під час міжнародних збройних конфліктів);
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у межах, встановлених міжнародним правом;
- у випадку збройного конфлікту неміжнародного характеру серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., якщо вони здійснені щодо осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, включаючи військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених з ладу в результаті хвороби, поранення, утримання під вартою або з будь-якої іншої причини;
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в межах, встановлених міжнародним правом¹.

Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних

¹ ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду // <https://cutt.ly/AQR0WH1>

на території України, відповідними постановами Верховної Ради України.

Процедура розгляду справи у Міжнародному кримінальному суді є тривалою та багатоступовою. Першим етапом є проведення попереднього розслідування ситуації в Україні Прокурором Міжнародного кримінального суду. Результати розслідування відображаються у щорічних Попередніх звітах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду. У 2020 р. перший етап було завершено, справа передана до Палати попереднього провадження для дозволу на порушення повноцінного розслідування⁴.

У Попередніх звітах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду надано кваліфікацію збройного конфлікту на території України.

У рамках проведення попереднього розслідування ситуації в Україні, Прокурор Міжнародного кримінального суду досліджує докази щодо припустимих злочинів, до яких належать: зникнення та вбивства, жорстоке поводження, примусовий призов жителів Криму на службу в збройних силах Російської Федерації, порушення права на справедливе і нормальне судочинство, переміщення частини цивільного населення Російської Федерації в Крим і частини населення Криму за межі його території, захоплення майна, утиск кримських татар у Криму; у період збройного конфлікту на Сході України – вбивства, руйнування цивільних об'єктів, утримання під вартою, тортури та жорстоке поводження, сексуальні та гендерні злочини, зникнення.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Геноцид. Глосарій проекту «Минуле /Майбутнє/Мистецтво». URL: <https://cutt.ly/lQTdTaJ>
2. Звіт офісу прокурора Міжнародного кримінального суду попереднього розслідування щодо ситуації в Україні. URL: <https://cutt.ly/PQTdhGz>
3. Звіт офісу прокурора Міжнародного кримінального суду попереднього розслідування щодо ситуації в Україні. 2020 р. URL: <https://cutt.ly/zQTdjQo>
4. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України / О. Одегов, Н. Гриценко; за заг. ред. В. Щербаченка. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». – Київ, 2018. 64 с. URL: <https://cutt.ly/eQTdlQN>

5. Злочини проти людяності. Глосарій проекту «Минуле / Майбутнє/Мистецтво». URL: <https://cutt.ly/zQTdYuO>
6. Короткий Т., Неділько Б. Україна і Міжнародний кримінальний суд: двадцять складних питань і простих відповідей URL: <https://cutt.ly/EQTddJW>
7. Короткий Т. Міжнародний кримінальний суд: «Ситуація в Україні» - наступний крок URL: <https://cutt.ly/aQTdgHU>
8. Короткий Т. Міжнародний кримінальний суд: «Ситуація в Україні» - наступний крок URL: <https://cutt.ly/RQTdcuI>
9. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська Спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://cutt.ly/gQR6C22>
10. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. URL: <https://cutt.ly/jQTwyYZ>
11. Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму URL: (перша частина); <https://cutt.ly/pQTdb8I>
12. Назарчук І. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? URL: <https://cutt.ly/8QTdmhf>
13. Назарчук І. Іловайська трагедія: юристи розповідають про злочини воєнні та військові URL: <https://cutt.ly/6QTdQRl>
14. Порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. в період збройного конфлікту на території України: фаховий погляд. URL: <https://cutt.ly/kQTdEpc>
15. Штогрін І. Обстріли медиків. Чи зможе Україна довести, що це порушення міжнародного гуманітарного права?. URL: <https://cutt.ly/mQTdvnb>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина І

Крок 1 (10 хв.)

Повідомте тему заняття.

Нагадайте учням, що під час вивчення курсу правознавства вони знайомилися з поняттям юридичної відповідальності та класифікацією співучасників злочину – виконавець, організатор, посібник, підбурювач. Також попросіть учнів пригадати категорії учасників збройного конфлікту. Дайте визначення воєнного злочину (можна вивести текст на екран або написати визначення зазрані на аркуші паперу чи на дошці):

Воєнний злочин – серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, за які на міжнародному та національному рівні встановлена кримінальна відповідальність фізичних осіб. Належить до міжнародних злочинів, за які будь-яку особу може притягувати до відповідальності будь-яка держава.

Організуйте дискусію за методом «Займи власну позицію»² щодо питання «Хто має нести відповідальність за воєнні злочини?». Запропонуйте учням визначитися з власною відповіддю, бути готовими аргументувати її та зайняти місце біля відповідної таблички: «Ті, хто віддавали злочинні накази», «Ті, хто виконували злочинні накази», «Ті, хто віддавали злочинні накази, і їх виконавці».

Після вправи вислухайте 1–2 учнів від кожної групи (якщо біля деяких табличок не виявиться тих, хто підтримує таку відповідь, запитайте, якими можуть бути аргументи прихильників цих позицій).

Поясніть, що під час заняття учні зможуть з'ясувати, хто і яку саме відповідальність несе за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Крок 2 (30 хв.)

1 етап

Поясніть, що після Голокосту, скоєного нацистською Німеччиною та її союзниками під час Другої світової війни, світова

спільнота, а саме Генеральна Асамблея ООН, ухвалила резолюцію, яка підтвердила, що геноцид є злочином за міжнародним правом. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН уклала Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, де вперше було визнано злочин геноциду як міжнародний злочин. Ця Конвенція засуджує геноцид і визначає його як злочин, що не має виправдання.

Зверніть увагу учнів, що після Другої світової війни міжнародна спільнота прикладала багато зусиль як у боротьбі за мир, так і щодо покарання за міжнародні злочини – воєнні злочини, злочини проти людяності, злочин геноциду.

2 етап.

Проведіть вправу методом «Ажурна пилка»/Джиг-со у скороченому варіанті³. Об'єднайте учнів у 4 групи. Кожна група отримує для опрацювання одне з понять міжнародного права (Додаток 1).

Поставте питання:

- Які основні ознаки поняття вказано в описі?
- Яким чином це поняття пов'язано з суттю МГП – гуманістичною та відповідальністю за порушення МГП?
- Які історичні приклади можна навести до цього поняття?

Встановіть час для роботи в групах – 5 хв.

По завершенні поділіть учнів на нові групи та встановіть час для ознайомлення з усіма 4 поняттями шляхом взаємної розповіді – 10 хв. Попросіть учасників/учасниць від кожної групи записати поняття на дошці.

3 етап.

Поясніть, що задля притягнення до відповідальності за міжнародні злочини під час збройних конфліктів застосовувалися спеціальні міжнародні судові органи – міжнародні військові (кримінальні) трибунали та суди.

Роздайте у кожну групу для опрацювання історичну довідку про окремі трибунали (Додаток 2). Визначте час на роботу – 7 хв.

² Метод Займи позицію <https://cutt.ly/cQThzy2>

³ Метод Ажурна пилка // <https://cutt.ly/mWLaENC>

Поставте питання:

- Яка причина створення міжнародного трибуналу?
- Порухення яких норм міжнародного кримінального права розглядалося?
- Поясніть, яке значення мав міжнародний трибунал?

4 етап

Надайте кожній групі час для презентації результатів роботи – до 3 хв.

За потреби зробіть додаткові коментарі.

Крок 3 (5 хв.)

Проведіть загальне обговорення методом незавершеного речення: «Важливість діяльності та рішень міжнародних трибуналів полягає...»

Частина II

Крок 1 (25 хв.)

1 етап

Актуалізуйте тему збройного конфлікту, попросіть дати відповідь на запитання:

- Якими можуть бути причини вчинення воєнних злочинів під час збройних конфліктів?
- Яким чином можна запобігти воєнним злочинам у ході збройного конфлікту?
- За яких умов можна запобігти воєнним злочинам?

У разі виникнення складнощів при відповіді на перше запитання допомагайте учням висловитися щодо таких можливих причин, як незнання норм МГП, можливу чи уявну безкарність, злочинні накази, непідконтрольність учасників бойових дій, знецінення людського життя в умовах жорстокості та смерті тощо⁴.

Повідомте, що метою заняття є з'ясувати питання відповідальності за злочини, пов'язані з серйозними порушенням міжнародного гуманітарного права.

⁴ Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська Спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://cutt.ly/gQR6C22>

Коротко розкажіть про створення та діяльність Міжнародного кримінального суду.

2 етап

Об'єднайте учнів у групи та дайте на опрацювання інформацію стосовно юрисдикції Міжнародного кримінального суду (Додаток 3). Поясніть поняття «юрисдикція».

Юрисдикція (лат. *jurisdictio*, від *jus (juris)* – право + *dico* проголошую): повноваження, коло питань, які може розглядати певний суд

Попросіть учнів відповісти на запитання:

- Якою є особливість юрисдикції Міжнародного кримінального суду?
- У яких випадках Міжнародний кримінальний суд починає розгляд справ?

3 етап

Об'єднайте учнів/учениць у кілька малих груп. Запропонуйте опрацювати Додаток 5 та повідомлення ЗМІ (Додаток 4), одночасно дати відповіді на запитання:

- Про що йдеться у повідомленні?
- В якій країні та в який час було скоєно злочини?
- Які воєнні злочини, відповідно до Римського статуту⁵, зазначено в матеріалах?

Надайте можливість групам по черзі представити результат роботи. Зверніть увагу на те, що для згаданих злочинів не існує строку давності.

Крок 2 (15 хв.)

Запропонуйте учням у малих групах ознайомитися з повідомленням у ЗМІ, яке стосується справ України в Міжнародному кримінальному суді та повідомленнями про порушення МГП на тимчасово окупованих територіях України (Додаток 6). Спираючись на отримані знання обговорити та з'ясувати:

- Що може в наданих повідомленнях бути кваліфіковано як воєнні злочини? Чому?
- Які із зазначених у повідомленнях випадків можуть бути віднесені до компетенції Міжнародного кримінального суду?

⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

Попросіть групи представити результат роботи.

Крок 3 (5 хв.)

Підведіть підсумок заняття. Нагадайте ключове питання теми:

Хто несе відповідальність, і яку саме, за порушення норм міжнародного гуманітарного права?

Запропонуйте бажаним дати відповідь на це запитання, скориставшись методом ПРЕС⁶.

Агресія (від лат. *aggressio* – напад) – застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Агресія заборонена міжнародним правом і є міжнародно-протиправним діянням. Визначення та перелік дій, які кваліфікуються як акти агресії, визначено в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1974 р.⁷ За злочин агресії індивід може бути притягнений до міжнародної кримінальної відповідальності.

Воєнні злочини (англ. *war crimes*) – серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (договірного та звичаєвого), за які на міжнародному та національному рівні встановлена кримінальна відповідальність фізичних осіб. Належить до міжнародних злочинів, за які будь-яку особу може притягувати до відповідальності будь-яка держава (універсальна юрисдикція). Воєнні злочини можуть мати місце тільки в період збройного конфлікту та у зв'язку зі збройним конфліктом. Перелік діянь, які кваліфікуються як воєнні злочини, міститься у ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочини проти людяності (англ. *crimes against humanity*) – категорія міжнародних злочинів, що полягають у широкомасштабному або систематичному нападі на будь-яких цивільних осіб з метою проведення політики держави або організації, спрямованої на скоєння такого нападу, або з метою сприяння такій політиці. Перелік діянь, які кваліфікуються як злочини проти людяності, міститься у ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

До злочинів проти людяності належить будь-яке з таких діянь, що вчиняється в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, і якщо такий напад вчиняється свідомо: вбивство; винищення; поневолення; депортація або насильницьке переміщення населення; тюремне ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної волі на порушення основоположних норм міжнародного права; катування; згвалтування, сексуальне поневолення, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства співставної тяжкості; переслідування будь-якої групи або спільноти, що може бути ідентифікована за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або за іншими мотивами,

⁶ Метод ПРЕС <https://cutt.ly/LQTh7uJ>

⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text

які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом; насильницьке зникнення людей; злочин апартеїду; інші не-людські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному завданні сильних страждань, або серйозних тілесних ушкоджень, або серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Геноцид (англ. *genocide*) – міжнародний злочин, який полягає в діях, що вчиняються з наміром знищити повністю чи частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Норма, яка забороняє геноцид, належить до числа імперативних¹² норм міжнародного права. Закріплення злочину геноциду як окремого виду міжнародного злочину відбулося із прийняттям на Генеральній Асамблеї ООН Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948). Відповідно до ст. II Конвенції під геноцидом розуміються такі дії, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; умисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої. Конвенція 1948 р. встановлює міжнародно-правову відповідальність держави за порушення відповідних зобов'язань та обов'язок держав передбачити кримінальну відповідальність індивідів за злочин геноциду і можливість притягнення індивіда до відповідальності міжнародним кримінальним судом.

Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за геноцид з відповідними механізмами її реалізації була закріплена у ст. 4 (2) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, ст. 2 (2) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. У Римському статуті Міжнародного кримінального суду ст. 6 присвячена злочину геноциду.

⁸ Імперативна норма - це та, що приймається, приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустимо і яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носить такий же характер.

Міжнародний військовий трибунал (Міжнародний військовий трибунал для переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, Нюрнберзький трибунал). Створений Союзниками (Великобританія, СРСР, США, Франція) в 1945 р. на основі міжнародного договору для суду над головними воєнними злочинцями європейських країн осі. Трибунал є важливою складовою Нюрнберзьких процесів – низки військових трибуналів, що утворювались після Другої світової війни союзниками на основі міжнародного права та законів війни. Компетенція Трибуналу була визначена у Статуті та включала три складу злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Сторона обвинувачення висунула обвинувальні акти проти 24 основних воєнних злочинців і семи організацій: у злочинах проти миру – планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивних воєн, які також були війнами, що порушують міжнародні договори, угоди та зобов'язання; у воєнних злочинах – вбивства і жорстоке поводження з цивільним населенням на окупованих територіях і у відкритому морі, вивезення цивільного населення з окупованих територій у рабство та для інших цілей, вбивства та жорстоке поводження з військовополоненими і військовослужбовцями держав, з якими Німеччина перебувала в стані війни, а також з особами, що знаходилися в плаванні у відкритому морі, безцільне руйнування великих і малих міст і сіл, спустошення, не виправдані військовою необхідністю; у злочинах проти людяності – політика переслідування, репресій та знищення ворогів нацизму.

Більшість звинувачених була засуджена до страти або тривалих (аж до довічного) ув'язнень.

Під час процесу відбулося 403 відкритих судових засідання, на яких крім підсудних було допитано 116 свідків, розглянуто десятки тисяч письмових показів свідків і понад 4 тис. документів доказів. Цими доказами було встановлено жахливі злочини, вчинені підсудними проти миру, проти законів і звичаїв війни та проти людяності.

30 вересня та 1 жовтня 1946 року було оголошено Вирок Трибуналу. Трибунал визнав підсудних винними у здійсненні змови з метою підготовки і ведення агресивної війни, у злочинній агресії проти Австрії, Чехословаччини, Польщі, Данії, Норвегії, Бельгії, Югославії, Греції, СРСР та ряду інших держав; у скоєнні численних воєнних злочинів і найтяжчих злодіянь проти людяності. Було засуджено 12 осіб до смертної кари через повішення; 3 особи – до довічного ув'язнення; 4 особи – до тюремного ув'язнення. Трибунал

визнав злочинними організаціями керівний склад нацистської партії Німеччини, охоронні загони нацистської партії (СС), службу безпеки (СД) та державну таємну поліцію (гестапо).

Нюрнберзький трибунал став першим міжнародним кримінальним судом, який притягував до відповідальності індивідів за міжнародні злочини, визначені міжнародним правом. На основі складів цих злочинів, визначених у Статуті Трибуналу, уперше фізичні особи мали притягатися до кримінальної відповідальності за міжнародним правом і нести покарання за свої злочини. У Вироку Нюрнберзького трибуналу цей принцип виражено так: «Злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними суб'єктами, і лише через покарання фізичних осіб, які вчинили такі злочини, може бути забезпечено дотримання принципів міжнародного права».

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал, Токійський процес) – військовий трибунал, створений окупаційною владою США у 1946 р. для суду над воєнних злочинцями Японії, що проходив у Токіо з 1946 по 1948 рік. До його складу увійшли представники 11 держав: США, Китаю, Великої Британії, СРСР, Австралії, Канади, Франції, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін.

Обвинувачення відкрило справу, звинувативши 28 політичних і воєнних керівників Японії у злочинах проти миру, у воєнних злочинах і злочинах проти людства. Судовий розгляд тривав понад два з половиною роки, було заслухано 419 свідків та залучено 4 336 експонатів доказів, у тому числі заяви та свідчення 779 інших осіб.

Дотримуючись моделі Нюрнберзького процесу (Німеччина) обвинувачення встановило три широкі категорії. Звинувачення «класу А» – стосовно злочинів проти миру – мали бути пред'явлені вищим керівникам Японії, які планували та керували війною. Звинувачення «класу В та С» могли бути висунуті японцям будь-якого рангу, вони охоплювали звичайні воєнні злочини та злочини проти людства відповідно. На відміну від Нюрнберзького процесу, звинувачення у злочинах проти миру було обов'язковою умовою переслідування – Трибунал міг переслідувати лише тих осіб, чиї злочини включали злочини проти миру. Зрештою, в Токіо звинувачень «класу С» не висувалось. В обвинувальному акті було сформульовано 55 пунктів, які містять загальні обвинувачення всіх підсудних і вину кожного окремо.

За участь у підготовці та розв'язанні агресивної війни, за здійснення масового знищення мирного населення в окупованих країнах і полонених та інші злочини семи найбільшим злочинцям було винесено смертний вирок, 16 – довічне ув'язнення.

Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991, МКТЮ) – тимчасовий судовий орган ООН, створений для переслідування в судовому порядку осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права під час війн у колишньої Югославії: Боснії та Герцеговині (1992–1995), Хорватії (1991–1995), Косові (1998–1999), Македонії (2001).

МКТЮ був створений на основі резолюції РБ ООН 827 від 25.05.1993 відповідно до глави VII Статуту ООН і розташовувався у м. Гаага (Нідерланди). Компетенція Трибуналу полягала у визначенні індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочини проти людяності, визначені у Статуті Трибуналу, на території колишньої Югославії. МТБЮ став першим після Нюрнберзького та Токійського трибуналів міжнародним органом для розгляду справ про воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Обвинуваченими Трибуналу є, як правило, вищі посадові особи політичних структур, органів влади, армії, поліції республік колишньої Югославії. Трибунал висунув звинувачення щодо 161 особи. Наприкінці 2017 МКТЮ виніс вирок щодо останнього обвинуваченого – генерала Р. Младича, засудивши його до довічного ув'язнення. Трибунал припинив своє існування 31.12.2017. Загалом понад 80 осіб було визнано винними, більш як 20 обвинувачених виправдано, справи що до 13 осіб передано до національних судів, щодо 37 осіб звинувачення було відкликано або розгляд справи припинено.

МТКЮ кваліфікував різанину у Сребрениці в 1995 році як геноцид. Близько 30 особам були пред'явлені звинувачення в участі у геноциді або співучасті в геноциді. У справі Брджаніна Трибунал визначив, що «діяння являють собою злочин геноциду в тому випадку, якщо доведено, що обвинувачений не тільки хотів вчинити ці діяння, а й мав намір знищити повністю або частково певну національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку... Саме цей специфічний намір характеризує злочин геноциду».

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (МКТР) – тимчасовий міжнародний судовий орган, створений відповідно резолюції Ради Безпеки ООН у 1994 році (Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня до 31 грудня 1994 року).

Створення МКТР було зумовлено злочином геноциду, вчиненого у 1994 році етнічною групою хуту проти етнічної групи тутсі, коли на території Руанди загинуло від 700 тис. до 1 млн осіб. Цей Трибунал розташовувався у м. Аруша (Танзанія). Його юрисдикція обмежувалась діяннями, вчиненими в Руанді або руандійськими громадянами в сусідніх державах з 1 січня до 31 грудня 1994 р., і охоплювала три категорії злочинів, а саме: геноцид, злочини проти людяності та порушення ст. 3, загальної для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосуються захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

МКТР виніс вироки щодо 95 обвинувачених, 14 осіб було виправдано і звільнено, 10 – передано для здійснення правосуддя в національні суди. Серед обвинувачених Трибуналом були вищі посадові особи Руанди: прем'єр-міністр Ж. Камбанда, міністр інформації Е. Нійїтегека, глави адміністрацій, священики, редактори ЗМІ, керівники збройних формувань.

Перший судовий процес, над Жан-Полем Акайесу, почався в 1997 році, і вже в жовтні 1998 року Акайесу був засуджений до довічного ув'язнення, а Жан Камбанда (тимчасовий прем'єр-міністр) визнав себе винним. Особливий інтерес становить процес «ЗМІ ненависті»: за вчинення геноциду, підбурення до геноциду та злочини проти людяності до тривалих термінів тюремного ув'язнення було засуджено керівників радіо- і телекомпанії Ф. Нахіману та Ж.Б. Бараягвізу, а також директора і засновника газети «Кангура» Х. Нгезе. Вироки у справі «ЗМІ ненависті» є важливим прецедентом – вони започаткували розподіл між правом на свободу слова та підбурюванням до вчинення міжнародних злочинів.

Трибунал щодо Руанди є першим міжнародним трибуналом, який інтерпретував визначення геноциду, викладене у Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948), та виніс вироки за злочини геноциду. Він офіційно завершив свою роботу 31 грудня 2015 року, його функції було передано Міжнародному залишковому механізму для кримінальних трибуналів.

Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) має юрисдикцію щодо конкретних міжнародних злочинів (предметна юрисдикція), вчинених на певній території (територіальна юрисдикція) і стосовно певних осіб (персональна юрисдикція). Усі питання юрисдикції МКС визначені в Римському Статуті МКС.

1. МКС має предметну юрисдикцію щодо найтяжчих міжнародних злочинів: злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочинів агресії відповідно ст. 5 Римського Статуту. Склади цих злочинів безпосередньо містяться в Римському статуті (ст. 6–8 bis), а також деталізовані в окремому документі МКС «Елементи злочинів».
2. Персональна юрисдикція МКС поширюється тільки на індивідів, які вчинили міжнародні злочини та не були притягнені до кримінальної відповідальності на національному рівні. Держава взагалі не є суб'єктом міжнародної кримінальної відповідальності. Офіційний статус обвинуваченого (голова держави, член уряду, парламенту) не може бути підставою для уникнення кримінальної відповідальності.
3. Територіальна юрисдикція МКС поширюється перш за все на територію держав та їхніх громадян, що ратифікували Римський Статут. Юрисдикція МКС також поширюється на держави, які не ратифікували Римський статут, але зробили заяву про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду стосовно того чи іншого злочину відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту, як це зробила Україна.
4. МКС здійснює юрисдикцію відповідно до принципу компліментарності. Суть цього принципу – забезпечити, щоб відповідальність за здійснення правосуддя над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів проти міжнародного права, покладалася на судову систему відповідної держави. Відповідно до ст. 17 Римського статуту, МКС починає здійснювати свою кримінальну юрисдикцію лише тоді, коли встановлено, що відповідна держава не бажає або не може сама її реалізувати.
5. Будь-яка держава-учасниця Римського Статуту може передати Прокурору МКС запит на розгляд будь-якої ситуації щодо передбачуваного злочину, котрий належить до юрисдикції МКС, у т. ч. скоєного на території або громадянами іншої держави-учасниці Римського Статуту. Прокурор самостійно на підставі наявної в його розпорядженні інформації може розпочати слідство щодо передбачуваного або здійсненого злочину в юрисдикції МКС за умови санкції Палати попереднього провадження. РБ ООН на підставі Статуту ООН може передати Прокурору МКС ситуацію для розслідування і подальшого переслідування.

Томаса Лубанга засуджено до 14 років позбавлення волі⁹

(витяг)

Сьогодні Міжнародний кримінальний суд (МКС) оголосив про термін покарання засудженому Томасу Лубанзі. В середині березня 2012 року цей лідер одного з повстанських угруповань Демократичної Республіки Конго (ДРК) був визнаний винним у скоєнні воєнних злочинів, у тому числі – в причетності до вербування дітей у лави збройного угруповання. Сьогодні судді визначили Томасу Лубанзі покарання у вигляді позбавлення волі на 14 років.

Засуджений командував так званими «патріотичними силами звільнення Конго» в окрузі Ітурі під час громадянської війни в ДРК. Його визнано винним у скоєнні тяжких воєнних злочинів, зокрема у вербуванні й крадіжці дітей, серед яких були діти молодше 15 років. Він і члени його угруповання перетворювали малолітніх дітей на убивць, слуг і сексуальних рабів, використовували їх для участі в бойових діях у період з вересня 2002 по серпень 2003 року.

При визначенні міри покарання судді враховували тяжкість скоєних злочинів. Разом з тим, призначене покарання відображає й інші фактори, в тому числі те, що підсудний співпрацював з МКС і виявляв повагу до міжнародного правосуддя під час всього судового процесу. Раніше Прокурор МКС підкреслював, що вирок першому засудженому МКС – перемога міжнародного правосуддя і данина пам'яті дітям-солдатам.

Томас Лубанга став першим засудженим Міжнародного кримінального суду (МКС).

Суд у Гаазі засудив екс-ватажка конголезьких повстанців до 30 років в'язниці¹⁰

(витяг)

Міжнародний кримінальний суд у Гаазі визнав екс-ватажка конголезьких повстанців Боско Нтаганду винним у вбивствах, зґвалтуваннях і сексуальному рабстві. Його засудили до 30 років позбавлення волі.

Це максимальний вирок, який коли-небудь виносив цей суд. Утім, судді також мають право на призначення довічного покарання.

⁹ Томас Лубанга приговорен к 14 годам лишения свободы. *Новости ООН* // <https://cutt.ly/XWLaoiZ>

¹⁰ Суд у Гаазі засудив екс-ватажка конголезьких повстанців до 30 років в'язниці. *Deutsche Welle*. URL: <http://surl.li/xsec>

Нагадаємо, у липні судді МКС визнали Нтаганду винним у скоєнні воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Судді констатували, що в 2002–2003 роках, у розпал збройного протистояння в провінції Ітурі на північному сході ДР Конго, Нтаганда видавав накази «вчиняти напади та вбивати цивільних». Жертвами злочинних наказів колишнього польового командира конголезьких повстанців стали діти й навіть немовлята.

Загалом Боско Нтаганду визнали винним за 18 пунктами обвинувачення, з яких 13 – щодо воєнних злочинів, а 5 – щодо злочинів проти людяності. Сам Нтаганда заперечував усі звинувачення, наголошуючи, що він «солдат, а не злочинець».

Коли 1999 року спалахнув конфлікт у ДР Конго, Нтаганда, на прізвисько «Термінатор», був одним із польових командирів конголезьких повстанських формувань. За даними правозахисників, під час конфлікту, що вирував кілька років, загинуло понад 60 тисяч людей.

2006 року МКС звинуватив Нтаганду у воєнних злочинах. У 2013 році Нтаганда, якого розшукував МКС, сам здався.

ООН: війська уряду Сирії використали хімічну зброю майже три десятки разів¹¹

(витяг)

Війська влади президента Сирії Башара аль-Асада під час громадянської війни в цій країні вдавалися до використання хімічної зброї майже три десятки разів, зокрема і для вбивчого нападу у квітні, – заявила комісія ООН, що розслідує воєнні злочини в Сирії.

Як йдеться в найсвіжішому звіті Комісії ООН про розслідування щодо Сирії, одними з найпереконливіших доказів цього стосуються хімічної атаки 4 квітня по контрольованому супротивниками Асада місту Хан-Шейхун, унаслідок якої загинуло майже 90 цивільних мешканців, переважно жінок і дітей.

За даними розслідування, удар по місту в контрольованій повстанцями частині провінції Ідліб здійснив бойовий літак урядових військ, який скинув боеприпаси з отруйним газом зарином. Голова комісії Паулу Піньейру виключив можливість вини за цей напад самих повстанців, про що твердить влада Асада.

У звіті, вже 14-му від часу початку роботи комісії 2011 року, нараховано за цей період 33 випадки застосування хімічної зброї, з них 27 нападів здійснили саме урядові війська.

Уряд Асада весь час заперечує, що використовує хімічну зброю, але фахівці вже заявляли, що з аналізів, узятих у потерпілих і загиблих, впливає використання зарину саме промислового виробництва.

¹¹ ООН: війська уряду Сирії використали хімічну зброю майже три десятки разів. *Радіо Свобода* // <https://cutt.ly/cWLPn2B>

2013 року влада Сирії погодилася на міжнародну домовленість про те, щоб віддати її запаси хімічної зброї на знищення. Але підтвердженень, що були ліквідовані всі такі запаси, немає. І після завершення цієї операції надходять повідомлення про застосування такої зброї сирійськими урядовими військами.

Шрами Халабджі: хто дав хімічну зброю Саддаму?¹²

Джон Симпсон

(витяг)

Майже 25 років тому влада Іраку винищила тисячі своїх власних громадян, застосувавши хімічну зброю проти курдів у місті Халабджа. Можливо, скоро ми дізнаємося яка країна і навіть яке підприємство забезпечили Ірак хімікатами...

... Врятуватися від нервово-паралітичного газу та інших отруйних речовин було неможливо. Авіація Саддама Хусейна скинула на Халабджу хімічні заряди, щоб провчити курдів.

Раніше мені вже доводилося бачити результат хімічної атаки проти солдатів під час ірано-іракської війни, і це було жахливо. Але видовище того, що зробив нервово-паралітичний газ із абсолютно беззахисними людьми, у тому числі жінками і дітьми, було стократ гірше...

... Саддам Хусейн і його двоюрідний брат Алі Хасан аль-Маджид, відомий як «хімічний Алі», вирішили на прикладі курдів покарати всіх інших.

Іракські війська скинули на місто цілий «букет» різних отруйних речовин: нервово-паралітичні гази на зразок VX, іприт, зарин, табун і страшний за своєю дією, але досить примітивний гірчичний газ, відомий ще з Першої світової війни.

...«Буде важко домогтися, щоб імовірні виробники хімікатів, застосованих в Іраку, надали зразки для аналізу. Якби це сталося і вони [зразки] співпали з тими, що ми виявили в Халабджі, це стало б незаперечним доказом, яким треба було б зайнятися Міжнародному кримінальному суду та іншим інстанціям», – говорить британський фахівець.

¹² Симпсон Д. Шрами Халабджі: хто дав хімічну зброю Саддаму? Служба BBC // <https://cutt.ly/sWLPgOV>

ВИЗНАЧЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Воєнні злочини¹³ – такі порушення законів і звичаїв війни чи міжнародного гуманітарного права, за здійснення яких конкретні фізичні особи несуть кримінальну відповідальність. У 1945 році Статут Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу визначив воєнні злочини як „порушення законів і звичаїв війни”, зокрема вбивства, жорстоке поводження або депортація цивільного населення на окупованих територіях; вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими; вбивство заручників; розграбування суспільної чи приватної власності; безглузде знищення населених пунктів; руйнування, не спричинені військовою необхідністю.

У чотирьох Женевських конвенціях 1949 року названі такі воєнні злочини, як навмисне убивство; катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; навмисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва; завдання шкоди здоров'ю; незаконне, невмотивоване і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не викликані воєнною необхідністю; примушування цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої держави; позбавлення її прав на неупереджене і нормальне судочинство; незаконне депортування, переміщення цивільної особи; незаконний арешт цивільної особи; взяття заручників. Додатковий протокол I 1977 року розширив захист, наданий Женевськими конвенціями у випадку міжнародних конфліктів, включивши до числа серйозних порушень проведення медичних експериментів; перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, що торкається цивільного населення чи цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертних випадків, поранень серед цивільних осіб; віроломне використання на порушення статті 37 емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця; переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення всього чи частини населення окупованої території; невинуватана затримка репатріації військовополонених чи цивільних осіб; апартеїд; на-

¹³ Гнатовський М.М. Воєнні злочини // *Енциклопедія міжнародного права* : У 3 т. /редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Т. 1. А-Д. – К. : Академперіодика, 2014.

пад на історичні пам'ятники; позбавлення цивільних осіб права на неупереджене і нормальне судочинство. Женевські Конвенції і Додатковий протокол I зобов'язують держави переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у серйозних порушеннях, чи передавати таких осіб державі, готовій здійснити подібне переслідування.

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р., до воєнних злочинів строку давності не застосовуються.

1. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних?¹⁴

(витяг)

17 липня в Лимані на Донеччині поховали розвідника морської піхоти Дмитра Красногрудя (позивний «Мир»), який підірвався поблизу населеного пункту Зайцеве 13 липня. Також того дня загинув військовий медик – він намагався евакуювати загиблого командира розвідвзводу. Внаслідок обстрілу російських гібридних сил ще двоє українських військовослужбовців зі складу евакуаційної групи отримали поранення. Тіло 42-річного лейтенанта Дмитра Красногрудя вивезли на окуповану територію. Повернули після перемовин – лише через дві доби.

Обстріл російських гібридних сил, всупереч їхнім же гарантіям дотримання режиму тиші під час евакуації, нанесений ними удар по маркованій білими пов'язками та білими касками евакуаційній групі українських військових, актуалізували проблему воєнних злочинів – вкотре за час російської агресії проти України.

Першим на державному рівні на загибель медика ЗСУ відреагував міністр закордонних справ України. На брифінгу 14 липня Дмитро Кулеба, юрист-міжнародник за фахом, зазначив: «З юридичної точки зору, в цьому вбивстві є ознаки воєнного злочину, а з моральної точки зору, мова йде ні про що інше, як про акт варварства».

2. У Криму тривають порушення прав людини, переслідування журналістів і кримських татар¹⁵

(витяг)

Росія продовжує порушувати свої зобов'язання як держави, що окупує Крим. Таким є висновок доповіді Генерального секретаря ООН «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим і в місті Севастополь, Україна». Її представила сьогодні в Женеві Верховний комісар ООН з прав людини Мішель Бачелет.

Ця проміжна доповідь охоплює період з 1 липня по 31 грудня 2019 року. Глава ООН готує такі звіти за дорученням Генеральної

¹⁴ Назарчук І. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? // <https://cutt.ly/AWLprRc>

¹⁵ В Криму продовжуються порушення прав человека, преследования журналистов и крымских татар // <https://cutt.ly/OWLpbui>

Асамблеї, спираючись на інформацію, яку збирають співробітники Управління ООН з прав людини на Україні.

У доповіді повідомляється, що в Криму тривають порушення прав людини з боку правоохоронних органів, які в тому числі вдаються до тортур... За її словами, умови в місцях позбавлення волі в Криму настільки незадовільні, що розміщення там заарештованих можна розглядати як «нелюдське і принижуюче гідність поведіння або покарання».

Мішель Бачелет також турбується криміналізацією вільного вираження думок у соціальних мережах. Журналісти та медіа-співробітники постійно потерпають від втручання в свою професійну діяльність...

Крім того, доповідь містить кілька прикладів, які свідчать, що в порушення міжнародного гуманітарного права Російська Федерація не виконує своїх зобов'язань, пов'язаних з її статусом держави, що окупує Крим.

«Переправлення затриманих з окупованої території на територію держави, що окупує, порушує заборону на насильницьке переміщення як окремих осіб, так і цілих груп, і на депортацію людей, які перебувають під захистом», – нагадала Бачелет.

Згідно доповіді, в порушення міжнародного гуманітарного права Росія ось уже вдесяте провела військовий призов у Криму, а також всупереч обов'язку поважати кримінальне законодавство окупованої території застосовує власний кримінальний кодекс.

3. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних?¹⁶

(витяг)

Гюндуз Мамедов, заступник генпрокурора, керівник міжнародної Спільної слідчої групи від України, яка розслідує збиття літака рейсу МН17 над Донбасом, наводить дані, що з початку збройної агресії Росії проти України прокурори спільно з правозахисними організаціями подали до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду 14 інформаційних повідомлень, 7 із них – стосовно Донбасу.

«Останнє повідомлення, передане в лютому 2020 року, стосувалося нападів на цивільне населення та інфраструктуру, вбивств цивільних осіб, катувань та жорстокого поводження. На національному рівні прокуратура веде реєстр потерпілих (фізичних та юридичних осіб) від злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту на тимчасово окупованій території, або пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України. Це дасть можливість громадянам отримати відповідний процесуальний статус потерпілого,

¹⁶ Назарчук І. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? // <https://cutt.ly/IWLa4AH>

встановити розмір заподіяних збитків, звернутися до суду для їхнього подальшого відшкодування», – розповів Радіо Свобода Гюндуз Мамедов.

4. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних?¹⁷

(витяг)

...Щодо вбивств, катувань та жорстокого поводження представників незаконних збройних формувань Росії ... органи прокуратури та слідства встановили 160 місць незаконного утримання понад 3500 військовослужбовців та цивільних на тимчасово окупованій території Донбасу.

Встановлено факти й позасудових страт 9 військовослужбовців Збройних сил України представниками проросійської організованої групи «Козачий союз «Область війська Донського» під час боїв за Іловайськ у 2014 році та Дебальцеве у 2015 році. Ці дані також були відображені в інформаційних повідомленнях до Міжнародного кримінального суду (МКС).

Про злочинну діяльність «Козачого союзу «Область війська Донського» (скорочено КСОВД) і його очільника Юрія Сафоненка також згадувала у своїх звітах Українська Гельсінська спілка з прав людини.

5. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (частина друга)¹⁸

(витяг)

24 серпня 2014 року в окупованому Донецьку було проведено так званий «марш» українських військовополонених. Вулицями міста, під вигуки натовпу «фашисти» і під дулами автоматів провели десятки захоплених у полон українських бійців – кадрових військових і добровольців. В такий спосіб, через кричущі порушення законів війни, підтримувані Росією бойовики «відзначили» День незалежності України.

«Так званий «марш» у Донецьку п'ять років тому слід кваліфікувати як воєнний злочин, як наругу над людською гідністю», – каже доцент кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка Володимир Лисик.

Міжнародне гуманітарне право побудоване на кількох базових принципах, одним із яких є принцип гуманізму та заборони наруги над людською гідністю. З особами, які не беруть активної

¹⁷ Назарчук І. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? // <https://cutt.ly/IWLa4AH>

¹⁸ Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина) // <https://cutt.ly/GWLssSa>

участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю; з тими, хто припинив участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з іншої причини, за будь-яких обставин поводяться гуманно, без дискримінації.

Положення статті 3 Конвенції, в якій про це мовиться, застосовується до усіх збройних конфліктів. Ця стаття – так званий «мінімальний гуманітарний стандарт» і він є загальною нормою Женевських конвенцій 1949 року.

6. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (частина друга)¹⁹

(витяг)

Російські «гумконвої» на Донбасі

25 липня 2019 року через непідконтрольні Україні пункти пропуску «Ізваріне» та «Успенка» на тимчасово окуповану територію Донецької та Луганської областей заїхав черговий «гуманітарний конвой».

За даними групи «Інформаційний спротив», цей «гумконвой» – 85-й, починаючи з 2014 року, в ньому було зафіксовано 21 одиницю автомобільної техніки, близько 250 тонн вантажу. Його призначення, стверджує «ІС», – забезпечити частини і підрозділи Першого і Другого армійських корпусів Збройних Сил Росії оперативного угруповання російських окупаційних військ.

«З огляду на міжнародне гуманітарне право, є обґрунтовані сумніви у виключно гуманітарному характері вантажів, які починаючи з серпня 2014 року Росія доставляла на Донбас», – вважає асоційований професор Школи права Університету КІМЕП (Алмати, Казахстан) Сергій Саяпін: Відповідно до статті 70 (частина 3) Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, Україна мала право на проведення огляду гуманітарних конвоїв, інші технічні заходи тощо.

¹⁹ Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина) // <https://cutt.ly/GWLssSa>

7. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (частина друга)²⁰

(витяг)

Женевські конвенції та «справа МН17»

Нещодавно було названо перших підозрюваних у катастрофі малазійського літака рейсу МН17 над Донбасом, що сталася 17 липня 2014 року. Імена оприлюднили уповноважені Спільної слідчої групи (JIT), до якої входять представники Нідерландів, Австралії, Бельгії, Малайзії, України.

Отже, слідчі вважають підозрюваними трьох громадян Росії (Ігора Гірка (прізвище «Стрелков»), Сергія Дубинського (прізвище «Хмурий»), Олега Пулатова («Гюрза» і «Халіф») та громадянина України Леоніда Харченко.

«Прокурорська служба звинувачує цих чотирьох у тому, що їхні дії призвели до того, що було збито рейс МН-17 (...) Є підозра, що вони тісно співпрацювали, щоб отримати пускову установку і збити літак», – зауважив представник Спільної слідчої групи.

Чому у справі МН17 варто говорити і про воєнний злочин, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, і про порушення Женевських конвенцій? З таким питанням Радіо Свобода звернулося до першого віце-президента Української асоціації міжнародного права Миколи Гнатівського:

– Під час збройного конфлікту за всіх обставин сторони повинні відрізнити цивільні об'єкти від військових цілей – як-от літак, що здійснює комерційні міжнародні повітряні перевезення, від, зокрема, військових літаків. Це передбачає ухвалені 1977 року Додатковий протокол до Женевських конвенцій.

Відповідно, серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, що може за певних обставин кваліфікуватися як воєнний злочин, є і свідомий напад на цивільний об'єкт, і використання зброї, яка нездатна відрізнити військові цілі від цивільних об'єктів.

Так само серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та, потенційно, воєнним злочином є невжиття запобіжних заходів при плануванні та здійсненні військового нападу. У випадку з рейсом МН17 – застосування зенітно-ракетного комплексу без попереднього пересвідчення в тому, що йдеться про військовий, а не цивільний літак.

Відповідальність за подібні порушення передбачена подвійна.

²⁰ Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина) // <https://cutt.ly/GWLssSa>

По-перше, міжнародно-правову відповідальність несе держава, що контролювала осіб, які здійснили серйозне порушення міжнародного гуманітарного права. Така держава повинна компенсувати всю шкоду, завдану в результаті протиправних дій її представників або контрольованих нею осіб, перепросити за свою провину та надати гарантії неповторення таких дій у майбутньому.

По-друге, кримінальну відповідальність (за національним або міжнародним кримінальним правом) повинні понести всі особи, причетні до злочину. Йдеться не лише про тих, хто безпосередньо застосовував систему озброєння, а й про їхніх командирів.

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 9.

ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ІНШИХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

A warning sign on a wooden post in a field. The sign is white with black text and a black border. The background of the entire page is a photograph of a field with a cloudy sky, tinted in shades of orange and red.

ОБЕРЕЖНО!
ПРОВОДЯТЬСЯ РОБОТИ З
РОЗМІНУВАННЯ

Основне питання:

Як необхідно поводитись, щоб убезпечити себе під час збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій?

Ключові поняття та ідеї

Безпечна поведінка у період збройного конфлікту. Протимінна безпека.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

Називати правила поведінки у період збройного конфлікту та під час надзвичайних ситуацій і пояснювати їх доцільність.

Розповідати про порядок дій під час небезпечних ситуацій, пов'язаних зі збройним конфліктом, зміст протимінної безпеки.

Аргументувати важливість безпечної поведінки у районі ведення бойових дій з урахуванням норм МГП.

Аналізувати власну готовність застосовувати основні правила безпечної поведінки та знання і вміння, отримані під час вивчення курсу.

Моделювати власну поведінку у разі потрапляння в надзвичайну ситуацію з використанням знань про МГП з метою дотримання особистої безпеки.

Висловлювати власне ставлення до змісту і цінності вивчення курсу МГП.

Орієнтовна тривалість заняття

45 хв.

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

В зоні бойових дій і дорослі, і діти завжди мають бути готові до непередбачуваних обставин. Збройні конфлікти та інші надзвичайні ситуації створюють небезпеку для цивільних осіб і потребують додаткових засобів безпеки, тому в цьому модулі ми зосередимось на основних правилах безпечної поведінки в період збройного конфлікту та при інших надзвичайних ситуаціях.

Збереження життя та здоров'я у період збройного конфлікту й інших надзвичайних ситуацій безпосередньо залежить від знання та дотримання правил безпеки. Ці правила стосуються різних сфер життєдіяльності, деякі з них мають важливе значення у мирний час. Необхідно донести до учнів важливість попереднього засвоєння цих правил, відпрацювання необхідних навичок, а також вміння знаходити і використовувати необхідну інформацію.

Учні мають знати основні правила безпечної поведінки під час надзвичайних ситуацій та ситуацій, які загрожують життю і здоров'ю, у тому числі й під час збройного конфлікту та гуманітарних катастроф; вміти розрізняти військові та цивільні об'єкти, знати, що під час збройного конфлікту цивільних осіб передусім захищає міжнародне гуманітарне право.

Захист цивільного населення під час збройного конфлікту забезпечується нормами МГП. Ці правила містять насамперед заборони для учасників збройного конфлікту, але мають важливе значення і для цивільних з точки зору безпечної поведінки. Тому важливо показати, як застосовувати принцип розрізненості для забезпечення особистої безпеки та безпеки навколишніх. Варто акцентувати увагу на критеріях безпосередньої участі у воєнних діях і наслідках їх ігнорування.

Мінна небезпека є найбільш поширеним наслідком збройного конфлікту. Тому учні повинні ознайомитися з правилами безпечної поведінки в умовах мінної небезпеки та наслідками їх нехтування.

Під час заняття слід пам'ятати, що окремим завданням модуля є донести учнівству значущість життя та здоров'я як найважливіших цінностей, а також усвідомлення, що особиста безпека безпосередньо пов'язана зі знанням правил та їх застосуванням.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ У ПЕРІОД БОЙОВИХ ДІЙ З УРАХУВАННЯМ НОРМ МГП

У період збройного конфлікту законною ціллю є комбатант (особа, що бере безпосередню участь у збройному конфлікті) або військовий об'єкт. Тому, щоб уникнути нападу, цивільна особа має відрізнити себе від комбатанта, а також максимально дистанціюватись від військових об'єктів. Важливо не використовувати військову форму та амуніцію, або близький за кольором одяг, особливо камуфляж. Необхідно максимально відрізнити себе від військових за допомогою одягу. Окрім того небезпечно використовувати у зоні ведення бойових дій біноклі та інші прилади для спостереження – такі або аналогічні дії можуть призвести до помилки з боку військових щодо приналежності особи до комбатантів і спровокувати напад.

Щоб уникнути ризику випадкової шкоди у разі нападу на військову ціль важливо не перебувати у зоні ведення бойових дій, поряд із військовими об'єктами (об'єктами, де розміщені комбатанти і військова техніка, як стаціонарно, так і на марші). Ви можете використати матеріали Модуля 4 – щодо особливостей ідентифікації військових об'єктів, а також Модуля 6, де йдеться про об'єкти зі спеціальним захистом. Перших важливо максимально уникати, другі можуть стати притулком і захистити.

При нападі важливо виконувати попередження, які дає сторона нападу для цивільного населення в рамках застосування принципу обережності (Модуль 4).

ОСНОВНІ ПРАВИЛА БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Основні правила безпечної поведінки для дітей у період збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людини. Всі люди, в тому числі діти, які проживають у зоні збройного конфлікту, мають завжди бути готовими до непередбачуваних обставин. Відповідно, батьки та педагоги мають пояснити дитині, що робити у надзвичайній ситуації, кому телефонувати, де сховатися тощо. Наприклад, експерти радять виконувати декілька базових рекомендацій:

- дитина має знати напам'ять декілька телефонних номерів батьків, родичів, друзів;

- мати при собі бейдж, браслет з ім'ям, контактами батьків тощо;
- якщо дитина страждає на хронічні захворювання (наприклад, астма, діабет) – необхідно мати запас ліків, бажано на дві доби;
- мати при собі копію документів: свідоцтво про народження, паспорт;
- батьки мають домовитися з дитиною про місце зустрічі в разі надзвичайної ситуації на випадок відсутності мобільного зв'язку¹.

Окрім наведених інструкцій щодо дітей варто потурбуватися про декілька важливих моментів, особливо якщо у разі початку бойових дій ви не можете якнайшвидше покинути цю територію. Отже, варто заздалегідь створити запас питної води і продуктів, вкласти найцінніші речі й документи в зручну для перенесення упаковку і бути готовим до евакуації. Важливо кооперуватися з іншими з метою взаємодопомоги. Пам'ятаючи про принцип розрізнення, не наближатися до військових об'єктів, військової техніки, що рухається, не зберігати зброю і боєприпаси. Також за жодних обставин не піднімати і не гратися з незнайомими предметами (іграшками, телефонами, планшетами, боєприпасами тощо). Перебуваючи у зоні бойових дій необхідно дотримуватися встановлених правил пересування у населеному пункті (наприклад, комендантська година), а з настанням темряви включати світло тільки при зашторених вікнах. Не варто забувати і про психологічний стан, а тому не поширювати неперевірені чутки.

Щоб знайти безпечну зону, перш за все слід звернутися до гуманітарного персоналу, правоохоронних органів або військовослужбовців. Вони повинні знати про встановлені зони безпеки, призначені для захисту цивільних осіб і комбатантів, які припинили брати участь у бойових діях. З цією метою створюються санітарні зони і місцевості, більш відомі всім як демілітаризовані зони.

Міжнародне гуманітарне право суворо забороняє напад на цивільні об'єкти, такі як лікарні або школи. Тому рекомендується сховатися саме в них, якщо доступу до спеціально підготовленого притулку у вас немає, або ж якщо вам не вдалося покинути зону бойових дій.

¹ Методичний посібник з проведення тренінгу для державних службовців у соціальній сфері з надання послуг внутрішньо переміщеним особам «Діти – жертви конфлікту на сході України: їх ризики, вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами». URL.: <https://cutt.ly/8QTdZy7>

На території, де відбувалися бойові дії, залишається багато вибухонебезпечних предметів, на які можна натрапити. Необхідно бути уважним і обережним у разі виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів (з урахуванням особливостей регіону), у тому числі замаскованих під начебто звичайні речі (авторучки, міні-магнітофони, мобільні телефони, іграшки тощо).

Хоча всі вибухонебезпечні предмети мають конкретні модифікації та характеристики, їх всіх об'єднує призначення вбивати або ранити.

Міни – це вид боєприпасів, які призначені для ураження живої сили, техніки, споруд. Переважно міни поділяються на протипіхотні та протитранспортні, вони можуть відрізнятися за формою (кругла, квадратна), кольором (зелений, коричневий, іржавий) та матеріалом (метал, пластик).

Боєприпаси – це вибухонебезпечні предмети, до яких належать стрілкові та артилерійські снаряди, гранати, патрони тощо.

Саморобні вибухові пристрої – предмети, які були сконструйовані із вибухонебезпечних речовин та залишків від боєприпасів або побутових предметів.

Перше правило для безпечної поведінки: ніколи не підходьте та не чіпайте незнайомі предмети. Вони у край поширені на так званих небезпечних територіях. Ними вважаються всі території, де велися бойові дії, але навіть далеко від цих місць можуть зустрічатися вибухонебезпечні предмети. Найбільш небезпечними місцями є:

- колишні блокпости, траншеї;
- узбіччя доріг, зарослі стежки та ґрунтові дороги, лісосмуги;
- поля, ліси, береги рік і водоймищ;
- зруйновані будинки та інші споруди.

Існують офіційні та неофіційні знаки, які повідомляють про те, що територія є небезпечною.

Офіційні знаки – це таблички та маркувальна стрічка червоного кольору, їх встановлюють державні служби 101 та 102. Таблички можуть мати квадратну або трикутну форму.

Неофіційні знаки – це саморобні таблички, написи на стіні, позначки на деревах, перехрещені палиці та інші знаки, які повідомляють, що попереду небезпечна територія або небезпечний предмет.

Але оскільки деякі небезпечні зони не позначені офіційними або неофіційними попереджувальними знаками, часто доводиться шукати інші підказки, які допомагають визначити, що певна територія є небезпечною.

Якщо говорити не тільки про збройний конфлікт, але й про інші види небезпеки, – для того, щоб наперед підготуватися й вберегтися рекомендуємо скласти сімейний план дій (маються на увазі люди, які проживають спільно та ведуть спільне домогосподарство).

Це важливо для кожної сім'ї в разі стихійних або техногенних надзвичайних ситуацій, які зазвичай трапляються несподівано, отже і потребують негайного реагування. З планом мають бути ознайомлені всі члени родини, його потрібно оновлювати і відпрацьовувати. Радимо сконцентруватися навколо декількох компонентів.

Компонент 1. *Виявити джерела небезпеки в будинку й ззовні.* Потрібно усунути небезпечні об'єкти або небезпечні обставини в будинку – наприклад, несправності в електричній проводці або негерметичність у газових з'єднаннях, незакріплені полиці та інше.

Компонент 2. *Отримати навички першої допомоги, забезпечити засоби для її надання.* Всі члени сім'ї, включаючи дітей старшого віку, мають отримати основні навички щодо надання першої допомоги: ефективна й швидка допомога зменшить ймовірність негативних наслідків і врятує життя. В будинку має бути повністю укомплектована медична аптечка. Всі члени родини повинні знати номери екстрених служб (101, 102, 103, 104, 112 або ті, що використовуються у вашій місцевості).

Компонент 3. *Узгодити місце «тихої гавані».* Сім'я повинна встановити два місця зустрічі, продумати основний і альтернативний маршрут до них. На випадок раптової надзвичайної ситуації, наприклад, пожежі або вибуху, можна обрати місце поблизу будинку.

Має бути визначено місце зустрічі й за межами міста на випадок, якщо під час масштабної надзвичайної ситуації один або кілька членів сім'ї будуть знаходитися не вдома і можуть бути евакуйовані. Всі члени сім'ї повинні знати номер телефону та адресу цього місця, а також основний і альтернативний маршрут до нього.

Потрібно визначити одну людину, яка буде головним сімейним контактом у разі надзвичайної ситуації. Всі члени сім'ї повинні знати її номер телефону напам'ять.

Компонент 4. *Зберігати воду, підготувати резерв продуктів харчування.*

У випадку надзвичайної ситуації доступ до води може бути обмежений. Тому потрібно зберігати воду в обсязі, щоб її було достатньо на кілька днів на члена сім'ї, у чистих скляних, пластикових або металевих ємностях у прохолодному темному місці, наприклад, у підвалі. Такий запас води потрібно міняти двічі на рік.

З продуктів харчування найбільш доречними будуть такі, що не потребують охолодження: м'ясні та рибні консерви, бобові, крупи, фрукти і овочі, сухе молоко. Не забудьте про консервний ніж і одноразовий посуд окрім їжі.

Компонент 5. *Зберігати речі першої необхідності.* Рекомендується мати два комплекти речей першої необхідності. Один слід використовувати для надзвичайних ситуацій, коли люди залишаються там, де вони опинилися на момент зазначеної ситуації (більш поширений варіант). Інший комплект призначається на випадок евакуації (землетрус, повінь тощо), він має бути легшим, меншим за розміром і зручним для транспортування.

Компонент 6. *Розробити план екстреної евакуації.* Якщо ви знаєте про загальні загрози, які можуть вплинути на вашу громаду, потрібно підготуватися, щоб врятувати життя, захистити будинок і майно. Це слід виконувати в тому випадку, якщо місцева влада ще не попросила людей в постраждалому районі евакуюватися.

По-перше, необхідно перенести в будинок або гараж майно, яке знаходиться ззовні, таке як сміттєві баки, садове та інше обладнання.

По-друге, важливі речі й документи треба зберігати в надійному місці, відомому членам сім'ї, або тримати при собі.

По-третє, слід відключити електрику в основному блоці запобіжників. Подачу води і газу теж перекрити на основному розподільнику.

Компонент 7. *Підготувати автомобіль на випадок НС.* Якщо надзвичайна ситуація сталася, коли ви перебували в автомобілі, слід безпечно з'їхати з дороги, поставити авто на ручне гальмо, включити аварійні вогні та, якщо це можливо, звернутися по допомогу.

Не зупиняйтеся поблизу багатоповерхових будинків, високих дерев і ліній електропередач.

Коли надзвичайна ситуація (скажімо, землетрус або повінь) впливає на стабільність дороги, де ви перебуваєте, слід уникати мостів, шляхопроводів, ліній електропередач і пов'язаних з ними об'єктів.

Компонент 8. *Відпрацюуйте, змінюйте та нагадуйте план.* Вся сім'я повинна відпрацювати план кожні 6 місяців, у тому числі тренування з евакуації. Зміни та покращення плану слід записати й практикувати. Кожні 6 місяців необхідно замінювати запаси їжі та води, які ви зберігаються на такі випадки, а ще перевіряти належний стан вогнегасників і датчиків диму.

Важливо розподілити обов'язки між членами сім'ї – тоді в разі надзвичайної ситуації кожен чітко виконуватиме дії, визначені заздалегідь, і не заважатимуть один одному.

І наостанок. Щоб план був ефективним, він має бути дуже простим і практичним. У разі надзвичайної ситуації намагайтеся не панікувати, дійте зібрано й свідомо.

ПЛАН ДІЙ У ВИПАДКАХ ЕВАКУАЦІЇ ТА В РАЗІ ПОТРАПЛЯННЯ У ПОЛОН ЧИ ЗАХОПЛЕННЯ ТЕРОРИСТАМИ

У разі оголошення евакуації уважно стежте за всіма оголошеннями, які лунають і гучномовця або від представників влади та виконуйте їхні вказівки. При евакуації необхідно мати запас теплих речей, медикаментів (особливо якщо в родині є люди, що страждають на хронічні захворювання), та документи для посвідчення особи.

Під час евакуації звичайним явищем стає натовп на вулиці, а як наслідок – неконтрольовані дії інших людей, що можуть спричинити травму. Слід уникати натовпу, де можуть статися й інші небезпеки.

Звичайно, з дитиною дуже важко говорити про такі речі, але інколи прості правила та їх знання дійсно рятують життя. При розмові з дитиною, як поводитися у разі потраплення в полон, необхідно пояснити, що розмова на цю тему не означає, що щось подібне має з нею трапитися, але дорослі й діти повинні знати, як убезпечити себе в будь-якій ситуації. І якщо вже попали у полон – важливо не лякатися. Краще усвідомити, що це вже сталося, і дочекатися звільнення.

Додатки до цього модулю містять інструкції та інформацію, що може стати у нагоді на етапі підготовки до проведення заняття.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Домедична допомога. URL.: <https://cutt.ly/fQTdNA1>
2. Керівництво ВГК ГВ ООН для використання на місцях. URL.: <https://cutt.ly/nQTdLc2>
3. Методичний посібник з проведення тренінгу для державних службовців у соціальній сфері з надання послуг внутрішньо переміщеним особам «Діти – жертви конфлікту на сході України: їх ризики, вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами». URL.: <https://cutt.ly/8QTdZy7>
4. Перша медична допомога: Керівництво. URL.: <https://cutt.ly/dQTd7JS>
5. Робертс Д. Л. Залишитися в живих. Захист і безпека - рекомендації добровольцям гуманітарних організацій, що діють в зоні конфлікту. URL.: <https://cutt.ly/VQTdX7U>

Відео матеріали:

1. Дітям – про загрози вибухонебезпечних знахідок URL: <https://cutt.ly/vQTfrQQ>
2. З чого починається безпека URL: <https://cutt.ly/GQTfqQv>
3. Україна: міни та боєприпаси, що не розірвалися загрожують жителям. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста URL: <https://cutt.ly/lQTfyc>
4. Якщо ви знайшли боєприпаси: правила поведінки для дітей : мультфільм URL: <https://cutt.ly/KQTfyx0>

Онлайн-курс:

Домедична допомога URL: <https://cutt.ly/kQTd2BE>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5 хв.)

Запропонуйте учням пригадати з кінофільмів, ЗМІ, соціальних мереж та інших джерел інформації випадки ситуацій, що загрозували життю та здоров'ю дітей у період збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій та приклади дій в таких ситуаціях.

Наголосіть, що збереження життя та здоров'я у період збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій безпосередньо залежить від знання та дотримання правил безпеки.

Повідомте, що під час цього заняття учні можуть більш детально дізнатись про те, як діяти в найпоширеніших в період збройного конфлікту ситуаціях.

Крок 2 (25 хв.)

Етап 1.

Об'єднайте дітей у 6 груп. Роздайте кожній групі одну ситуацію з Додатку 1 та допоміжні текстові матеріали з Додатку 2 відповідно до ситуації. Також заздалегідь підготуйте для кожної групи аркуш А1 та маркери.

Озвучте, що кожна група за 20 хв. має підготувати інструкцію-порадник з правил безпечної поведінки у конкретній небезпечній ситуації для своїх однолітків у формі малюнків/знаків/схем. Підкресліть, що зміст має бути максимально зрозумілим для інших.

Попросіть групи спочатку вгорі своїх аркушів надписати назву ситуації, з якою вони працюють. Поясніть, що вони можуть використовувати як запропоновану інформацію із допоміжних матеріалів, так і інформацію з інших джерел, власного досвіду.

Етап 2.

Запропонуйте кожній групі представити свої результати методом «стіна, що говорить». Метод полягає в тому, що аркуші з результатами роботи груп прикріплюються на стіні або розкладаються у навчальному просторі (столах чи підлозі) Учні в довільній формі переміщуються по аудиторії та ознайомлюються зі змістом підготовлених групами інструкцій-порадників.

Етап 3.

Запитайте учнів, як вони почувалися під час підготовки інструкцій-порадників, що брали за основу своїх презентацій. Наскільки зрозумілими/не зрозумілими були використані символи/позначки/схеми, що хотіли би уточнити у колег.

Крок 3 (10 хв.)

Підготуйте заздалегідь і роздайте учням по дві картки різних кольорів – червоного та зеленого, або з позначками «+» та «-». Поясніть, що ви будете зачитувати тези, в яких описана дія на небезпечну ситуацію, а учні мають проголосувати карткою, вірною чи ні є запропонована дія.

Повідомте відповіді на питання, результати яких були помилкові.

1. Коли розпочинається обстріл – краще ховатися у ванній кімнаті.
2. Якщо вулична перестрілка застала тебе на вулиці – треба негайно лягти на землю й закрити голову руками чи сумкою.
3. Припаркований поряд автомобіль – надійна схованка від обстрілу.
4. Під час перестрілки треба швидко бігти до укриття.
5. Якщо у ваш населений пункт заїхали військові – намагайтеся все уважно роздивитися, сфотографувати або зняти на відео. Можливо, в майбутньому це стане в нагоді.
6. Камуфляж зараз у тренді. Тим більше, такий одяг дає можливість відчувати себе справжнім військовим і підвищити прихильність військових, що знаходяться поруч у населеному пункті.
7. Ні в якому разі не можна чіпати знайдену зброю та боеприпаси.
8. Якщо ви знайшли небезпечну знахідку, швидко зателефонуйте з мобільного телефону за номером 101.
9. Якщо вас захопили терористи, необхідно безвідмовно та мовчки виконувати їх вказівки, не суперечити.
10. Якщо ви стали заручником терористів, то під час штурму правоохоронців для звільнення заручників треба лягти на підлогу й закрити голову, а також не чіпати зброї.

Крок 4 (5 хв.). Підсумкове обговорення

- *Що цікавого і корисного ви сьогодні для себе дізналися під час заняття?*
- *Де ці знання можуть статися вам в нагоді?*

Попросіть учнів показати рівень упевненості у своїх діях під час виникнення небезпечної ситуації, про які йшла мова під час заняття (рукою на уявній шкалі від підлоги до висоти зросту).

СИТУАЦІЇ:

Якщо ви знаходитесь у районі бойових дій або в іншій надзвичайній ситуації.	Якщо оголосили евакуацію.
Якщо почали стріляти у приміщенні.	Якщо почали стріляти на вулиці.
Якщо ви потрапили у полон або вас захопили терористи.	Якщо ви натрапили на небезпечну знахідку.

Ситуація 1.

Якщо ви знаходитесь у районі бойових дій або в іншій надзвичайній ситуації:

- у разі початку бойових слід якомога швидше покинути зону бойових дій;
- по можливості заздалегідь створити запас питної води і продуктів;
- вкласти найцінніші речі, документи в зручну для перенесення упаковку і бути готовим до евакуації;
- об'єднатися з мешканцями будинку з метою взаємодопомоги;
- не наближатися до військової техніки, що рухається, оскільки її водії мають малий ближній огляд і можуть завдати травму;
- з настанням темряви включати світло, тільки якщо зашторені вікна;
- не зберігати зброю і боєприпаси;
- не поширювати і не підтримувати неперевірені чутки;
- не піднімати і не гратися з незнайомими предметами (іграшками, телефонами, планшетами, боєприпасами тощо);
- дотримуватися встановлених правил пересування у населеному пункті (наприклад, комендантська година);
- дбайливо витратити продукти і воду;
- на вікна та/або скляні двері необхідно приклеїти прозору ліпку стрічку, яка буде запобігати розлітання скла.

Ситуація 2.

Якщо оголосили евакуацію:

- швидко вийдіть з помешкання (не користуйтеся ліфтом);
- замкніть за собою двері;
- вимкніть усі електричні прилади та за можливості від'єднайте їх від мережі;
- якщо це екстрена евакуація – не беріть із собою домашніх улюбленців;
- ідіть туди, куди спрямовують представники влади (рятувальники, військові, поліція);

- виберіть безпечне місце подалі від будинків, інших споруд, вікон, вітрин;
- уважно стежте за всіма оголошеннями, які лунають з гучномовця або від представників влади;
- під час будь-яких пересувань необхідно виконувати вказівки представників влади;
- при евакуації необхідно мати запас теплих речей, медикаменти (особливо, якщо в родині є люди, що страждають на хронічні захворювання) та документи, що підтверджують особу.

Якщо триває евакуація, звичайним явищем буде натовп на вулиці, як наслідок – неконтрольовані дії інших людей, що можуть спричинити травму. Слід уникати натовпу, оскільки у натовпі можуть трапитися й інші небезпеки: сльозогінний або інший газ, ризик поранення вогнепальною зброєю, вибуховим предметом.

Правила поведінки у натовпі:

- зберігати спокій і не опиратися натовпу;
- при нагоді спробувати вибратися з натовпу до найближчого безпечного місця;
- що б не трапилося – необхідно втриматися на ногах;
- не тримати руки в кишенях, а коли щось випало із рук, краще не намагатися підняти цю річ;
- якщо потрібна допомога – не соромтесь, просіть оточуючих допомогти;
- якщо ви впали і не можете підвестися – згорніться «клубочком», закрийте голову;
- тримайтеся подалі від озброєних людей, людей у шоломах (амуніції).

Ситуація 3.

Якщо розпочалась стрілянина у приміщенні

- потрібно негайно лягти на підлогу обличчям униз і прикрити голову руками;
- оцінити ситуацію та знайти безпечніше місце, де нема вікон і дверей, що виходять на вулицю;
- обов'язково зателефонувати батькам або родичам, якщо є телефонний зв'язок. Повідомити інших знайомих дорослих, які можуть допомогти;
- залишатися лежати на підлозі доки не закінчиться стрілянина;
- не залишати безпечне місце, доки не приїдуть батьки або рятувальники;

- одразу після припинення стрілянини чи вибуху не визирати у вікна чи двері;
- якщо немає укриття або ви не може дійти до нього, не ризикуючи, то треба забратися під сходи, а краще – поповзом дістатися в центр будівлі або в таке місце, де між вами і напрямком, звідки чути стрілянину, є хоча б дві стіни;
- не залишати укриття після обстрілу протягом 30 хвилин, оскільки він може початися знову.

Ситуація 4.

Якщо розпочалась стрілянина на вулиці

- треба негайно лягти на землю, закрити голову руками;
- намагатися знайти більш безпечне місце неподалік (канаву, поглиблення в землі, дерево, бетонну стіну, льох, підвал будинку, підземний перехід, підземний паркінг тощо). Примітка: чим нижче ви знаходитесь, тим більше шансів уникнути поранення від осколків. Якщо ви змушені сховатися за автомобілем – слід обрати сторону двигуна, але це не гарантує 100% захисту;
- вибираючи укриття, слід також брати до уваги, що захист потрібен не тільки з боку пострілу, але й з інших боків (рикошет);
- не визирайте та не підіймайте голову під час стрілянини;
- залишайте укриття тільки після того, як стрілянина остаточно закінчилася;
- закрийте вуха і тримайте рот відкритим, щоб зменшити вплив вибухової хвилі;
- дихайте короткими вдихами та видихами. Примітка: вибухова хвиля рухається з надзвуковою швидкістю і сильно впливає на заповнені повітрям органи, такі як легені, нирки, кишківник. При надзвичайних ситуаціях людина, як правило, робить глибокий вдих і затримує дихання. В результаті вибуху це часто призводить до смертельного результату, оскільки легені стають як куля, яка розривається під тиском вибухової хвилі;
- не залишайте укриття після обстрілу протягом 30 хвилин, оскільки він може початися знову;
- під час перестрілки до укриття слід пробиратися поповзом (це зменшить небезпеку викликати вогонь на себе). Особливо небезпечно бігти, оскільки ті, хто стріляють, можуть сприйняти особу, що біжить, за противника;
- почувши стрілянину, у жодному разі не підходьте до вікон, щоб спостерігати за веденням бойових дій, знімати їх на фото- чи відеоапаратуру; не бігайте і не стійте під обстрілом;

Пам'ятайте: якщо вас не видно (наприклад, у кущах), це ще не означає, що ви укриті від вогню!

Ситуація 5.

Якщо ви потрапили у полон або вас захопили терористи.

- важливо не лякатися. Краще усвідомити, що це вже сталося, і дочекатися звільнення;
- дотримуйтесь основних принципів поведінки – мовчати, розслабитися, зберігати сили, не привертати уваги (не кричати, не підвищувати голос, не наполягати);
- якщо вам потрібна будь-яка медична допомога, скажіть про це терористам;
- займіть місце подалі від вікон і дверей, від терористів;
- безвідмовно та уважно слухайте і виконуйте вказівки терористів;
- не ховайте очей, але й уникайте довгих прямих поглядів у вічі;
- не суперечте терористам;
- виглядайте байдужими, не демонструйте ненависть чи зневагу;
- не робіть нічого зненацька й раптово;
- займіться розумовою діяльністю для підтримання стабільного психологічного стану та душевного спокою (спробуйте спроектувати дім своєї мрії, згадати тексти улюблених пісень, сконцентруйте свої думки над майбутнім, чим ви будете займатись, коли опинитесь на волі).
- підтримуйте свою фізичну форму (робіть зарядку, базові фізичні вправи, які ви пам'ятаєте з уроків фізкультури);
- озирніться навколо – можливо, поряд є хтось, кому потрібна допомога;
- якщо стало дуже страшно – згадайте близьких людей, уявіть, як ви зустрінетесь, коли вас звільнять;
- не відмовляйтеся від їжі та води, навіть якщо вони видаються несмачними. Вам треба зберігати й накопичувати сили;
- приймайте усі блага, які вам пропонують терористи (книжки, журнали, блокноти, радіо);
- якщо правоохоронці почнуть штурм, щоб визволити заручників, намагайтеся опинитися подалі від терористів (саме в них стрілятимуть). Ляжте на підлогу, закрийте голову. Не чіпайте зброї – вас можуть сплутати з терористом.

Ситуація 6.

Якщо ви натрапили на небезпечну знахідку:

- довіряйте знакам мінної небезпеки;
- уникайте небезпечних місць;
- ніколи не чіпайте незнайомі предмети;
- користуйтеся тільки перевіреними шляхами;
- тримайтеся подалі від зарослих територій, військових баз та інших місць, де відбувалися бойові дії;
- якщо побачили незнайомий/схожий на вибухонебезпечний предмет – одразу покличте дорослих і запропонуйте їм зателефонувати за номером 101 або 102!

Щодо небезпечних знахідок – категорично заборонено:

- торкатися знайденого предмета, пересувати його або робити з ним будь-які інші дії, спроби розібрати або знешкодити його;
- здійснювати будь-які дії біля знайденого предмета, особливо ті, які можуть викликати навіть незначне коливання ґрунту;
- палити, користуватися запальничками, а також іншими джерелами відкритого вогню і предметами, які можуть його утворювати;
- користуватися радіоелектронними пристроями (мобільними телефонами, пультами дистанційного керування, сигналізацією автомобілів тощо);
- заливати предмет рідиною, засипати ґрунтом, намагатися чимось накрити або здійснювати інші дії на нього: звукові, світлові, теплові, механічні та ін.;
- допускати скупчення людей безпосередньо поряд зі знайденим предметом.

При знаходженні підозрілого предмету обов'язково зателефонуйте в правоохоронні органи і спеціальні служби за телефонами 101 чи 102 та попередьте навколишніх про небезпеку.

Правила поведінки, якщо ви опинилися на небезпечній території або побачили вибухонебезпечний предмет:

- зупиніться;
- не чіпайте;
- озирніться навколо, чи немає поряд ще інших предметів;
- не панікуйте;
- виходьте у тому ж напрямку, звідки прийшли;
- одразу повідомте дорослих про знахідку.

Правила поведінки, якщо ви побачили міну, або вважаєте, що опинилися на мінному полі:

- **СТОП!** Негайно зупиніться – не ворушіть ногами;
- **стійте на місці.** Примітка: категорично забороняється виходити по своїм слідам;
- **кличте на допомогу, а якщо є з собою телефон – телефонуйте дорослим;**
- **чекайте на допомогу.**

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

МОДУЛЬ 10.

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Основне питання:

Що таке «правосуддя перехідного періоду» та як воно пов'язано з постконфліктним врегулюванням і миробудівництвом?

Ключові поняття та ідеї	Наслідки збройних конфліктів та агресії. Правосуддя перехідного періоду. Елементи концепції перехідного правосуддя. Принцип невідворотності покарання. Реінтеграція територій та людей
Очікувані освітні результати для учасників заняття:	Називати мету концепції перехідного правосуддя. Пояснювати види та зміст елементів перехідного правосуддя, сферу його застосування; суть і складнощі процесу переходу від ситуації збройного конфлікту до постконфліктного врегулювання. Аргументувати важливість застосування перехідного правосуддя в Україні. Висловлювати власне ставлення до ролі перехідного правосуддя як інструменту постконфліктного врегулювання на основі норм МГП.
Необхідне обладнання	Класне приміщення організувати для роботи учнів у малих групах за окремими столами; великі аркуші паперу, відеопроєктор, екран; навч. матеріал для учнів, роздрукований у необхідній кількості.
Орієнтовна тривалість заняття	 45 хв.

Матеріали для вчителя

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Цей модуль є останнім у курсі «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» і водночас одним із найбільш складних, оскільки торкається чутливої теми – справедливості, покарання за найбільш тяжкі злочини, пов'язані з порушенням прав людини та зневаженням людської гідності.

Як свідчить досвід людства, завершення війни, повернення окупованих територій не призводить автоматично до стабілізації ситуації в країні. Травма, якої зазнало суспільство, може тривалий час перешкоджати розвитку країни і заважати процесам відновлення людських стосунків. Доволі часто процеси післявоєнної відбудови, які включають у себе не лише відновлення матеріальних об'єктів, але й повернення суспільства до норм і цінностей мирного життя, потребують значних фінансових, матеріальних та людських ресурсів. Концепція прав людини, розвиток міжнародного гуманітарного права, зростання впливу національних і міжнародних інституцій, посилення демократії та громадянського суспільства створюють умови для більш ефективного та менш болісного процесу подолання наслідків збройного конфлікту у всіх його проявах. Важливим завданням цього процесу є залучення інструментів превенції (попередження) повторних збройних конфліктів і встановлення справедливості. Це завдання покладено на правосуддя перехідного періоду.

У цьому модулі висвітлюється сучасний інструмент, який застосовується у світі, – концепція перехідного правосуддя. Заняття за пропонованою темою є непростим як з точки зору ознайомлення з правовими механізмами постконфліктного врегулювання, так і щодо ціннісної складової, яка є вкрай важливою для сучасної української молоді. Старшокласникам пропонується дискусія щодо складності, болісності й водночас важливості процесу постконфліктного врегулювання, природа якого, як і міжнародне гуманітарне право у своїй основі, має гуманітарну сутність. Розуміння того, що у фокусі правосуддя перехідного періоду знаходяться питання не лише юридичних практик і механізмів, але й інші – суспільні, групові та індивідуальні практики і вчинки, які формують наповнення й особливості життя після завершення війни та під час деокупації / реінтеграції.

Через ознайомлення з основними термінами щодо розбудови миру («позитивний» і «негативний» мир, миробудівництво), ключовими компонентами правосуддя перехідного періоду, вже опрацьованими в Україні моделями його впровадження, в процесі заняття учні розглянуть наявні виклики щодо відновлення суспільства після збройного конфлікту та агресії, базові інструменти та підходи до забезпечення справедливості стосовно постраждалих.

Зважаючи на те, що ані збройний конфлікт на території не-підконтрольних уряду України районів Донецької та Луганської областей, ані тимчасова окупація Автономної республіки Крим та м. Севастополь ще незавершені, – ключовим завданням цього модуля є не надання готових відповідей, яких поки що не існує, а вивчення питань, які є вкрай актуальними для українського суспільства. Серед них:

- якими мають бути після закінчення війни стосунки між певними суспільними групами (людьми),
- яких війна/окупація зачепила прямо чи опосередковано?
- Які дії, рішення будуть адекватними і справедливими, а які лише провокуватимуть нові конфлікти та насильство?
- Якою є роль індивідуальної позиції кожної людини (насамперед, молодой) в архітектурі майбутнього миру в Україні?

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду (перехідне правосуддя, *Transitional Justice*) – форма постконфліктного регулювання, яка завдяки чіткому набору своїх основних елементів і принципів в останні десятиліття досить широко і гнучко застосовувалася в різних постконфліктних та/або поставторитарних суспільствах.

Його застосування є унікальним в кожному конкретному випадку, в кожному поставторитарному суспільстві або ж у кожному постконфліктному врегулюванні. Саме тому правосуддя перехідного періоду – це набір принципів, моделей, форм і практик, які в кожній ситуації складаються як пазли і утворюють в чомусь унікальну, а в чомусь закономірну, очікувану й універсальну картину переходу від постконфліктного до благополучного і демократичного суспільства.

Поява та розвиток цієї моделі – результат поступального процесу гуманізації міждержавних стосунків, все жорсткіших вимог обмеження насильства у період збройних конфліктів, запровадження більш високих стандартів прав людини, обґрунтування зовнішнього, міжнародного втручання у випадках суттєвого загострення конфлікту, війни. Одним із перших спробував втілити цей запит у практичну модель дослідник Йохан Галтунг – засновник Інституту досліджень миру, який почав свою діяльність у середині 60-х в Осло. Він сформулював ключові дефініції для розбудови миру після/під час війни:

– по-перше, він визначив два різновиди миру. «Негативний мир» означає відсутність війни, відсутність збройних конфліктів між державами або всередині держав. «Позитивний мир» означає не лише відсутність війни або збройних конфліктів, але й створення умов для рівності, справедливості, розвитку. Сама по собі відсутність війни не гарантує, що люди перестануть страждати від психологічного насильства, репресій, несправедливості та відсутності можливості скористатися своїми правами. Саме тому «негативного миру» недостатньо;

– по-друге, Йохан Галтунг заклав теоретичні основи для введення в обіг таких поняття, як миротворчі операції (*peacemaking*), операції з підтримання миру (*peacekeeping*) та миробудівництво (*peacebuilding*). Саме вони стали основою діяльності ключових міжнародних інституцій, які відповідають за мир і безпеку, транзит/перехід зі стану війни у стан миру у світі і в нашому регіоні – ООН та ОБСЄ.

Міжнародний збройний конфлікт, викликаний збройною агресією Російської Федерації проти України, призвів до численних загроз і викликів суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України, включаючи питання деокупації, реінтеграції тимчасово окупованих територій України та постконфліктного регулювання в Україні.

Одним із найбільш актуальних питань для української держави та суспільства є постконфліктне врегулювання, яке є невід'ємною частиною засобів формування державної політики в умовах збройного конфлікту, подолання його негативних наслідків та миробудування.

РАМКА ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду – це комплекс принципів, процесів, заходів і практик, спрямованих на відновлення справедливості щодо жертв широкомасштабних або систематичних порушень прав людини, створення умов і можливостей для миробудівництва у постконфліктний період або в період трансформації політичних систем у авторитарних режимів.

Особливістю перехідного правосуддя є:

- по-перше, спрямованість на відновлення справедливості та прав жертв;
- по-друге – комплексність і обов'язкова наявність всіх елементів за умови їх гнучкого поєднання;
- по-третє, максимальна адаптація використовуваних механізмів і підходів до наявних умов у постконфліктному/поставторитарному суспільстві (державі);
- по-четверте, забезпечення відновлення довіри до громадських і соціальних інститутів; по-п'яте – створення умов неповторення конфлікту в майбутньому.

Правосуддя перехідного періоду охоплює не лише юридичні механізми та практики в період трансформації (коли право використовують і як засіб, і як напрям трансформації), але й неюридичні механізми й практики. Наприклад – вплив на колективну пам'ять щодо усвідомлення досвіду минулого. В цьому – сила концепції, яка не звужується до виключно правових інструментів, але в процесі реалізації в конкретному постконфліктному суспільстві багато в чому ґрунтується на правових рішеннях і регулятивних механізмах. Отже помилково звужувати правосуддя перехідного періоду лише до питань відповідальності за злочини, амністії чи захист прав людини, спектр питань і механізмів правосуддя перехідного періоду значно ширший. Правосуддя перехідного періоду – це широкий спектр соціальних практик і активностей, інституційних змін і юридичних механізмів.

ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ ТА ПІДҐРУНТЯ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду як комплекс принципів і підходів, як механізм боротьби з безкарністю застосовувалося в період переходу від авторитарних режимів до ліберальних демократій у Латинській Америці та Балкан наприкінці 1980-х – середині 1990-х. Пізніше цю концепцію стали використовувати як невід'ємну складову міжнародних миротворчих зусиль, і вона продовжує розвиватися, набуваючи нових форматів реалізації, одночасно зберігаючи незмінними своє основне ядро і цілі. Правосуддя перехідного періоду застосовувалося у суспільствах і державах, які перебували у стані постконфліктного врегулювання і переходу від збройного конфлікту (у тому числі наслідків окупації) до стану миру (Боснія і Герцеговина, Колумбія, Ліберія, Сербія, Хорватія тощо) або переходу від авторитарного режиму до демократичної політичної системи (Аргентина, Демократична Республіка Конго, Індонезія, Південна Африка, Східний Тимор, Чилі та інші держави).

Основні підходи концепції правосуддя перехідного періоду були сформульовані французьким дипломатом Луї Жуана за ініціативи Комісії ООН з прав людини і представлені на розгляд Комісії в 1997 році. У 2005 році Комісія оформила остаточне бачення концепції перехідного правосуддя, сформулювавши 38 принципів, які передбачають:

- право на інформацію (організація комісій з розслідування і забезпечення доступу до архівів);
- право на відновлення справедливості, включаючи юридичні заходи запобігання безкарності та інституціональні форми здійснення правосуддя;
- право на відшкодування шкоди, включаючи гарантії неповторення (реформа державних установ, законодавства і установ, які сприяють збереженню безкарності та ін).

Міжнародно-правову основу правосуддя перехідного періоду утворюють міжнародні договори і норми звичаєвого міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права.

Міжнародні стандарти правосуддя перехідного періоду включені до низки актів міжнародних організацій рекомендаційного характеру: Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 40/34, 1985 р.); Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/147, 2005 р.); Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер щодо оновле-

них принципів щодо захисту та просування прав людини через дії по боротьбі з безкарністю (UN Doc. H/E/CN.4/2005/102/Add.1); Права людини та перехідне правосуддя (Резолюція Ради з прав людини ООН 12/11, 2009 р.); Право на встановлення істини (Резолюція Ради з прав людини ООН 12/12, 2009 р.); Право на встановлення істини (Резолюція Ради з прав людини ООН 68/165, 2013 р.); Основи політики ЄС щодо підтримки перехідного правосуддя (16.11.2015 р.); Доповідь Спеціального доповідача про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню шкоди та гарантіям недопущення порушень (ООН, 2018 р. A/73/336).

ЕЛЕМЕНТИ МОДЕЛІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду включає чотири елементи:

заходи щодо відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту;

притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів (зокрема злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів).

реалізація права знати правду про перебіг подій збройного конфлікту;

інституційні реформи як гарантія неповторення збройного конфлікту;

Кожен із цих елементів має власні цілі та завдання, принципи, спрямовані на ефективну реалізацію, місце і значення в системі правосуддя перехідного періоду. Загалом, у сучасних постконфліктних суспільствах кожен із цих елементів знаходить втілення тією чи іншою мірою. Водночас лише в їх сукупності, у їх взаємозв'язку проявляється синергетичний ефект перехідного правосуддя як єдиного цілого.

Основними формами кримінальної юстиції правосуддя перехідного періоду є міжнародна (міжнародні суди і трибунали), змішана (інтернаціоналізовані/гібридні суди і трибунали), національна.

Інституційні приклади несудових механізмів встановлення істини (правди) включають органи, створені в різні періоди під різними назвами, як то:

- «Комісія з питань зниклих» в Аргентині, Уганді та Шрі-Ланці;

- «Комісія щодо встановлення істини/справедливості та примирення» в Гаїті, Еквадорі, Кенії, Маврикії, Парагваї, Перу, Південній Африці, Того, Чилі тощо.
- Органи з іншими назвами створювались у Німеччині, Ель Сальвадорі, Чаді, Східному Тиморі, Південній Кореї, Марокко тощо.
- Найбільш відомі установи в контексті перехідного правосуддя:
  - Комісія з установлення істини і примирення у Південній Африці;
  - Комісія справедливості й примирення в Марокко;
  - Комісія щодо розслідування подій у Сребрениці та навколо неї між 9 та 19 липня 1995 року (Сребреницька комісія),
  - Республіка Сербська (Боснія і Герцеговина).

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ У ВІДПОВІДЬ НА ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ

Першочерговим завданням правосуддя перехідного періоду в Україні є створення умов для дотримання, захисту та відновлення прав людини й основоположних свобод громадян України в умовах триваючого міжнародного збройного конфлікту з Російською Федерацією та подолання його наслідків на території України. В Україні запроваджуються окремі елементи правосуддя перехідного періоду.

Кожен із чотирьох елементів правосуддя перехідного періоду реалізується в Україні вже зараз, коли продовжує тривати міжнародний збройний конфлікт, спричинений збройною агресією РФ проти України, а також окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, частин Донецької та Луганської областей.

Кожен із елементів, а саме – компенсація жертвам конфлікту і відновлення їх прав, право на правду, відповідальність за грубі порушення прав людини, воєнні злочини, злочини проти людяності, заходи з припинення конфлікту і гарантії неповторення конфлікту – в майбутньому знаходить відображення в законодавстві України, в адміністративній та правозастосовній практиці, в соціальній активності, в суспільному дискурсі.

Робоча група з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи розробила проєкт Концепції перехідного правосуддя для України, на травень 2021 року він перебуває на розгляді парламенту.

Окрім цього Українська Гельсінська спілка спільно з партнерами розробила та презентувала Дорожню карту правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту. У зазначеному документі окреслено бачення та

рамки впровадження міжнародних стандартів забезпечення справедливості для жертв через покарання винних і репарації жертвам, зменшення випадків безкарності, гарантії неповторення.

МОЖЛИВОСТІ, ЯКІ ДАЄ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Відповідно, реалізація правосуддя перехідного періоду націлена на стабілізацію та превенцію в суспільстві. Ефективне застосування цієї моделі уможливить досягнення декількох ключових компонентів, основ сталого розвитку.

По-перше, якісно впроваджений процес, дотримання принципів публічності може стати основою для підвищення легітимності. Залучення значної кількості представників різних груп допомагає зробити цей шлях надбанням громадськості – дає можливість широкому колу громадян виступити зі своїми пропозиціями і стежити за розвитком подій. Як результат цього, досягнуті угоди зазвичай мають більшу прозорість і, відповідно, більшу легітимність. У багатьох випадках суспільство може краще зрозуміти та сприйняти обставини, що змусили сторони піти на ті чи інші компроміси, і забезпечити суспільну підтримку такого процесу.

По-друге, процес впровадження правосуддя перехідного періоду може стати інструментом пошуку нового балансу сил. Успішні мирні переговори та миротворчі інтервенції досить часто виявлялися можливими, оскільки лідери визнавали, що наявний баланс сил не давав жодній зі сторін безумовну перевагу, і доходили висновку, що консенсусні рішення будуть найкращим шансом установити стійкий мир. Правосуддя перехідного періоду може стати простором пошуку і вибудовування нового балансу сил у суспільстві після авторитаризму та війни, засобом побудови більш сталої архітектури держави та соціуму.

По-третє, впровадження цієї моделі стає основою довготривалості досягнутих угод. Залученість широкого кола акторів здатна забезпечити підтримку угоди основними зацікавленими сторонами, а також допомогти зміцнити політичну волю, необхідну для реалізації угоди. Досягнуті домовленості, участь в їх розробленні представників різноманітних груп, публічність процесу поступово стають важливою й актуальною складовою суспільного дискурсу, виступають у ролі керівних принципів, до яких слід прагнути, а прихильники діалогу надалі можуть використовувати це як відправну точку своєї політичної та громадської діяльності.

Перехідне правосуддя – це про формування спільного бачення історії й сучасності, документування, розслідування злочинів і притягнення до відповідальності винних у їх вчиненні, вшанування пам'яті жертв конфлікту. Це, врешті решт, – гарантії неповторення конфлікту в майбутньому.

Не існує якогось єдиного, універсального рецепту, як подолати усі наслідки збройного конфлікту. Багато залежить від держави, а для цього має бути сформована відповідна державна політика. Але розуміння необхідності цього процесу, пояснення його важливості та безпосередня участь у ньому – це те, що залежить від кожного члена суспільства.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ : РУМЕС, 2017. 592 с.
2. Біда О., Козорог О., Костюк І. Історія одного міста: як викладати окремі питання щодо збройної агресії на сході України. URL: <https://cutt.ly/kQTfDfU>
3. Джуліман Енвер . Примирення. Вказівники вздовж шляху. Київ, 2018.
4. Дорожня карта правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту. URL: <https://cutt.ly/MQTfPKm>
5. Ледерак Дж. П. Розбудова миру: стале примирення в розділених суспільствах / пер. з англ. Д. Каратєєва та Л. Лозової. Київ : Дух і літера, 2019. 256 с
6. Постконфліктне врегулювання для України. URL: <https://cutt.ly/XQTfAPn>
7. Правосуддя перехідне, правосуддя перехідного періоду / Глосарії проєкту Минуле /Майбутнє/Мистецтво. URL: <https://cutt.ly/YQTfOq6>

Онлайн курс:

1. Як ефективно спланувати та провести діалог. Онлайн курс. Модуль 1. URL: <https://cutt.ly/9QTfFEk>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5–7 хв.)

Пропонуємо для роботи з учнями декілька варіантів актуалізації їх знань, бачень та позиції для роботи з цим модулем.

Варіант 1

Озвучте, виведіть на екран або запишіть на дошці / великому аркуші паперу питання:

- *Що настає в країні, суспільстві після завершення збройного конфлікту?*
- *Чи достатньо припинення воєнних дій, виведення ворожої армії / збройних формувань з території конфлікту? Чому?*
- *Чого потребують люди після завершення окупації чи збройного конфлікту?*
- *Що має зробити влада, громадяни, аби справді повернулося мирне життя?*

Під час нетривалого обговорення фокусуйте увагу учнів на тому, що завершення війн чи революцій автоматично не приводить до стабілізації та розвитку. Що країнам, населенню та безпосередньо кожній людині потрібен час і суттєві ресурси, щоб відновитися після збройного конфлікту чи суттєвих соціальних катаклізмів, які супроводжувалися насильством і системними порушеннями прав людини. Що відбудова будинків, доріг, шкіл, лікарень, садочків тощо не означає, що люди, які стали жертвою збройного конфлікту або незаконних переслідувань під час окупації, зможуть вважати, що все завершилося. Стимулюйте в учнів розуміння потреби щодо відновлення справедливості та покарання винних у порушенні прав людини й зневазі людської гідності. За потреби розтлумачте поняття «позитивний мир», «негативний мир» за матеріалами теоретичної частини модуля.

Варіант 2

Запропонуйте учням протягом 1–2 хв. індивідуально записати по 5 понять-асоціацій, які виникають у них щодо словосполучення *правосуддя перехідного періоду*. Об'єднайте учнів/учениць у малі групи (по 4 особи або за кількістю учнів у класі) та попросіть сформулювати й записати на аркуші А4 спільний узгоджений спи-

сок. Вивісіть на дошці результати роботи груп, організуйте коротке обговорення спільного та відмінного у списках (можна підкреслити маркером одного кольору).

Під час обговорення фокусуйте увагу учнів на таких аспектах:

- завершення війн чи революцій автоматично не приводить до стабілізації та розвитку;
- країнам, населенню та безпосередньо кожній людині потрібен час і суттєві ресурси, щоб відновитися після збройного конфлікту або певних соціальних катаклізмів, які супроводжувалися насильством і системними порушеннями прав людини;
- відбудова будинків, доріг, шкіл, лікарень, садочків тощо не означає, що люди, які стали жертвою збройного конфлікту чи незаконних переслідувань під час окупації, зможуть вважати, що все завершилося.

Стимулюйте в учнів розуміння потреби щодо відновлення справедливості та покарання винних у порушенні прав людини й зневазі людської гідності. За потреби розтлумачте поняття «позитивний мир», «негативний мир» за матеріалами теоретичної частини модуля.

Крок 2 (18–20 хв.)

Повідомте учням мету і ключове питання уроку (варто написати заздалегідь на дошці або великому аркуші паперу / вивести на екран).

Підкресліть гостру значущість цієї теми для українського суспільства в умовах тривалої окупації та збройного конфлікту.

Повідомте завдання заняття:

- Зрозуміти, що таке концепція перехідного правосуддя.
- Визначити особливості, ключові виклики та складнощі, пов'язані з відновленням країни та суспільства після війни, революції, падіння авторитарних чи тоталітарних режимів.
- Реінтеграції людей та територій.

Скажіть, що для вивчення цих питань буде проведена спільна навчальна гра «Критерійний покер», яка є формою структурованої дискусії. Вона не тільки надасть змогу вправлятися в аргументації та ефективній комунікації, але й допоможе їм вибудувати модель правосуддя перехідного періоду.

Об'єднайте учнів у малі групи по 5–6 осіб, організуйте роботу кожної груп за окремим столом. Роздайте правила гри (Додаток 1). Важливо допомагати учням дотримуватись умов вправи та процедури.

Роздайте поле для вправи та конверти з картами (Додаток 2 та Додаток 3). Скажіть учням, що твердження, які записані на картах, були взяті з Дорожньої карти, розробленої Українською Гельсінською спілкою з прав людини та партнерами на основі багаторічної роботи та консультацій з вибудовування рамок правосуддя перехідного періоду в Україні.

Попросіть учнів, щоб вони приготувалися до гри – поклали поле для вправи на середину столу і розмістили картки стопкою, сорочкою догори, щоб не бачити тексти карток. Нагадайте особливості культури ведення дискусій, визначте час і розпочніть вправу. За потреби роз'яснюйте певні поняття, як то:

сатисфакція – тамування почуття образи, котре може бути як індивідуальне, так і держави – жертви анексії та збройного конфлікту;

відшкодування шкоди може стосуватися як матеріальної, так і моральної шкоди;

гуманітарна політика – комплекс заходів з гуманітарної допомоги постраждалим у збройному конфлікті, а також система цінностей, на яких ґрунтується єдність суспільства і спільне розуміння минулого й майбутнього країни.

Після завершення обговорення в групах і розміщення всіх карток на полі попросіть кожну з груп озвучити першочергові аргументи (від 1 до 5 згідно з рівнем значущості). Запишіть їх. Запропонуйте учням порівняти аргументи. Підкресліть ті, що повторюються в кількох групах, і зверніть увагу на аргументи, які наводились учасниками.

Залежно від динаміки та наявного часу ви можете організувати обговорення після роботи в міні-групах або після перемовин між ними. Для детального аналізу та дискусії достатньо й роботи в міні-групах, співставлення та обговорення результатів їх роботи. Але якщо є час і зацікавленість учасників, то перейдіть до другого туру вправи.

Другий тур вправи – це групові переговори.

Запропонуйте учням вступити у перемовини щодо формування списку, спільного для всієї групи. Фактично, предмет переговорів – це аргументи, які не повторилися на полях, та їх місце в ієрархії значущості. Вправа завершується тоді, коли учасники досягли порозуміння щодо першочергових аргументів та їх місця від 1 до 5.

Зафіксуйте на дошці результати переговорів, учні повинні записати їх у зошити. Якщо будете вважати за необхідне, можете на цьому етапі висловити власну думку щодо вибраних аргументів.

На що треба звертати увагу під час «Критерійного поєдинку»:

Культура дискусії – вчитель має піклуватися, щоб дискусія не викликала негативних емоцій, а також щоб групові рішення приймалися на підставі змістовних аргументів.

Склад групи – треба сформувати більш-менш збалансовані групи, звертаючи увагу на рівень знань і комунікативні здібності.

Рівень предметних знань – дискусія має спиратися на виважені аргументи, а не на емоційність переконання.

Крок 3 (10–15 хв.)

Організуйте обговорення виконання вправи. Особливу увагу звертайте на засоби взаємодії в групах, складнощі в процесі узгодження підходів, переконання однокласників і однокласниць.

Виведіть на екран або зарані підготуйте на великому аркуші питання:

- *Які суспільні чи політичні процеси нагадує ця гра?*
- *Які теми отримували одностайну підтримку, а щодо яких виникали гострі суперечки? Чому?*
- *Щодо яких питань порозумітися виявилось найскладніше? Про що це свідчить?*
- *В чому полягають особливості обговорення та виконання вправи?*
- *Як ви намагалися врегулювати процес обговорення? Які процедури/методи застосовували?*
- *Які компоненти постконфліктного врегулювання можуть впливати на ваше життя, життя ваших близьких, друзів у найближчий час чи через кілька років?*
- *Яку роль може відіграти правосуддя перехідного періоду щодо притягнення до відповідальності за грубі порушення прав людини і міжнародні злочини?*

Зверніть увагу учнів/учениць, що вони брали участь у грі, моделюванні процесу обговорення досить складних питань, і що в реальному житті процес такого врегулювання є значно складнішим і драматичнішим.

Під час обговорення повідомте учням інформацію про ключові елементи правосуддя перехідного періоду:

- реалізація права знати правду про перебіг подій збройного конфлікту;
- інституційні реформи як гарантія неповторення збройного конфлікту;

- заходи із відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту;
- притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів (зокрема, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів).

Можна записати ці елементи на дошці / великому аркуші або вивести на екран. Розгляньте, яким чином вони втілюються в Дорожній карті (Додаток 4). Важливо також навести різні історичні приклади і досвід впровадження цієї моделі в країнах світу.

Крок 4 (2–3 хв.)

Запропонуйте фронтальне прикінцеве обговорення (методом «Мікрофон» чи незакінченого речення) за питаннями:

- *Сьогодні я зрозумів/зрозуміла, що....*
- *Для мене сьогодні найбільш важливим стало...*
- *Для мене сьогодні найбільш цікавим було....*

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Роздайте/розішліть учням Додаток 4. Нагадайте, що «Критерійний покер» складався із ключових компонентів Дорожньої карти з запровадження правосуддя перехідного періоду в Україні. Запропонуйте учням детальніше ознайомитись і пошукати позитивні моменти його впровадження або, навпаки, додаткові ризики, які не були розглянуті під час заняття.
2. Для глибшого розуміння теми за наявності навчального часу запропонуйте учням підготувати для наступного обговорення повідомлення про успішний досвід застосування перехідного правосуддя. Скеруйте учнів на такі ресурси:
  - Матеріали Міжнародного Комітету Червоного Хреста за пошуком «перехідне правосуддя». URL: <https://cutt.ly/IQTjUPY>
  - Що робити, щоб конфлікт не розгорівся знову. Думка експерта. URL: <https://cutt.ly/nQTjPq5>
  - П'єр Азан. Вплив покарання і прощення: основи для оцінки результативності правосуддя перехідного періоду. URL: <https://cutt.ly/WQTjAps>

- Гюндуз Мамедов: «Саме Україна має шанс покарати РФ за воєнні злочини». Частина 1, 2 /«Дзеркало тижня». URL: <https://cutt.ly/GQTjA52>
- Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду. URL: <https://cutt.ly/DQTjDg4>
- Електронний ресурс УГСПЛ, пошук за рубрикою «перехідне правосуддя». URL: <https://cutt.ly/MQTjFzL>

¹ Метод Мікрофон <https://cutt.ly/YQTjE8A>

ПРАВИЛА ДО ГРИ «КРИТЕРІЙНИЙ ПОКЕР»¹

«Критерійний покер» як форма впорядкованої дискусії завдяки використанню карт і поля насамперед оцінює вплив різних факторів і критеріїв на певне складне явище або процес.

Поле для гри та картки розміщуються так, щоб кожному з учасників було зручно працювати з ними (читати та переміщувати картки). Важливо запропонувати учасникам фіксувати у зошитах аргументи, пояснення до прийнятих ними рішень. Картки розміщуються стопкою, текстом вниз, щоб не бачити, що на них надруковано.

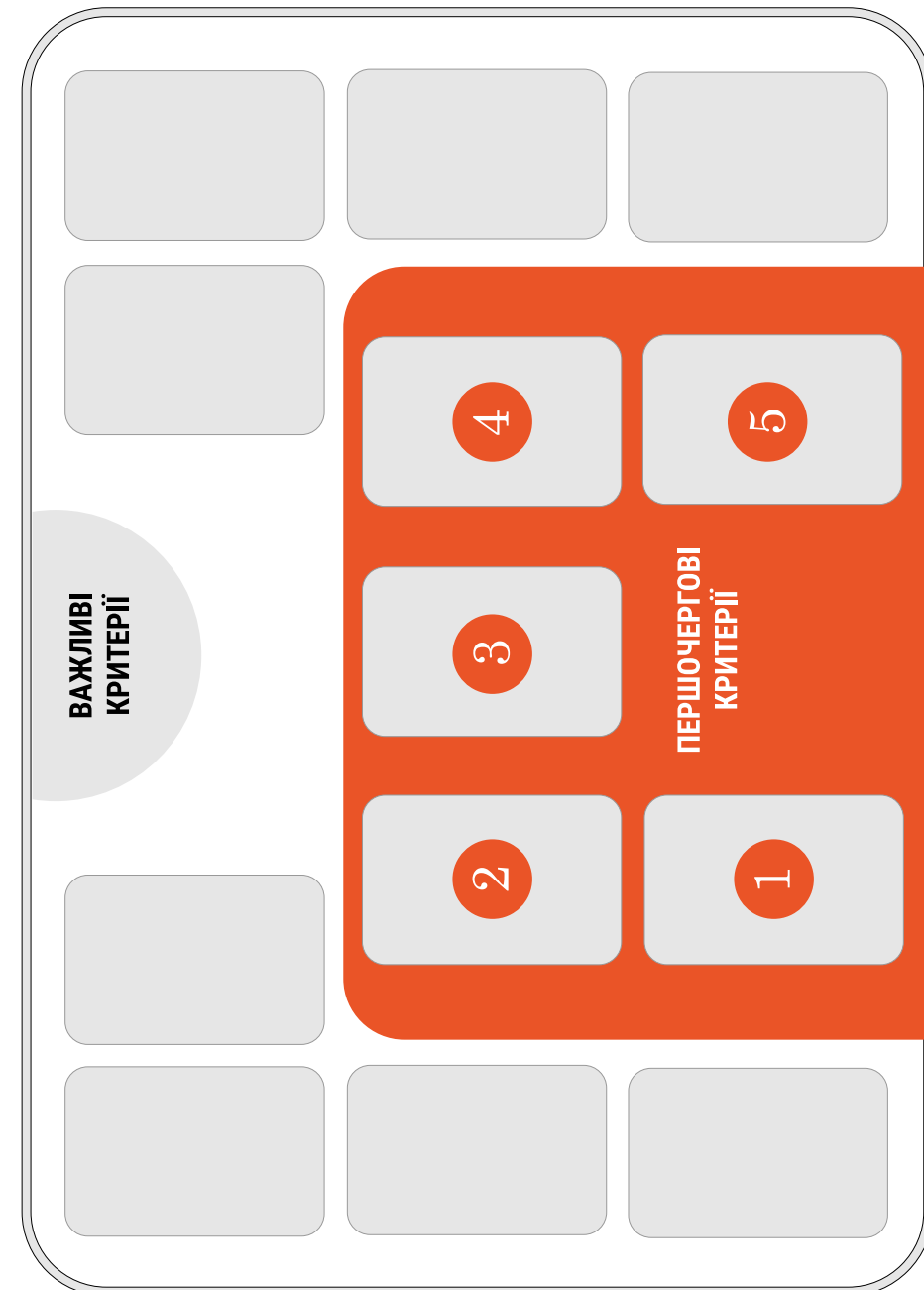
Залежно від кількості учнів сформууйте міні-групи, доцільний розмір міні-групи – 5–6 осіб. Оптимальна кількість груп – не більше 5, щоб не ускладнити процес обговорення та динаміку вправи.

Кожна група отримує комплект карт і поле – аркуш, на якому намальовано два прямокутники. На зовнішньому полі треба покласти карти, на яких, на думку гравців, записані найменш суттєві аргументи. На середньому полі – важливі аргументи, але їх не може бути більше восьми. В центрі, де можна покласти лише п'ять карт, є місце для найбільш значних, першочергових аргументів. У цьому полі номер місця має істотне значення.

Перший учасник гри відкриває першу карту з стопки, вголос читає аргумент і кладе на поле, на місце, яке обере самостійно. Після цього інші члени групи по черзі відкривають карти і кладуть їх на ті поля, які вони самі оберуть. Якщо хтось із учасників гри бажає покласти карту на місце, яке вже зайнято, він/вона має провести переговори з власником цієї карти щодо того, який з аргументів більш значний і чому. Для того, щоб змінити розклад карт, потрібно вести переговори і використовувати переконливі аргументи. Якщо двоє учасників не можуть дійти згоди, і жоден з них не хоче поступитися, решта групи має прийняти остаточне рішення.

Перший тур гри завершується, коли всі учасники погоджуються з розташуванням карт на полі. Кожна з груп, яка викладає карти на полі, може розміщувати аргументи по-своєму. Далі треба записати на дошці першочергові аргументи кожної групи і порівняти їх між собою, підкреслити подібні аргументи та звернути увагу, на якому вони місці.

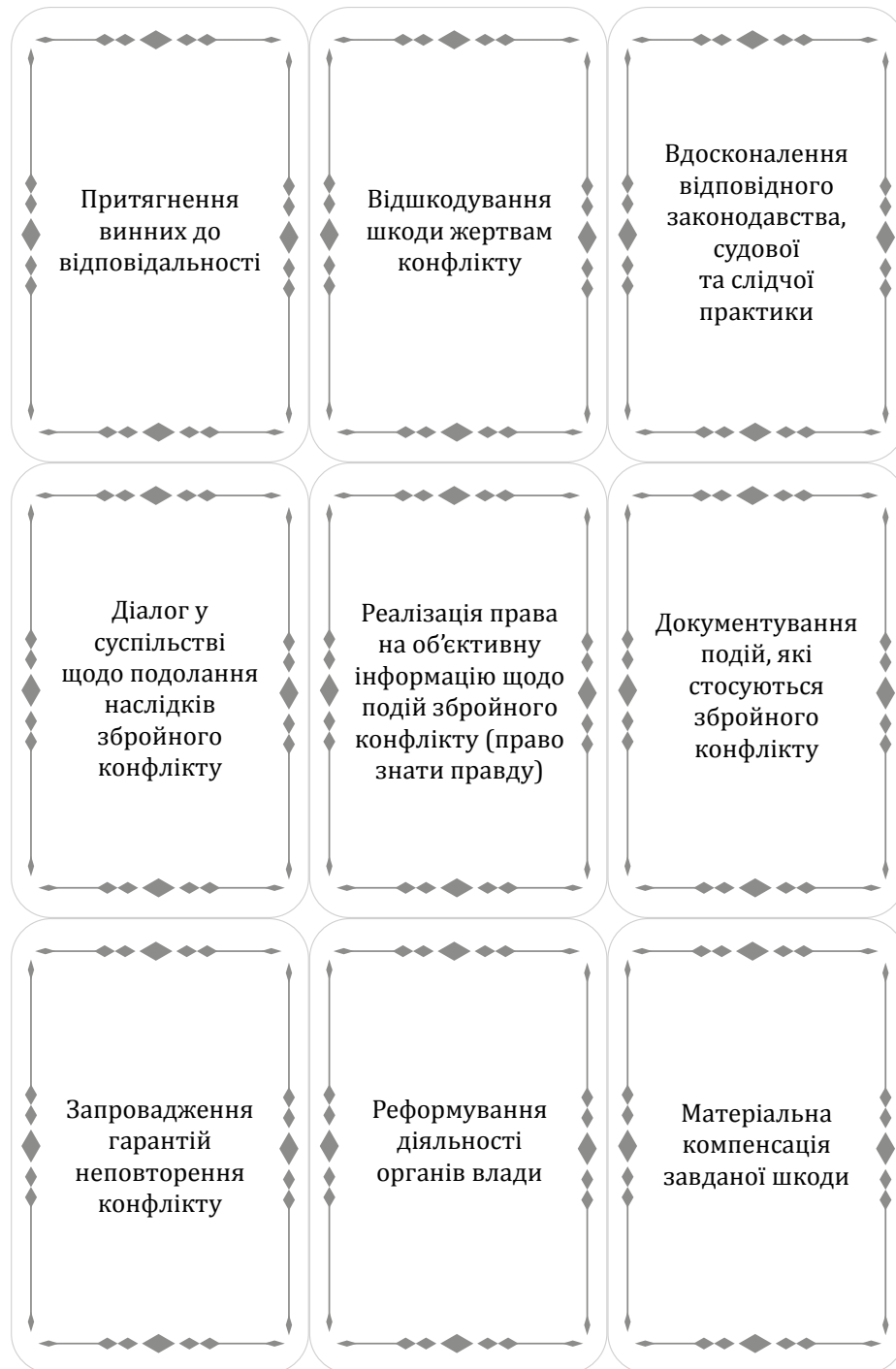
Поле для гри «Критерійний покер»
(рекомендований розмір А3)

¹ Адаптовано за Polska w Unii Europejskiej. Pakiet edukacyjny // Materiały Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli (Warszawa).

Додаток 3

Картки для гри «Критерійний покер»

Завантажити версію додатку для друку можна за посиланням:

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ:

Кінцева мета: доступ до правосуддя, мінімізація безкарності, гарантії неповторення, пошук шляхів соціальної єдності та примирення

скоєння в умовах збройного конфлікту;
Визначення засад політичної відповідальності – відповідальності за здійснення публічної влади, яка має дві складові: морально-політичну та політико-правову;
Розроблення та впровадження дієвих програм захисту свідків злочинів;
Впровадження ефективних механізмів розшуку осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом;

Чіткий порядок розрахунку розміру матеріальної компенсації та черговості виплат, заснований на принципах:

- прозорості;
- добровільності;
- відкритості;
- участі громадськості;
- відповідності ступня спричиненої шкоди;
- пропорційності;
- справедливості;
- міжвідомчої координації з метою попередження необґрунтованих виплат;

Організація державної допомоги у поверненні, впізнанні та перепохованні тіл;
Надання жертвам і членам їхніх сімей стипендій на навчання;

Створення фонду компенсації витрат на ліки та медичне обслуговування, а також послуг психологічних і соціальних служб, який формується за рахунок наступних джерел:

1. Державний бюджет України, місцеві бюджети;
2. благодійні фонди, кошти міжнародної технічної допомоги;
3. кошти, що стягуються через міжнародні юрисдикційні органи з бюджету держави-агресора або із застосуванням інших механізмів формування надходжень за рахунок держави-агресора;
4. інші доступні джерела, не заборонені законодавством.

збройного конфлікту, потенційних порушень прав людини у зоні збройного конфлікту;
Забезпечення участі різних сторін у процесі документування, сприяння відкритості, узгодженості позицій та інформації шляхом діалогових зустрічей;

що містять ризики скоєння грубих порушень міжнародного гуманітарного права;
Зміцнення незалежності судової системи;
Вдосконалення засад інформаційної безпеки України з дотриманням балансу між забезпеченням свободи слова та протидією пропаганді війни та мові ворожнечі;
Формування інформаційної та освітньої політик держави з урахуванням права на правду та вивчення уроків збройного конфлікту, дискусійних аспектів примирення та неповторення збройного конфлікту;
Проведення люстраційних заходів, що ґрунтуються на презумпції невинності, забезпечення права на захист, принципах індивідуальної відповідальності, чіткого розмежування функцій і цілей люстрації;
Перевірка державних службовців або кандидатів на посаду з метою визначення чи були вони причетні до порушення прав людини;
Реорганізація Міністерства інформаційної політики і Міністерства з питань тимчасово окупованих територій у Міністерство реінтеграції та національної єдності;
Запровадження стандарту інформаційної відкритості у діяльності органів самоврядування та військово-цивільних адміністрацій для громад у Донецькій і Луганській областях;
Розроблення та реалізація Національної програми туризму та культурного обміну (Схід-Захід);
Запровадження Національного механізму академічних обмінів для студентів вищих навчальних закладів та учнів старших ступенів установ середньої освіти, науково-педагогічних кадрів у межах країни між учбовими закладами з різних регіонів;

Операційна мета 1.2: Правовий захист жертв збройного конфлікту

Завдання:

Надання безкоштовної правової допомоги жертвам конфлікту;
Забезпечення ефективного захисту свідків у судовому процесі;
Розроблення методики ідентифікації жертв збройного конфлікту;
Відновлення жертвам їхніх прав і свобод з урахуванням норм міжнародного права;
Забезпечення жертв збройного конфлікту правовим захистом у якості свідків у судовому процесі;
Забезпечення посилення заходів фізичної безпеки фахівців, які працюють із жертвами збройного конфлікту (юристи, фахівці зі сфери охорони здоров'я, працівники засобів масової інформації, тощо), на період, необхідний для виконання ними професійних обов'язків;

Операційна мета 2.2: Моральна сатисфакція

Завдання:

Офіційне визнання постраждалих як жертв збройного конфлікту;
Визнання державою відповідальності за порушення прав людини, які виникли у результаті дій і/або бездіяльності органів державної влади, її службових і посадових осіб в умовах збройного конфлікту;
Публічне вибачення органів влади перед жертвами конфлікту, визнання органами влади частини власної відповідальності за спричинену шкоду;
Створення національної бази осіб, які загинули в ході конфлікту;
Публічна фіксація / оприлюднення органами державної влади всіх порушень прав людини, які мали місце, та підтвердження прагнення держави відновити порушені права, а також вживати заходи з неповторення таких порушень у майбутньому;
Ведення обліку (створення державних реєстрів) осіб, пораниених або які загинули в ході збройного конфлікту, пропали безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, осіб, які утримуються у місцях несвободи у зв'язку зі збройним конфліктом;
Пошук зниклих, встановлення особи викрадених осіб, ідентифікація тіл убитих;
Розроблення національної програми суспільного визнання та вшанування пам'яті жертв (встановлення пам'ятників, створення музейних експозицій, перейменування вулиць, святкування пам'ятних днів тощо);

Операційна мета 3.2: Встановлення історичної правди

Завдання:

Мобілізація експертного потенціалу для формування національних механізмів констатації істини, орієнтованих на примирення та неспричинення додаткового травмування жертвам конфлікту;
Організація та підтримка суспільних розслідувань, службових перевірок, діяльності тимчасових слідчих комісій парламенту України з метою повного розслідування порушень, які мали місце у період конфлікту або складала репресивний характер щодо мирного населення: встановлення ходу подій, перевірки фактів, ідентифікації жертв, встановлення винних;
Розроблення організаційно-правових механізмів, які виключають викривлення історичних подій та спекуляцій на темі конфлікту;
Створення у порядку, встановленому законом, уповноваженого органу з питань встановлення істини – на засадах, які забезпечать неупередженість його роботи та суспільну довіру, а саме:

- його створенню передують консультації з міжнародними організаціями та широке суспільне обговорення його повноважень;
- утворюється на основі закону як незалежний орган для ретельного розслідування та оприлюднення встановленої істини з найбільш резонансних фактів або найбільш масштабних порушень прав людини, що мали місце в ході збройного конфлікту;

Операційна мета 4.2: Посилення потенціалу органів влади

Завдання:

Створення механізмів контролю та попередження соціальних конфліктів і їхнього врегулювання;
Вдосконалення засад інформаційної безпеки України;
Дотримання кодексів поведінки державними службовцями;
Організація ефективного громадського контролю за Збройними Силами та силами безпеки;
Трансформація військово-цивільних адміністрацій у сервісні механізми військово-цивільної співпраці;
Освіта посадових осіб правоохоронних органів і Збройних Сил у царині міжнародного гуманітарного права і прав людини;
Забезпечення захисту фахівців, які працюють із жертвами конфлікту (юристи, медики, фахівці зі сфери охорони здоров'я, працівники ЗМІ, правозахисники);
Підвищення кваліфікації українських фахівців, які працюють у сфері документування, розслідування воєнних злочинів і порушень міжнародного гуманітарного права, через освітні спеціалізовані програми;
Створення Єдиного комунікаційно-сервісного порталу для громадян України в окупації
Перевірка статутів і результатів діяльності муніципальних органів підтримки правопорядку (муніципальна варта, добровільні дружини) по всій території областей, що межують з іншими країнами;

Розроблення процедури відновлення гідності та репутації жертв збройного конфлікту шляхом проведення перевірки фактів стосовно конкретної особи за зверненням цієї особи, її родичів або близьких;

Виконання всіх або частини вищезазначених дій стосовно жертв незаконних політично вмотивованих переслідувань з боку окупаційної адміністрації Російської Федерації;

Психологічна підтримка та реабілітація жертв збройного конфлікту;

- колегіального управління (Персональний склад його членів формується з числа міжвідомчих і національних експертів на відкритій конкурсній основі, за підтримки міжнародних інститутів. Участь міжнародних експертів його у складі забезпечить можливість використовувати документи, що зберігаються в іноземних державних архівах, залучати технічну та фінансову допомогу, послуги міжнародних слідчих, які мають досвід роботи в аналогічних уповноважених органах з питань установлення істини інших країн);
- отримує від органів державної влади всі необхідні для розслідування документи, включаючи документи, що містять інформацію з обмеженим доступом;
- отримує від органів державної влади всю необхідну допомогу для опитування в ході закритих засідань і публічних слухань жертв збройного конфлікту, свідків, діючих або колишніх посадових і службових осіб, які мають інформацію про події та факти, що підлягають розслідуванню;
- здійснення, після створення органа, всього обсягу роботи (вивчення справ, проведення розслідувань, рішень щодо бюджету, підготовка звіту та рекомендацій) без безпосереднього впливу або контролю з боку Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів України. У разі необхідності проведення фінансового моніторингу діяльності органа, Кабінет Міністрів України вживає необхідні заходи, щоб незалежність роботи органа не піддавалася ризикам впливу або втручання;
- за результатами роботи формує та надає для ознайомлення органам державної влади звіт, висновки якого носять рекомендаційний характер; звіт може бути опублікований повністю або частково.

Підвищення обізнаності народних депутатів України, державних службовців, фахівців з питань правосуддя перехідного періоду, як моделі комплексного реформування діяльності органів державної влади в період збройного конфлікту і після його закінчення;

Створення резерву державних службовців, працівників правоохоронних органів, суддів, працівників бюджетної сфери для заняття посад на звільнених від окупації територіях;

Операційна мета 1.3:
Ефективне переслідування винних у скоєнні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини

Завдання:

Ефективне розслідування фактів вчинення воєнних злочинів або злочинів проти людяності, грубих порушень прав людини, порушення територіальної цілісності, відчуження державного, комунального та приватного майна й інших злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом;

Проведення активних і ефективних дій з розшуку винних, які залишаються не під контролем України, комунікації з іншими країнами з проведення ефективного розслідування злочинів, у вчиненні яких підозрюються ці особи, з метою їх подальшого притягнення до відповідальності;

Підвищення якості слідчого процесу і механізмів досудового розслідування, що не дозволить уникнути покарання особам, винним у скоєнні воєнних злочинів;

Створення єдиної бази осіб, які підозрюються/обвинувачуються у злочинах, скоєних у зоні конфлікту;

Створення єдиної бази фактів, свідчень і доказів для обґрунтування позиції України в міжнародних судових органах на підставі зібраних матеріалів у ході розслідування;

Доступ всіх учасників конфлікту до справедливого судочинства;

Розроблення механізмів амністії для певних категорій комбатантів;

Доступ усіх учасників конфлікту до справедливого судочинства;

Операційна мета 2.3:
Відновлення порушених прав

Завдання:

Удосконалення процедур отримання та відновлення документів, що посвідчують особу, її сімейний статус, громадянство, майнові права (за критеріями спрощення, прозорості, доступності та ефективності);

Запровадження адміністративного порядку визнання та реєстрації юридичних фактів народження і смерті, які сталися на тимчасово окупованих територіях;

Створення Кабінетом Міністрів України колегіального органа з рівним представництвом органів державної влади та організацій громадянського суспільства для вивчення документів, обставин і обсягу порушення прав осіб;

Підвищення ефективності державної допомоги у поверненні на попереднє місце проживання, поновлення на роботі, поверненні майна;

Розроблення для жертв конфлікту процедури зняття обмежень у користуванні всім обсягом прав громадянина;

Розроблення стратегії з відновлення прав і добровільного повернення до місць колишнього проживання представників уразливих груп, які перебували під контролем держави до тимчасової окупації (недієздатні особи, діти-сироти та ін.)

Врегулювання механізму виплат пенсій громадянам України, які перебувають в окупації;

Операційна мета 3.3:
Максимально повне та правдиве інформування населення про хід і наслідки конфлікту

Завдання:

Розроблення об'єктивної і правдивої інформаційної політики відкритості як першого кроку на шляху до соціального діалогу і примирення;

Формування суспільного сприйняття і розуміння необхідності реалізації правосуддя перехідного періоду, створення його національної моделі;

Організація повного та публічного оприлюднення правди про події конфлікту;

Включення точної інформації про порушення прав людини, скоєні в ході конфлікту, в навчальні програми всіх рівнів;

Максимально повне розсекречення архівів і забезпечення доступності документів про хід подій на території всієї країни, що безпосередньо стосуються тимчасової окупації частини території України;

Максимально повне та правдиве інформування суспільства про хід і наслідки збройного конфлікту;

Операційна мета 4.3:
Організаційно - правове забезпечення змін у діяльності органів влади

Завдання:

Створення робочої групи при Президентові для розроблення механізмів впровадження перехідного правосуддя;

Обговорення механізму перехідного правосуддя на експертному, громадському і політичному рівнях;

Створення правових засад і механізмів для залучення іноземних експертів для роботи у судових та правоохоронних органах;

Розроблення законних і прозорих процедур обміну полоненими та заручниками;

Законодавче вирішення проблем з виборчими правами ВПО, надання права обирати місцеву владу у приймаючих громадах;

Створення умов і забезпечення доступу для здобуття загальної середньої освіти дітей, які є жертвами збройного конфлікту;

Зміни у наданні адміністративних послуг та процедур перетину лінії зіткнення – запуск системи сервісних хабів замість контрольно-пропускних пунктів;

Скасування дозвільної процедури перетину лінії розмежування конфлікту з посиленням безпеки пересування, налагодження логістики і безпечних «зелених коридорів», створення системи обліку і статистики громадян від окупації, які звернулися до публічних сервісів;

Запровадження чітко визначених й ефективних форм державної допомоги особам у їхньому добровільному поверненні на попереднє місце проживання, при переселенні чи реінтеграції після повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території, сприяння у відновленні на роботі або у працевлаштуванні на нове місце роботи після повернення на колишнє місце проживання;

Вироблення правової позиції держави щодо пільг і виплат, які були призначені окупаційною адміністрацією Російської Федерації і виплачувалися жителям тимчасово окупованих територій (перегляду / подовження / відмови від їх виплат / врахування при призначенні аналогічних виплат або виплат за такими ж обставинами органами державної влади);

- Вироблення позиції держави щодо законності, на момент повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території, підстав перебування фізичних осіб, які зареєстрували місце проживання або перебування на тимчасово окупованих територіях в окупаційній адміністрації РФ
- Вироблення позиції держави щодо статусу майна громадян України, набутого в період тимчасової окупації і яке не було зареєстроване належним чином у відповідності до законодавства України
- Визначення основ повернення законним власникам майна, незаконно відчуженого під час збройного конфлікту
- Вироблення позиції держави щодо захисту майнових прав держави, територіальних громад
- Визначення статусу громадян України, які переслідуються з політичних мотивів на тимчасово окупованих територіях і на території Російської Федерації у зв'язку зі збройним конфліктом
- Визначення статусу осіб в місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях на момент повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території
- Визначення механізму перегляду обраних запобіжних заходів і вироків особам, винесених на тимчасово окупованих територіях в місцях позбавлення волі протягом встановленого строку з моменту повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території
- Визначення механізму повернення громадян України з місць несвободи на території Російської Федерації і з тимчасово окупованих територій, визначення їхнього статусу, підстав перебування в

місцях несвободи (в тому числі, відбування покарання)

- Вироблення правової позиції держави у цивільних, кримінальних і адміністративних провадженнях (на стадії досудового і судового слідства), які проводилися органами окупаційної влади під час окупації і на момент повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території
- Створення ефективного механізму відновлення досудових, судових і виконавчих проваджень у кримінальних провадженнях, матеріали яких залишилися на тимчасово окупованих територіях і механізму вирішення справ, в разі неможливості їх відновлення
- Визначення процедур часткової та повної верифікації органами державної влади на момент повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території кримінальних і адміністративних проваджень (як поточних, так і тих, за якими вже були прийняті остаточні рішення окупаційної адміністрації Російської Федерації)
- Законодавче врегулювання захисту прав корінних народів
- Розроблення механізму усунення наслідків порушень прав українського народу, що сталися у зв'язку зі збройним конфліктом, який передбачає, зокрема, врахування пошкоджень (втрат) інфраструктури, санітарно-епідеміологічного стану та забруднення довкілля, незаконного видобутку природних ресурсів, втрат культурної спадщини, аналіз наслідків таких порушень, розроблення ефективних механізмів врахування цих втрат, вартості, розрахунку компенсації за рахунок порушників, відновлення цих ресурсів і порушень

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО» ДЛЯ УЧНІВ 9–11-Х/12-Х КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (17 ГОДИН)

Пояснювальна записка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУРСУ

Усвідомлюючи важливість знань з міжнародного гуманітарного права для українського суспільства в період міжнародного збройного конфлікту на території України та після його завершення група експертів, досвідчених юристів-міжнародників, освітян з досвідом викладання права прав людини, базуючись на практичному досвіді та запиті навчальних закладів, громад, що розташовані як на лінії розмежування, так і тих, хто безпосередньо зазнав наслідки збройного конфлікту, розробили актуальний і практичний освітній курс.

Цей курс покликаний сприяти формуванню у молоді громадянської компетентності через опанування комплексу знань, умінь і ставлень, які просувають ідею людяності та формують запит щодо зменшення насильства під час збройного конфлікту, нетерпимого ставлення до воєнних злочинів, подолання безкарності та постконфліктного врегулювання та впровадження перехідного правосуддя. Головна мета пропонованого курсу – надати старшокласникам первинні знання щодо природи та змісту міжнародного гуманітарного права, показати його нерозривний зв'язок із правами людини та цінностями сучасної цивілізації, ознайомити з діяльністю міжнародних гуманітарних організацій, зокрема з діяльністю Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариства Червоного Хреста України, мотивуючи підлітків до глибшого розуміння понять людяності, гуманості, справедливості та миру.

Незважаючи на пропедевтичний характер курсу та можливість його впровадження у загальноосвітніх навчальних закладах, він пропонує достатній обсяг історичної та правової інформації щодо основ міжнародного гуманітарного права та його ключових принципів – гуманності, розрізнення, пропорційності (сумір-

ності), вжиття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ КУРСУ

Курс може вивчатися як спеціальний курс у профільних класах старшої школи, як поглиблений модуль у курсі правознавства за наявності навчального часу, використовуватися як програма роботи гуртка громадянсько-правничого спрямування, як спеціальна програма для позаурочної діяльності у ЗЗСО. Курс розрахований на 17 навчальних годин, містить десять тем/модулів, має вступ і урок узагальнення. Тривалість вивчення кожної теми подається як орієнтовна. Вчитель може самостійно здійснювати планування освітнього процесу залежно від поставлених завдань, наявності навчального часу та особливостей учнівського колективу.

Програма курсу побудована як розгортання змісту від загальних понять, пов'язаних із захистом прав людини, до специфіки захисту жертв війни, особливостей застосування міжнародного гуманітарного права та питань відповідальності за його порушення.

Кожна тема/модуль концентрується навколо ключових понять, пов'язаних з міжнародним гуманітарним правом: гуманність – збройний конфлікт – норми міжнародного права – захист жертв війни – розрізненість – застосування – відповідальність.

Три теми є суміжними з міжнародним гуманітарним правом. Це – перелік та функції гуманітарних організацій, що надають допомогу в період збройного конфлікту та під час надзвичайних ситуацій, основи безпеки і правила поведінки у період збройного конфлікту або інших надзвичайних ситуацій та правосуддя перехідного періоду. Ці теми безпосередньо пов'язані із загальною метою курсу, базуються на приписах норм міжнародного гуманітарного права та надають заняттям більш практичний характер. Особливої актуальності курсу надає тема перехідного правосуддя, концепція якого затребувана в Україні в контексті поточного збройного конфлікту, з яким зіткнулося українське суспільство і держава.

Вивчення тем курсу не передбачає бездоганного знання учнями і вчителем міжнародного гуманітарного права чи права прав людини, ґрунтовної дискусії щодо дефініцій та підходів. Комплексний погляд на збройний конфлікт і пов'язані з цим поняття гуманності, захисту, безпеки, справедливості та відповідальності є пріоритетом при ознайомленні зі змістом норм міжнародного та національного права, при виконанні вправ практичного характеру, спрямованих на розуміння ситуації застосування міжнародно-

го гуманітарного права. Кожна з тем курсу пропонує необхідний теоретичний матеріал, який має допомогти вчителю фахово організувати дискусію і міжособистісну/міжгрупову взаємодію учнів у процесі опрацювання запропонованих тем, а також ретельно прописані вимоги (за рівнем складності) щодо очікуваних навчальних результатів.

Основна увага під час вивчення тем курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» має бути спрямована на розвиток соціальних і громадянських компетентностей, пов'язаних з ідеями гуманності, моралі, прав людини, верховенства права, справедливості, свободи, спроможності діяти як відповідальні громадяни, а також на розвиток комунікативних навичок, допитливості, емпатії, сприйняття ситуації невизначеності та багатозадачності, уміння конструктивно взаємодіяти з іншими.

Оцінювання навчальних досягнень учнів за результатами вивчення пропонованого змісту та навчальної діяльності пропонується за чинними критеріями оцінювання з курсу правознавства, беручи до уваги можливість формуального оцінювання та факультативний характер курсу.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Короткий Т. Р. – к.ю.н., доцент, віце-президент Української асоціації міжнародного права, радник президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, член робочої групи з реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства НАУ;

Костюк І. А. – методист кабінету координації впровадження НУШ і моніторингу ЛОППО, вчитель-методист;

Євтушенко Р. І. – головний спеціаліст відділу змісту освіти, мовної політики та освіти національних меншин Міністерства освіти і науки України;

Єлігулашвілі М. С. – консультант, фасилітатор діалогу, діалогових платформ і груп;

Козорог О. Г. – експертка з освіти у сфері прав людини Української Гельсінської спілки з прав людини, вчитель-методист;

Хендель Н. В. – к.ю.н., докторантка Національного університету «Одеська юридична академія»

№	Кількість годин	Тема і короткий зміст заняття	Очікувані навчальні результати
1	1	Вступ. Зміст, мета і завдання курсу. Особливості курсу, зв'язок з іншими предметами. Навчальна література, електронні та інтернет-ресурси.	Розповідати про зміст, мету, завдання й особливості курсу. Називати джерела навчальної інформації. Висловлювати власні очікування щодо вивчення курсу.
2	2	Права людини і збройний конфлікт. Права людини як цінність. Невідчужувані права людини. Важливість захисту прав людини у період збройного конфлікту. Принцип гуманності. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.	Називати невідчужувані права людини, мету застосування норм міжнародного гуманітарного права. Застосовувати поняття: «права людини», «невідчужувані права людини», «цінності», «збройний конфлікт», «принцип гуманності». Пояснювати важливість захисту прав людини у мирний час і в період збройних конфліктів; спільне і відмінне в застосування положень міжнародного гуманітарного права та права прав людини, місце міжнародного гуманітарного права у системі міжнародного права. Розрізняти сфери застосування права прав людини і міжнародного гуманітарного права. Висловлювати власну думку щодо взаємозв'язку загальнолюдських цінностей із правами, що захищаються міжнародним гуманітарним правом.

№	Кількість годин	Тема і короткий зміст заняття	Очікувані навчальні результати
3	2	Основні положення міжнародного гуманітарного права. Сутність та основні категорії МГП. Види збройних конфліктів. Учасники збройних конфліктів. «Право Гааги», «право Женеви».	Називати основні категорії міжнародного гуманітарного права, види збройних конфліктів. Застосовувати поняття: «принципи міжнародного гуманітарного права», «мінімальний гуманітарний стандарт», «цивільні особи», «комбатанти», «некомбатанти», «жертви війни», Женевські конвенції, Гаазькі конвенції. Пояснювати умови, сутність та особливості застосування МГП, «права Гааги», «права Женеви», кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту на території України. Наводити приклади джерел, інститутів і норм МГП щодо застосування чи порушення міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту на території України. Обґрунтовувати важливість і необхідність МГП як юридичного механізму обмеження насильства у період збройного конфлікту. Висловлювати власні міркування щодо ролі МГП в гуманізації перебігу збройних конфліктів у новітній час.
4	1	Історія міжнародного гуманітарного права. Передумови, причини та обставини виникнення МГП. Анрі Дюнан. Міжнародний Комітет Червоного Хреста.	Називати основні етапи становлення міжнародного гуманітарного права. Пояснювати історичні передумови, роль Анрі Дюнана і Міжнародного Комітету Червоного Хреста у виникненні МГП; вплив війн на становлення і розвиток МГП. Аналізувати роль окремих осіб, організацій і держав у розвитку міжнародного гуманітарного права. Висловлювати власне ставлення до діяльності Анрі Дюнана та міжнародних зусиль у просуванні ідей гуманізму в збройних конфліктах.

№	Кількість годин	Тема і короткий зміст заняття	Очікувані навчальні результати
5	2	Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій Принципи розрізнення, пропорційності, обережності. Умови застосування принципів МГП щодо ведення воєнних дій	Називати принципи МГП щодо ведення воєнних дій; категорії цивільних осіб та цивільних об'єктів, їх відмінності від військових цілей. Пояснювати зміст та особливості застосування принципів МГП щодо ведення воєнних дій для захисту цивільних осіб і цивільних об'єктів. Аналізувати норми МГП з точки зору застосування його принципів. Висловлювати власне ставлення до принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій та їх ролі у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів, зокрема в період міжнародного збройного конфлікту на території України
6	1	Гуманітарні організації, що надають допомогу в період збройного конфлікту та під час надзвичайних ситуацій. Міжнародні гуманітарні організації та система їх діяльності. Гуманітарна допомога. Гуманітарний доступ. Товариство Червоного Хреста України.	Називати гуманітарні організації, які діють в період збройного конфлікту та надзвичайних ситуацій. Застосовувати поняття: «гуманітарні організації», «гуманітарний доступ», «гуманітарна допомога», «компоненти Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця». Пояснювати мету, завдання, сферу дії та функції міжнародних гуманітарних організацій, шляхи отримання гуманітарної допомоги у разі потреби. Вміти знаходити інформацію про діяльність міжнародних гуманітарних організацій у світі та в Україні, наводити приклади такої діяльності. Висловлювати власне ставлення до діяльності міжнародних гуманітарних організацій та волонтерської участі в їх діяльності.

№	Кількість годин	Тема і короткий зміст заняття	Очікувані навчальні результати
7	1	Відмітні емблеми і розпізнавальні знаки, встановлені міжнародним гуманітарним правом Червоний Хрест. Червоний Півмісяць. Червоний Кристал. Режим захисту осіб і об'єктів, позначених спеціальними відмітними емблемами та розпізнавальними знаками.	Називати міжнародні норми і положення законодавства України, які містять правила щодо застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених МГП. Пояснювати символіку, значення та функції відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених МГП. Наводити приклади використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом. Аргументувати необхідність правильного застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків у період збройного конфлікту. Висловлювати власне ставлення до випадків порушення правил застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених МГП, зокрема в період міжнародного збройного конфлікту на території України.
8	2	Захист цивільних осіб у період збройного конфлікту. Цивільні особи та цивільне населення. Режим окупації. Механізми захисту цивільних осіб.	Називати категорії цивільних осіб, основні обов'язки окупаючої держави. Застосовувати поняття: «цивільне населення», «цивільна особа», «держава-окупант», «режим окупації». Пояснювати механізм захисту цивільних осіб у міжнародному гуманітарному праві, наслідки порушення заборони безпосередньої участі цивільних осіб у збройному конфлікті. Моделювати ситуації, пов'язані з дотриманням приписів МГП цивільним населенням, проявляючи набуті під час занять знання та вміння. Висловлювати власні міркування щодо ефективності МГП у захисті цивільних осіб у період збройного конфлікту.

№	Кількість годин	Тема і короткий зміст заняття	Очікувані навчальні результати
9	2	Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Агресія. Міжнародні злочини. Юридичні наслідки порушення міжнародного гуманітарного права для індивідів і держав.	Називати види міжнародних злочинів. Застосовувати поняття: «агресія», «злочин агресії», «воєнні злочини», «злочини проти людяності», «злочин геноциду». Пояснювати різницю між відповідальністю держави за порушення МГП та міжнародною кримінальною відповідальністю індивідів за воєнні злочини, сутність міжнародно-правового обов'язку держави щодо дотримання МГП. Наводити приклади злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину геноциду та відповідальності за них. Розповідати про роль міжнародних кримінальних судів і трибуналів у притягненні до відповідальності за міжнародні злочини. Висловлювати власне ставлення до принципу невідворотності покарання за воєнні злочини та інші грубі порушення прав людини у період збройного конфлікту.
10	1	Основи безпеки та правила поведінки у період збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій. Безпечна поведінка у період збройного конфлікту. Протимінна безпека.	Називати правила поведінки у період збройного конфлікту та під час надзвичайних ситуацій, пояснювати їх доцільність. Розповідати про порядок дій під час небезпечних ситуацій, пов'язаних зі збройним конфліктом, зміст протимінної безпеки. Аргументувати важливість безпечної поведінки в районі ведення бойових дій з урахуванням норм МГП. Аналізувати власну готовність застосовувати основні правила безпечної поведінки та знання і вміння, отримані під час вивчення курсу. Моделювати власну поведінку у разі потрапляння в надзвичайну ситуацію з використанням знань про МГП з метою дотримання особистої безпеки. Висловлювати власне ставлення до змісту й цінності вивчення курсу МГП.

№	Кількість годин	Тема і короткий зміст заняття	Очікувані навчальні результати
11	1	Правосуддя перехідного періоду. Наслідки збройних конфліктів і агресії. Правосуддя перехідного періоду. Елементи концепції перехідного правосуддя. Принцип невідворотності покарання.	Називати мету концепції правосуддя перехідного періоду. Пояснювати види та зміст елементів правосуддя перехідного періоду, сферу його застосування; суть і складнощі процесу переходу від ситуації збройного конфлікту до постконфліктного врегулювання. Аргументувати важливість застосування правосуддя перехідного періоду в Україні. Висловлювати власне ставлення до ролі правосуддя перехідного періоду як інструменту постконфліктного врегулювання на основі норм МГП.
12	1/ 17	Урок узагальнення.	Висловлювати власне ставлення до змісту й цінності вивчення курсу МГП, ролі МГП у гуманізації людства в період збройних конфліктів і надзвичайних ситуацій.

Авторський колектив посібника:

Войтенко О. – експерт, тренер з прав людини та суспільних дисциплін;

Єлігулашвілі М. – експерт з миробудівництва та неформальної освіти, фасилітатор діалогів;

Козорог О. – методистка, експертка з освіти у сфері прав людини та викладання міжнародного гуманітарного права Української Гельсінської спілки з прав людини, координаторка освітніх проєктів;

Короткий Т. – кандидат юридичних наук, доцент, віце-президент Української асоціації міжнародного права, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету, радник президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права;

Потапова В. – експертка з освіти у сфері прав людини Української Гельсінської спілки з прав людини;

Стокоз О. – експертка з питань безпеки НК Товариства Червоного Хреста України;

Хендель Н. – кандидат юридичних наук, докторантка Національного університету «Одеська юридична академія», експертка Центру міжнародного гуманітарного права Української асоціації міжнародного права.

Освітній редактор посібника: Костюк І. – методистка кабінету НУШіМ Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Підписано до друку 25.06.2021.
Формат 60x84/16. Ум-друк. арк. 10,36.
Наклад 100 прим. Зам. № 2106-13.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com

